

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
МИКОЛАЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ В.О. СУХОМЛИНСЬКОГО

Кафедра української мови і літератури

НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНИЙ КОМПЛЕКС
НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Сучасна українська літературна мова

Галузь знань 01 Освіта

014 Середня освіта

Код та найменування спеціальності

014.01 Середня освіта (Українська мова і література)

Предметна спеціалізація

035 Філологія

035.01. Філологія (Українська мова і література)

Галузь знань: 0203 Гуманітарні науки

Автор: кандидат філологічних наук, доцент
кафедри української мови і літератури
Корнієнко Ірина Анатоліївна

Затверджено на засіданні кафедри від « ».....2017 р.

Затверджено на засіданні навчально-методичної комісії факультету

« ».....2017 р.

Затверджено на засіданні Вченої ради факультету

« ».....2017 р.

Миколаїв – 2017

Зміст НМК

1. Титульна сторінка.
2. Зміст НМК
3. Витяги з ОКХ, ОПП спеціальності.
4. Навчальна програма дисципліни.
5. Робоча навчальна програма дисципліни.
6. Програма навчальної практики (-).
7. Засоби діагностики навчальних досягнень студентів.
8. Навчально-наочні посібники та інша література.
9. Конспект лекцій із дисципліни.
10. Комплекс контрольних робіт (ККР)
11. Інструктивно-методичні матеріали до практичних занять.
12. Завдання на курсові та дипломні проекти (-).
13. Контрольні завдання до практичних занять, завдання для заліків.
14. Питання до екзаменаційних білетів.
15. Методичні рекомендації та розробки викладача.
16. Методичні матеріали, що забезпечують самостійну роботу студентів.
17. Методичні матеріали щодо виконання контрольних робіт для заочної форми навчання.
18. Інші матеріали.

ВИТЯГ ІЗ ОПП

Сучасна українська літературна мова – це наукова дисципліна, що вивчає сучасну українську літературну мову в усіх її стилях (науковому, офіційно-діловому, публіцистичному, художньому і формах вияву (усній і писемній) тощо), її фонетичну (звукову) систему, словниковий склад (лексику) і граматичну (морфологічну й синтаксичну) будову, а також українське письмо-графіку, алфавіт, орфографію і пунктуацію.

Проблеми сучасної української літературної мови:

Складне речення як синтаксична конструкція. Проблеми дослідження складного речення. Визначальні граматичні та семантичні ознаки складного речення. Засоби зв'язку частин складного речення. Формально-синтаксична та семантико-синтаксична структура складного речення. Комунікативна організація складного речення. Поділ складних речень за основними засобами зв'язку на сполучникові та безсполучникові.

Складносурядне речення в системі складного речення. Засоби вираження синтаксичних зв'язків і змістових відношень між частинами складносурядного речення. Структурно-семантичні типи складносурядних речень, виділювані на основі єдності характеру синтаксичних зв'язків і семантичних відношень між компонентами. Речення з єднальними, зіставно-протиставними, розділовими та градаційними сполучниками. Складносурядні речення відкритої та закритої структур. Складносурядні багатокомпонентні конструкції.

Складнопідрядне речення як тип синтаксичної конструкції. Складнопідрядне елементарне речення. Структурні особливості складнопідрядних речень. Функції сполучних слів і сполучників у складнопідрядному реченні. Вказівні слова як факультативні та обов'язкові компоненти в головній частині. Принципи класифікації складнопідрядних речень.

Складнопідрядні елементарні речення нерозчленованої структури. Характеристика складнопідрядних речень у зв'язку з функцією підрядної частини. Семантико-структурні типи складнопідрядних речень нерозчленованої структури.

Складнопідрядні елементарні речення розчленованої структури. Різновиди складнопідрядних речень із підрядними обставинними. Складнопідрядні речення з підрядними супровідними. Складнопідрядні речення з пояснювальними відношеннями між предикативними частинами.

Складнопідрядне багатокомпонентне речення. Речення з кількома підрядними частинами, різновиди зв'язку підрядних частин у їх межах.

Складнопідрядні речення з неоднорідною супідрядністю, послідовною підрядністю та однорідною супідрядністю. Поняття про контаміновані складнопідрядні багатокомпонентні речення.

Складне безсполучникове речення. Багатокомпонентне складне речення з різними видами зв'язку. Період як своєрідна синтаксична структура. Складне синтаксичне ціле як синтаксична одиниця і компонент тексту. Конструкції з чужим мовленням. Основи української пунктуації.

Складне безсполучникове речення. Проблема статусу складних безсполучникових речень. Складні безсполучникові елементарні речення з однорідними та неоднорідними частинами та їх основні різновиди. Складні безсполучникові багатокомпонентні речення та їх типи.

Складне речення з різними видами зв'язку. Складні речення із сурядністю і підрядністю та їх різновиди. Складні речення з підрядністю і сурядністю.

Складне сполучниково-безсполучникове речення. Конструкції з сурядністю і безсполучниковістю; з підрядністю і безсполучниковістю; з сурядністю, підрядністю і безсполучниковістю.

Період як своєрідна синтаксична структура. Структурно-семантичні особливості періоду. Семантико-синтаксичні відношення між частинами періоду.

Складне синтаксичне ціле як синтаксична одиниця і компонент тексту. Засоби зв'язку його компонентів: семантична пов'язаність речень, єдність їх змісту, лексичні, морфологічні,

синтаксичні та ритмомелодійні засоби. Абзац як композиційно-комунікативна одиниця, його роль у членуванні тексту. Текст як об'єкт синтаксично-комунікативного аналізу. Функціонально-комунікативні різновиди текстів. Монологічне мовлення як комунікативна та семантико-синтаксична форма усного і писемного тексту. Діалогічне мовлення.

Конструкції з чужим мовленням. Засоби передачі чужого мовлення, співвідношення форм прямої та непрямої мови.

Основи української пунктуації. Система розділових знаків. Структура речення та пунктуація. Інтонація речення та пунктуація. Огляд вживання розділових знаків у простому та складному реченнях. Використання засобів пунктуації для вираження емоційно-змістових відношень речення.

ВИТЯГ ІЗ ОКХ

У результаті вивчення курсу студент оволодіває такими компетентностями:

I. Загальнопредметні:

- володіння сучасною українською мовою в її літературній формі, розуміння її діалектного різноманіття;
- знання зв'язків української мови та її типологічного співвідношення з іншими мовами, її історії, сучасного стану і тенденцій розвитку;
- знання основ теорії писемної та усної комунікації, володіння її методами і прийомами;
- уміння аналізувати українську мову у діяхронічному та синхронічному аспектах, використовуючи систему основних понять і мовознавчих термінів;
- володіння основними методами лінгвістичного аналізу;
- володіння методами і прийомами створення різних видів і типів текстів;
- володіння методами і прийомами аналізу, інтерпретації та трансформації різних видів і типів текстів;
- уміння використовувати наукову, довідкову, методичну літературу з сучасної української мови;
- володіння навичками бібліографічного розшуку; знання основних бібліографічних пошукових систем, володіння прийомами бібліографічного опису різних джерел;
- володіння сучасними методами і прийомами опрацювання інформації в галузі професійної діяльності.

II. Фахові:

- уміння з'ясовувати предмет синтаксису сучасної української мови та основні поняття, пов'язані з синтаксисом складного речення;
- тлуміння ретично інтерпретувати поняття складного речення (типи, структура, засоби зв'язку предикативних частин та семантико-синтаксичні відношення між ними);
- уміння практично визначати й аналізувати подані вище конструкції, пояснювати вживання розділових знаків у них.

ІМЕНІ В. О. СУХОМЛИНСЬКОГО
Кафедра української мови і літератури

ЗАТВЕРДЖУЮ

Проректор із науково-педагогічної
роботи _____ Н. І. Василькова
28 серпня 2017 р.

ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ
СУЧАСНА УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРНА МОВА

Ступінь бакалавра

Галузь знань 01 Освіта

014 Середня освіта

Код та найменування спеціальності

014.01 Середня освіта (Українська мова і література)

Предметна спеціалізація

Редагування освітніх видань

Галузь знань

Освітня програма

035 Філологія

035.01. Філологія (Українська мова і література)

Філологічний факультет

Миколаїв – 2017

Програму розроблено та внесено: Миколаївський національний університет імені В. О. Сухомлинського

РОЗРОБНИК ПРОГРАМИ: Корнієнко Ірина Анатоліївна, доцент кафедри української мови і літератури, кандидат філологічних наук, доцент;
Баденкова Вікторія Миколаївна, доцент кафедри української мови і літератури, кандидат філологічних наук, доцент.

Програму схвалено на засіданні кафедри української мови і літератури
Протокол від «28» серпня 2017 року № 1

Завідувач кафедри
української мови і літератури _____ (Філатова О.С.)

Програму погоджено навчально-методичною комісією філологічного факультету

Протокол від «__» серпня 2017 року № 1
Голова навчально-методичної комісії _____ (Мхитарян О. Д.)
Програму погоджено навчально-методичною комісією університету

Протокол від «28» серпня 2017 року № 12
Голова навчально-методичної комісії університету _____ (Василькова Н. І.)

ВСТУП

Програма вивчення нормативної навчальної дисципліни «Сучасна українська літературна мова» складена Корнієнко І. А., Баденковою В. М. відповідно до освітньо-професійної програми підготовки ступеня бакалавра спеціальностей 014 Середня освіта, предметна спеціалізація 014.01 (Українська мова і література), освітня програма: Редагування освітніх видань; 035 Філологія, предметна спеціалізація 035.01 (Українська мова і література), освітня програма: Філологія: Українська мова та література.

Предметом вивчення навчальної дисципліни є сучасна українська літературна мова в усіх її стилях (науковому, офіційно-діловому, публіцистичному, художньому і формах вияву (усній і писемній) тощо), її фонетична (звукова) система, словниковий склад (лексика) і граматична (морфологічна й синтаксична) будова. Предметом цього курсу є також сучасний діалектний поділ української мови та характерні риси будови говорів у різних частинах етнічної території, проблеми взаємодії народних говорів із літературною мовою, мовна специфіка української діалектної фонетики, лексики, морфології та синтаксису.

Міждисциплінарні зв'язки: вступ до мовознавства, історична граматики української мови, старослов'янська мова, українська діалектологія, стилістика української мови, практикум з української мови, фольклор, вступ до літературознавства, шкільний курс української мови та методика її навчання.

1. Мета та завдання навчальної дисципліни

1.1. Метою викладання дисципліни є формування в студентів мовно-лінгвістичних компетенцій – комплексу лінгвістичних знань про мову як суспільне явище і систему, що охоплює фонетику, лексику, морфологію, синтаксис, стилістику тексту і культуру мовлення та постійно розвивається, вироблення вмінь оперувати лінгвістичними знаннями у професійній та науково-дослідницькій діяльності. Також передбачене ознайомлення з українськими говорами та їхніми особливостями, на основі яких сформована сучасна українська літературна мова, виявлення значення діалектної мови як об'єкта дослідження, формування вмінь й навичок їх практичного застосування.

1.2. Основними завданнями вивчення дисципліни «Сучасна українська літературна мова» є:

- засвоїти знання, що складають зміст сучасної української літературної мови як науки, усвідомити й запам'ятати систему лінгвістичних понять, оволодіти мовознавчою термінологією;
- усвідомити поняття про нормативність української літературної мови, сприяти ґрунтовному оволодінню орфоепічними, орфографічними, лексичними, граматичними й стилістичними нормами сучасної української літературної мови;
- підвищити рівень культури усного й писемного мовлення студентів;
- виробити критичне ставлення до свого мовлення й суспільної мовної практики;
- збагатити лексичний запас новими термінами з фахової підготовки;
- ознайомити студентів з основними діалектними одиницями (наріччя, говір, говірка) та окреслити межі поширення й мовні особливості різних рівнів трьох наріч української діалектології – північного, південно-західного та південно-східного та кожного українського говору;
- показати основні діалектологічні дослідження в українській лінгвістиці та сформулювати методологічну основу ведення таких досліджень;
- навчити самостійно працювати з науковою, навчальною, довідковою літературою.

1.3. Згідно з вимогами освітньо-професійної програми студент оволодіває такими компетентностями:

І. Загальнопредметні:

- володіння українською мовою в її літературній та діалектній формі;
- знання фонетичних, лексичних, граматичних, семантичних, стилістичних особливостей та тенденцій розвитку мови;

- уміння аналізувати мову в її сучасному стані, використовуючи систему основних понять і термінів сучасної української літературної мови;
- уміння користуватись довідковими й лексикографічними джерелами;
- знання основних теорій сучасної української мови як теоретичної бази дослідницької діяльності;
- володіння термінологічним апаратом.

II. Фахові:

- знання основних понять морфеміки, словотвору, граматики й морфології;
- знання принципів виділення частин мови в сучасній українській мові; ознак повнозначних і службових частин мови;
- знання лексичних, морфологічних і синтаксичних особливостей кожної з частин мови;
- знання особливостей творення частин мови та правопису;
- уміння ідентифікувати й кваліфікувати з функціонального погляду всі різновиди морфем (кореневі, префіксальні, суфіксальні, інтерфікси, флексії);
- уміння аналізувати морфемну структуру слова як системно упорядковану єдність його значущих складових частин (морфем і комбінацій морфем), характеризувати типові зміни у морфемній структурі слова (перерозклад – зміну морфемних меж у слові; опрощення – перетворення членованої основи в нечленовану; ускладнення – виділення афіксальних морфем у первісно нечленованих основах; декореляції – заміни функціональної значущості морфем);
- уміння ідентифікувати й визначати лінгвістичну сутність властивих українській мові способів словотворення;
- уміння використовувати в інтерпретації українського словотворення з навчально-розвивальною метою відомості про реальне функціонування таких категорій, як словотвірна парадигма, словотвірне гніздо, словотвірний ланцюжок, словотвірний тип;
- уміння конкретизувати абстрактну суть таких понять, як граматика, морфологія, граматична система;
- уміння з'ясовувати лінгвістичну природу граматичної форми, граматичного значення, граматичного способу, граматичної категорії;
- уміння аналізувати лінгвістичну й когнітивну природу частин мови; з'ясовувати значення поняття „частина мови”;
- уміння з'ясовувати складну частиномовну природу іменника; зміст понять „відміна”, „парадигма”;
- уміння з'ясовувати лінгвістичну сутність іменникової категорії відмінка; розкривати мотивацію термінологічного позначення відмінків; аналізувати значення відмінкових форм іменника у структурі речення (суб'єктні, об'єктні, означальні, обставинні), характеризувати взаємодію прийменників і відмінкових форм іменника;
- уміння аналізувати лінгвістичну природу прикметника як однієї з чотирьох основних частин мови, з'ясовувати когнітивну сутність ознаки (сукупність ознак) як обов'язкової умови виділення окремого предмета (розмежування однотипних або різних предметів) позамовної дійсності, звертаючи увагу на позначення прикметниками якісних (виділюваних поза відношеннями до інших предметів) і відносних (виділюваних через зв'язки одного предмета з іншим) ознак;
- уміння з'ясовувати засади виділення лексико-граматичного розряду якісних прикметників; мовне відображення градації ознак за допомогою спеціальних форм – ступенів порівняння якісних прикметників;
- уміння з'ясовувати лінгвістичну й когнітивну природу лексико-граматичного розряду відносних прикметників;
- уміння з'ясовувати принципи прикметникової словозміни, репрезентованої відповідними парадигмами, обґрунтовувати чинність початкової форми прикметникової лексичної одиниці – називного відмінка однини чоловічого роду, характеризувати розрізнення твердої і м'якої груп прикметників;

- уміння обґрунтовувати виділення в системі повнозначних частин мови числівника як окремого лексико-граматичного класу слів з властивою йому специфікою реалізації морфологічних категорій роду, числа й відмінка;
- уміння з'ясовувати розвиток кількісних числівників, представлених структурними розрядами – назвами одиниць першого десятка; одиниць другого десятка, назвами десятків, сотень, дробовими числівниками; пояснювати частиномовну специфіку іменникових числових назв на тлі власне числівників;
- уміння з'ясовувати частиномовну природу займенника, обґрунтовувати засади виділення семантичних розрядів займенника, характеризувати поділ займенників за граматичними ознаками на іменникові, прикметникові, числівникові, прислівникові;
- уміння аналізувати й обґрунтовувати лінгвістичну сутність дієслова як найважливішої самостійної частини мови; з'ясовувати принципи й конкретні засоби творення дієслів одного виду від дієслів іншого виду; розкривати зміст поняття „видова пара”; коментувати в раціональному інформативному обсязі співвідношення і взаємозв'язки між дієслівним видом як граматичною категорією й аспектологічною категорією способів дієслівної дії;
- уміння з'ясовувати лінгвістичну специфіку дієслівної граматичної категорії часу; аналізувати категоріальне значення форм теперішнього, майбутнього, минулого часів; коментувати взаємозв'язки між граматичними категоріями виду й часу;
- уміння з'ясовувати лінгвістичну природу морфологічної категорії способу дієслова; характеризувати значення і творення дійсного, умовного й наказового способів;
- уміння з'ясовувати лінгвістичну специфіку лексико-граматичної категорії перехідності (неперехідності); пояснювати зміст поняття „перехідність” дієслова;
- уміння з'ясовувати частиномовну природу прислівника як незмінного лексико-граматичного класу слів, різноманітного за джерелами становлення (застиглі давні прикметникові форми, адвербіалізовані безприйменникові і прийменникові відмінкові форми іменників тощо) та синтаксичними функціями;
- уміння з'ясовувати функціональне призначення прийменників і сполучників як важливих засобів вираження формальних і значеннєвих зв'язків між словами у реченні й між частинами складного речення; функціональне призначення часток;
- уміння за фонетичними, лексичними та граматичними особливостями визначити, до якого з говорів української мови належить певний текст;
- уміння на слух визначати, носієм якого з говорів української мови є мовець, проаналізувавши його мовлення.

На вивчення навчальної дисципліни відводиться 330 годин/11 кредитів ECTS.

2. Інформаційний обсяг навчальної дисципліни

Кредит 1. Граматика. Морфологія

Тема 1. Граматика сучасної української мови. Основні поняття граматики.

Граматика української мови як учення про її морфологічну та синтаксичну будову. Морфологія та синтаксис як розділи граматики. Основні граматичні поняття: граматичне значення, граматична форма, граматична категорія, граматичне значення слова у його відношенні до лексичного. Способи вираження граматичного значення слова граматичною формою слова. Синтетичні й аналітичні форми слів. Граматичні категорії. Системи граматичних категорій в українській мові. Морфологічні, синтаксичні та лексико-граматичні категорії. Поняття грамеми.

Тема 2. Морфологія сучасної української мови. Частини мови.

Морфологія як граматичне вчення про систему форм слова та засоби їх вираження. Поняття про словоформу. Взаємозв'язок між словом і словоформою. Частини мови та принципи їх виділення в українській мові. Повнозначні та службові частини мови. Проблема займенникових слів, нечастиномовні слова – морфеми і слова – речення, ступені й різновиди взаємопереходу частин мови.

Кредит 2. Морфеміка і словотвір

Тема 1. Морфеміка і морфемологія сучасної української мови.

Морфеміка як тип мовної одиниці. Морфемний склад слова. Поняття про морфему. Типи морфем в українській мові. Морфи як варіанти морфем. Кореневі й афіксальні морфemi. Словотворчі, формотворчі і словозміні афікси. Поняття нульової морфemi. Основа слова і закінчення. Основні зміни в морфемній будові слова: спрощення, перерозклад, ускладнення. Принципи морфемного аналізу слів.

Тема 2. Словотвір і словотворення.

Словотвір як учення про мотивацію і творення похідних слів. Твірна основа і словотворчий формант. Словотвірний тип і словотвірне значення. Способи словотвору в сучасній українській мові. Словотвір іменників. Словотвір прикметників. Словотвір дієслів. Словотвір прислівників. Принципи словотвірного аналізу

Кредит 3. Іменник

Тема 1. Іменник: дефініція, лексико-граматичні розряди, граматичні категорії.

Іменник як частина мови. Семантико-граматичні ознаки його виділення. Лексико-граматичні розряди іменників: іменники - власні та загальні назви, назви істот і неістот, конкретні, абстрактні та збірні іменники, іменники з речовим значенням. Перехід іменників одного розряду до іншого. Граматичні категорії іменника. Категорія роду, її значення, морфологічне, синтаксичне та лексичне вираження. Формально-граматичні та значеннєві принципи розподілу іменників за родами. Іменники спільного та подвійного роду. Хитання в роді іменників. Категорія числа, її значення та граматичні засоби вираження. Іменники, що мають форму тільки однини або форму тільки множини. Категорія відмінка. Відмінкова система сучасної української літературної мови. Кличний відмінок у парадигмі іменника. Основні значення відмінків.

Тема 2. Відміни, словозміна і словотвір іменників.

Словозміна іменників. Поняття про парадигму іменників. Повна та неповна парадигма. Принципи поділу іменників на відміни та групи. Характеристика парадигм іменників I, II, III та IV відмін. Розмежування варіантів відмінкових форм. Невідмінювані іменники. Відмінювання іменників pluralta tantum. Іменники з ознаками прикметникової парадигми. Словотвір іменників.

Кредит 4. Прикметник

Тема 1. Прикметник: дефініція, лексико-граматичні розряди.

Прикметник. Поняття про прикметник як частину мови. Специфіка граматичних категорій прикметника. Лексико-граматичні розряди прикметників: якісні, відносні, присвійні. Перехід відносних у якісні, присвійних – у відносні та якісні. Здатність прикметників формувати синонімічні ряди, вступати в антонімічні відношення, розвивати переносні значення.

Тема 2. Граматичні особливості, словозміна і словотвір прикметників.

Короткі та повні прикметника. Стягнені та нестягнені форми повних прикметників. Ступені порівняння як форми якісних прикметників. Особливості відмінювання та правопису прикметників. Творення та значення вищого та найвищого ступенів порівняння. Аналітичні форми ступенів порівняння. Відмінювання прикметників твердої та м'якої групи. Проблема кількості відмінюваних грамем прикметника. Словотвір прикметників якісних, відносних, присвійних. Творення прикметників від географічних назв. Прикметники, утворені складанням основ, їх правопис. Перехід прикметників у іменники.

Кредит 5. Числівник. Займенник

Тема 1. Числівник як частина мови.

Числівник. Проблема частиномовної природи числівника.. Розмежування числівників та інших слів з кількісним значенням. Числівник як частиномовна морфологічна периферія. Специфіка вияву граматичних категорій числівника. Функціональні розряди числівників: власне-якісні, збірні, дробові, неозначено-кількісні. Особливості їх вживання. Питання про порядкові числівники. Структурні типи числівників: прості, складні та складені. Відмінювання різних розрядів числівників. Аналіз специфіки парадигм кількісних числівників у сучасній українській літературній мові. Синтаксичні функції числівників.

Тема 2. Займенник як частина мови.

Займенник. Займенникові слова в системі частин мови. Співвідношення займенників за значенням, морфологічними ознаками та синтаксичною роллю в реченні з іншими частинами мови - іменниками, прикметниками, числівниками. Лексико-граматичні розряди займенників. Граматичні категорії займенників. Специфічні випадки функціонування займенників. Явище прономіналізації. Словотвірні характеристики займенників. Словозміна.

Кредит 6. Дієслово

Тема 1. Дієслово як частина мови.

Дієслово. Поняття про дієслово як частину мови. Система дієслівних утворень в українській мові. Неозначена форма дієслова. Типи дієслівних основ. Поділ дієслів на класи за співвідношенням з основами інфінітива та теперішнього часу. Поділ дієслів на дієвідміни. Категорія виду дієслова. Протиставлення форм доконаного та недоконаного виду у видовій парі. Способи творення форм доконаного та недоконаного виду. Видова пара.

Категорія особи дієслова та числа. Дієслова з неповною особовою парадигмою. Безособові дієслова. Категорія часу та роду дієслова. Система дієслівних часів у сучасній українській літературній мові, їх творення та значення. Пряме та переносне вживання часових форм дієслова. Категорія способу дієслова. Дійсний, умовний та наказовий способи, їх творення та значення. Загальнодієслівна категорія перехідності-неперехідності дієслова. Перехідні дієслова та засоби їх вираження. Неperехідні дієслова та засоби їх вираження. Валентність дієслова. Категорія стану дієслова та її зв'язок з перехідністю-неперехідністю. Дієслова активного стану, їх засоби вираження. Дієслова пасивного та зворотно-середнього стану.

Тема 2. Дієприкметник. Дієприслівник.

Дієприкметник як форма дієслова та прикметникові характеристики дієприкметника. Граматичні категорії дієприкметника. Творення дієприкметників. Активні дієприкметники теперішнього часу, їх значення та вживання. Пасивні дієприкметники минулого часу обох видів. Перехід дієприкметників у іменники та прикметники. Дієслівні форми на -но, -то. **Дієприслівник** як форма дієслова. Дієслівні та прислівникові характеристики дієприслівника. Значення дієприслівників доконаного та недоконаного видів. Творення та синтаксична роль дієприслівників. Перехід дієприслівників у прислівники та прийменники.

Кредит 7. Прислівник. Станівник

Тема 1. Прислівник як частина мови.

Прислівник Значення прислівників як слів, що виражають статичну ознаку іншої ознаки. Морфологічні ознаки, синтаксична роль прислівників. Групи прислівників за означенням. Ступені порівняння означальних прислівників. Творення прислівників (від прикметників, іменників, числівників, займенників, дієслів). Перехід у прислівники інших частин мови. Перехід прислівників у прийменники, сполучники, частки.

Тема 2. Слова категорії стану.

Слова категорії стану та їх місце в системі частин мови. Частиномовна база станівника. Лексико-семантичні групи слів категорії стану.

Кредит 8. Модальник

Тема 1. Модальні слова як особлива категорія слів.

Формування модальника та його частиномовний статус. Семантичні розряди модальних слів. Морфологічні та синтаксичні властивості модальника.

Кредит 9. Службові частини мови. Прийменник

Тема 1. Службові слова.

Критерії виділення службових частин мови. Спільні й відмінні особливості службових слів. Морфологічний аналіз службових слів

Тема 2. Прийменник як частина мови.

Прийменники як службові слова, що виражають відношення (просторові, часові та інші) між повнозначними словами. Морфологічний склад прийменників. Перехід самостійних слів і словосполучень у прийменники. Вживання прийменників з певними відмінками іменників і субстантивованих слів. Полісемія прийменників. Ознайомлення прийменників. Синонімія прийменників

Кредит 10. Сполучник

Тема 1. Сполучник як частина мови.

Сполучники як службові слова, що виражають зв'язок між словами в реченні, між частинами речень. Синтаксичні функції сполучників. Морфологічний склад сполучників. Сполучники сурядності і підрядності, їх групи. Сполучні слова їх відмінність від сполучників. Перехід повнозначних слів у сполучники.

Кредит 11. Частка. Вигук

Тема 1. Частка як частина мови.

Частки як службові слова, що вносять певні відтінки у значення слів чи рівень. Групи часток за значенням. Функції часток. Частки словотворчі і формотворчі. Правопис часток в українській мові.

Тема 2. Вигук і звуконаслідування.

Вигуки як слова, що виражають емоції та волевиявлення, їх роль у реченні. Групи вигуків за значенням, їх уживання. Перехід у вигуки повнозначних слів. Звуконаслідувальні слова.

3. Рекомендована література

Базова

Підручники і методичні посібники

1. Бевзенко С. П. Вступ до української діалектології : конспект лекцій для студентів / С. П. Бевзенко. – Одеса, 1965. – 67 с.
2. Бевзенко С. П. Історія українського мовознавства. Історія вивчення української мови / С. П. Бевзенко. – К. : Вища шк., 1991. – 231 с.
3. Бевзенко С. П. Практичні заняття з української діалектології. навчально-методичний посібник для вузів / Степан Пилипович Бевзенко. – Одеса : Видавництво Одеського університету, 1970. – 95 с.
4. Бевзенко С. П. Українська діалектологія / С. П. Бевзенко. – К. : Вища школа, 1980. – 233 с.
5. Безпояско О.К. та ін. Граматика української мови. Морфологія: Підручн. для студ. філол. фак. вузів / О. К. Безпояско, К. Г. Городенська, В. М. Русанівський. – К. : Либідь, 1993. – 336 с.
6. Ващенко В. С. З історії та географії діалектних слів / В. С. Ващенко. – Харків : ХДУ, 1962. – 176 с.
7. Вихованець І. Р. Теоретична морфологія української мови: Академічна граматика української мови: Навч. посібник для студентів філологічних факультетів / І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська; За ред. І. Р. Вихованця. – К. : Пульсари, 2004. – 400 с.
8. Вихованець І. Р. Граматика української мови / І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська, А. П. Грищенко. – К. : Рад. школа, 1982. – 206 с.
9. Вільчинська Т.П. Сучасна українська літературна мова. Морфологія: Навч. посібник для студентів філологічних факультетів вищ. нач. закладів. Ч. 2: Практикум / Т. П. Вільчинська, І. М. Бабій. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2002. – 80с.
10. Герман К.Ф. Взаємодія української літературної мови з територіальними діалектами: Навч. посібник. – Чернівці, 1983. – 74 с.
11. Говірки Чорнобильської зони. Системний опис / П. Ю. Грищенко, Г. В. Воронич, Л. І. Дорошенко, О. А. Малахівська, Л. А. Москаленко, М. В. Поїстогова, Н. П. Прилипка, Л. В. Рябець, О. В. Юсікова; НАН України. Ін-т укр. мови. – К.: Довіра, 1999. – 271 с.
12. Горпинич В.О. Морфологія української мови (граматика, морфологія, іменник, прикметник, займенник): Текст лекцій: Навч. посібник для студентів. – Дніпропетровськ, 2000. – 170 с.
13. Горпинич В.О. Сучасна українська літературна мова. Морфеміка. Словотвір. Морфологія: Навч. посібник для студентів. філол. спец. вузів. – К. : 1999. – 206 с.

14. Горпинич В.О. Морфологія української мови [Текст] : Підручник для студентів вищих навч. закладів / В.О. Горпинич. – К. : Академвидав, 2004. – 336 с.
15. Горпинич В.О. Українська морфологія: Навч. посібник для студентів філол. спец. вищ. закладів освіти. – Дніпропетровськ: Вид-во Дніпропетровського нац. університету, 2002. – 350 с.
16. Горпинич В.О. Українські власні назви в російській мові (правила перекладу, словотвору, словозміни, правопису): Посібник для студентів вищих навчальних закладів та учнів загальноосвітніх шкіл / В. О. Горпинич, Т.Р. Антонюк. – Дніпропетровськ: Вид-во ДДУ, 1998. – 136с.
17. Горпинич В.О. Антонюк Т.Р. Географічні назви в українській мові. Складні питання, словозміни, творення правопису та наголошення: Посібник для студ. вузів, учнів загальноосвітніх шкіл, вчителів. – Дніпропетровськ: ДДУ. – К.: 1999. – 152 с.
18. Гриценко П. Ю. Ареальне варіювання лексики / П. Ю. Гриценко. – К. : Наукова думка, 1990. – 272 с.
19. Гуйванюк Н.В. Українська мова. Схеми, таблиці, тексти: Навч. посібник для студентів філологічних спец. вищ. навч. закладів / Н. В. Гуйванюк. – Львів : Світ, 2005. – 304 с.
20. Жилко Ф. Т. Нариси з діалектології української мови [Текст] : навчальний посібник для студ. філол. фак. пед. ін-тів / Ф. Т. Жилко. – 2-ге вид., переробл. – К. : Рад. шк., 1966. – 308 с.
21. Зарицький М. С. Актуальні проблеми української термінознавства: Підручник для студ. вищ. навч. закладів. – К. : Політехніка, 2004. – 128 с.
22. Зубков М. Г. Українська мова [Текст] : Універсальний довідник / М. Г. Зубков. – 4-те вид. випр. і доп. – Харків : Школа, 2009. – 496 с.
23. Ладоня І.О. Українська мова: Навч. посібник для студентів вищ. навч. закладів. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К.: Вища школа, 2001. – 158с.
24. Матвіяс І. Г. Українська мова і її говори [Електронний ресурс] / І. Г. Матвіяс. – К. : Наукова думка, 1990. – 169 с.
25. Методичні вказівки до курсу “Українська діалектологія” для студентів-заочників філологічного факультету / Укладач: А. П. Могила; КДУ – К., 1982. – 28 с.
26. Монахова Т. В. Українська діалектологія : [навч. посіб. для студ. вищих навч. закл.] / Тетяна Василівна Монахова. – Миколаїв : Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2010. – 128 с.
27. Москаленко Н.А. Сучасна українська літературна мова. Лексичний, фонетичний і граматичний аналіз: Навч. посібник для студ. філол. факультетів ун-тів / Н. А. Москаленко, М. М. Фащенко, Ф. П. Смагленко. – Київ–Одеса : Вища школа, 1980.
28. Олійник О.Б. Українська мова та література: Навч. посібник для абітурієнтів та студентів вищ. навч. закладів / О.Б. Олійник, Г. М. Гребницький. – К. : Кондор, 2006. – 306 с.
29. Плющ М.Я. Граматика української мови в таблицях [Текст] : Навч. посібник для студентів філологічних спеціальностей вищ. навч. закладів / М.Я. Плющ, Н.Я. Грипас. – К. : Вища школа, 2004. – 167с.
30. Плющ М.Я. Граматика української мови. У 2-х частинах: Підручник для студентів філологічних спеціальностей вищ. навч. закладів. Ч.1. Морфеміка. Словотвір. Морфологія. – К.: Вища школа, 2005. – 286с.
31. Плющ М.Я. Сучасна українська літературна мова. Збірник вправ [Текст] : Навч. посібник для студентів філологічних спеціальностей вищ. навч. закладів / М.Я. Плющ, О.І. Леута, Н.П. Гальона. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К.: Вища школа, 2003. – 287с.
32. Сердега Р. Л. Українська діалектологія : навчальний посібник / Р. Л. Сердега, А. А. Сагаровський. – Х. : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2011. – 156 с.
33. Сучасна українська літературна мова. Морфологія. Синтаксис [Текст] : Підручник для студентів вищ. навч. закладів. – К.: Знання, 2010. – 374 с.
34. Сучасна українська літературна мова [Текст] : Підручник для студентів філологічних спеціальностей вищих навчальних закладів / За ред. М. Я. Плющ. – 6-те вид., стер. – К.: Вища школа, 2006. – 430 с.

35. Сучасна українська літературна мова: Підручник для студентів філологічних спеціальностей вищ. навч. закладів / За ред. М. Я. Плющ – 5-те вид., стер. – К.: Вища школа, 2005. – 430 с.
36. Сучасна українська літературна мова: Підручник для студентів філологічних спеціальностей вищ. навч. закладів освіти / За ред. М. Я. Плющ. – 3-те вид., стереотип. – К.: Вища школа, 2001. – 430 с.
37. Сучасна українська літературна мова: Підручник для студентів філологічних спеціальностей вищ. навч. закладів освіти / За ред. М. Я. Плющ. – 2-ге вид, перероб. і доп. – К. : Вища школа, 2000. – 430 с.
38. Сучасна українська літературна мова [Текст]: Підручник для студентів філологічних спеціальностей вищ. навч. закладів / А. П. Грищенко, Л. І. Мацько, М.Я. Плющ, Н.І. Тоцька ; За ред. А.П. Грищенка. – 3-те вид., доп. – К. : Вища школа, 2002. – 439 с.
39. Сучасна українська мова: Підручник для студентів гуманітарних спеціальностей вищ. навч. закладів / За ред. О. Д. Пономаріва. – 3-те вид., перероб. – К. : Либідь, 2005. – 488 с.
40. Сучасна українська мова: Підручник для студ. гуманітарних спец. вищ. навч. закладів / За ред. О. П. Пономаріва. – 2-ге вид., перероб. – К. : Либідь, 2001. – 400 с.
41. Шевчук С. В. Сучасна українська літературна мова [Текст] : Навч. посібник / С. В. Шевчук, Т. М. Лобода. – 2-ге вид., випр. і доп. – К.: Арій, 2008. – 384с.
42. Шеремета Н. П. Українська діалектологія: Практичні заняття: Навчальний посібник. – Кам'янець–Подільський: Кам'янець–Подільський державний університет, інформаційно–видавничий відділ, 2005. – 124 с.
43. Шкурятяна Н.Г. Сучасна українська літературна мова. Модульний курс [Текст] : Навч. посібник для студентів нефілологічних спеціальностей вищ. навч. закладів / Н.Г. Шкурятяна, С.В. Шевчук. – К.: Вища школа, 2007. – 823с.
44. Шкурятяна Н.Г. Сучасна українська літературна мова: Навч. посібник для студентів педагогічних навч. закладів / Н.Г. Шкурятяна, С.В. Шевчук. – К.: Літера, 2000. – 284с.
45. Ющук І.П. Українська мова [Текст] : Підручник для студентів філологічних спеціальностей вищ. навч. закладів / І.П. Ющук. – 4-те вид. – К.: Либідь, 2008. – 640с.
46. Ющук І.П. Українська мова [Текст] : Підручник для студентів філологічних спеціальностей вищ. навч. закладів / І. П. Ющук. – 3-те вид. – К. : Либідь, 2006. – 640с.
47. Ющук І.П. Українська мова [Текст] : Підручник для студентів філологічних спеціальностей вищ. навч. закладів / І. П. Ющук. – 2-ге вид. – К. : Либідь, 2005. – 640с.
48. Ющук І. П. Українська мова [Текст] : Підручник для студентів філологічних спеціальностей вищ. навч. закладів / І. П. Ющук. – К. : Либідь, 2004. – 640 с.
49. Яким М. Б. Українська діалектологія: навчально–методичний посібник. – Дрогобич: Коло, 2003. – 48 с.
50. Корнієнко І. А. Сучасна українська літературна мова : навчально-методичний посібник : у 2-х ч. / І. А. Корнієнко. – Ч. 1 : Граматика. Словотвір. Морфеміка. Морфологія. Іменні частини мови. – Миколаїв : Іліон, 2014. – 208 с.

Довідникова література

1. Бурячок А.А. та ін. Довідник з українського правопису. – 3-є вид. – К., 1984.
2. Бурячок А.А. Орфографічний словник. – К., 1995.
3. Варган І.О., Пилинська М.М. Російсько-український словник сталих виразів / За ред. М.Ф.Наконечного. – Х., 2000.
4. Ганич Д.І., Олійник І.С. Словник лінгвістичних термінів. – К., 1985.
5. Головащук С.І. Орфографічний словник. – К., 1994.
6. Головащук С.І. Складні випадки наголошення: Словник-довідник. – К., 1995.
7. Головащук С.І. Словник-довідник з правопису та слововживання. – К., 1989.
8. Головащук С.І. Словник наголосів: понад 20000 слів. – К., 2003.
9. Горпинич В.О. Українсько-російський орфографічний словник. – Дніпропетровськ, 1998.
10. Етимологічний словник української мови: У 7 т. – К., 1982 – 1989. – Т.Т. 1-3.

11. Зубков М. Сучасний російсько-український і українсько-російський словник. – Харків, 2000.
12. Калачник В., Савченко Л. Українсько-російський словник наголосів. – Харків, 1997.
13. Короткий тлумачний словник української мови / За ред. Д.Г.Гринчишина. – К., 1988.
14. Мацько Л.І. та ін. Російсько-український і українсько-російський словник: відмінна лексика. – К., 1992.
15. Морфемний словник / Укл. Л.М. Полюга– К., 1983.
16. Новий орфографічний словник української мови: 50000 слів. – К., 2003.
17. Новий тлумачний словник української мови: У 4-х томах / Укл. В.В.Яременко, О.М.Сліпушко. – К., 1998.
18. Онуфрієнко Г.С., Таранова Н.В. Навчальний тлумачний словник лінгвістичних термінів (90 терміноодиниць). – Запоріжжя, 1998.
19. Російсько-український і українсько-російський тлумачний словник / За заг.ред. Л.Г.Савченко. – Х., 2004.
20. Російсько-український словник наукової термінології: У 3 т. – К., 1994-1998.
21. Сліпушко О.С. Тлумачний словник чужомовних слів в українській мові: Правопис, граматики (10000 слів). – К., 1999.
22. Словник іншомовних слів / За ред. О.С.Мельничука. – К., 1985.
23. Словник іншомовних слів: 23000 слів та термінів-сполучень / За ред. Л.М.Пустовіт. – К., 2000.
24. Словник труднощів української мови / За ред. С.Я.Єрмоленко. – К., 1992.
25. Словник української мови: В 11 т. – К., 1970-1980.
26. Українська мова. Енциклопедія. – К., 2000.
27. Українська мова. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів / За ред. С.Я.Єрмоленко. – К., 2001.
28. Українська мова на кожен день: Довідник. – К., 2004.
29. Український орфографічний словник: Близько 100000 слів / За ред. А.О.Сващенко. – Х., 2003.
30. Український правопис. – К., 2000.
31. Український правопис. – К., 1993.
32. Чак Є. Складні випадки правопису та слововживання. – К., 1998.
33. Шевченко Л.Ю., Різун В.В., Лисенко Ю.В. Сучасна українська мова: Довідник. – К., 1996.
34. Ющук І. Практичний довідник з української мови. – К., 2000.

Збірники текстів, хрестоматії з діалектології української мови

1. Бідношия Ю. І., Дика Л. В. Говірки Бориспільщини: Сучасні діалектні тексти та пам'ятки мови. – К., 2008. – 480 с.
2. Говірка села Машеве Чорнобильського району [Текст]. – К. : Довіра. – Ч. 1: Тексти / уклад.: Ю. І. Бідношия, Л.В. Дика. – 2003. – 455 с.
3. Говірка села Машеве Чорнобильського району [Текст]. – К. : Довіра. – Ч. 2: Тексти / уклад.: Г.В. Воронич, Л.А. Москаленко, Л.Г. Пономар. – 2003. – 607 с.
4. Говірки південно-західного наріччя української мови / Упорядник Н.М. Глібчук. – Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2000. – 155 с.
5. Говірки Південної Київщини [Текст]: зб. діалектних текстів / упоряд. Г. І. Мартинова [та ін.]; ред. Г. І. Мартинова; НАН України, Інститут української мови, Черкаський національний ун-т ім. Богдана Хмельницького. – Черкаси : [б.в.], 2008. – 369 с.
6. Говірки Чорнобильської зони: Тексти / Відп. ред. Гриценко П. Ю. – К. : Довіра, 1996. – 360 с.
7. Говори української мови. Збірник текстів. – К. : Наукова думка, 1977.
8. Дурново Н.Н. Хрестоматія по малорусской діалектології. – М., 1913.
9. Український діалектний фонофонд / Упоряд. : П. Ю. Гриценко; Ін-т укр. мови. Від. діалектології, Уман. пед. ун-т ім. П.Тичини. – К., 2004. – 168 с.

10. Українські говірки південно-західного наріччя. Тексти / Упорядник та автор передмови Н. М. Глібчук. – Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2005. – 238 с.
11. Українські східнословобжанські говірки: сучасні діалектні тексти : [навч. посіб.] / упоряд. : К. Д. Глуховцева, В. В. Леснова, І. О. Ніколаєнко ; за ред. К. Д. Глуховцевої. – Луганськ : Вид-во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2011. – 424 с.

**Атласи. Словники. Програми,
матеріали до атласів, словників**

1. Аркушин Г.Л. Словник західнополіських говірок: У двох томах / Григорій Аркушин. – Луцьк: Ред.-вид. відд. "Вежа" Волин, держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2000. – Т. : А–Н, XXIV + 354 с. – 1 – 380, Том 2 : О–Я, 459.
2. Аркушин Г. Л. Словник семантичних діалектизмів Західного Полісся // Поліська дома. Фольклорно-діалектологічний збірник. – Вип.1. – Луцьк: Ред.-видавн. відділ Волинського обл. управл. по пресі, 1991. – С.113–185.
3. Атлас української мови : в 3 т. – Т. І. Полісся, Наддніпрянщина і суміжні землі. – К. : Наук. думка, 1984; Т. II. Волинь, Наддністрянщина, Закарпаття і суміжні землі. – К. : 1988; Т. III. Слобожанщина, Нижня Наддніпрянщина, Причорномор'я і суміжні землі. – К. : Наук. думка, 2001.
4. Бичко З. М. Словник діалектної лексики с. Грабовець Стрийського району Львівської області. – Львів: Вид-во Львів. ун-ту, 1992. – 26 с.
5. Брилінський Д. Словник подільського говору. – Хмельницький, 1992. – 92 с.
6. Бухтій М. В. Лінгвістичний атлас лексики чабанів степових говірок Херсонщини. – Херсон: Вид-во ХДУ, 2003. – 156 с.
7. Ващенко В. С. Словник полтавських говорів. – Х.: Вид-во ХДУ, 1960. – Вип.1. – 107 с.
8. Герман К.Ф. Атлас українських говірок Північної Буковини. – Чернівці, 1995–1998. – Т.1–2.
9. Глуховцева К. Д. Лінгвістичний атлас лексики народного побуту українських східнословобжанських говірок. – Луганськ : Альма-матер, 2003. – 181 с.
10. Горбач О. Говірки й словник діалектної лексики Теребовельщини // Наук. зап. Українського технічно-господарчого інституту в Мюнхені. – Т.19. – Мюнхен, 1969.
11. Горбач О. Південнобуковинська гуцульська говірка і діалектний словник с. Бродина, повіту Радівці (Румунія) // Горбач О. Зібрані статті. – Мюнхен, 1997. – Т.8. – С. 123–275.
12. Горбач О. Південноволинська говірка й діалектний словник с. Ступно кол. повіту Здовбунів // Горбач О. Зібрані статті. – Мюнхен, 1993. – Т.6. – С. 405–523.
13. Горбач О. Південнолемківська говірка й діалектний словник с. Красний Брід бл. Меджилаборець (Пряшівщина) // Горбач О. Зібрані статті. – Мюнхен, 1993. – Т.5. – С. 524–669.
14. Горбач О. Північно-наддністрянська говірка й діалектний словник с. Романів Львівської області // Горбач О. Зібрані статті. – Мюнхен, 1993. – Т.5. – С. 56–156.
15. Гримашевич Г.І. Матеріали до словника поліських говорів (назви одягу) // Велике лядо. – Житомир, 1997. – С. 53–60.
16. Громко Т. В., Лучик В. В., Поляруш Т. І. Словник народних географічних термінів Кіровоградщини / Відп. ред. В. В. Лучик. – Київ- Кіровоград: РВГІЦ КДПУ, 1999. – 224 с.
17. Гуйванюк Н. Словник буковинських говірок. – Чернівці: Рута, 2005. – 688 с.
18. Гуцульські говірки. Короткий словник / За ред. Я. В.Закревської. – Львів, 1997. – 232 с.
19. Дзендзелівський Й.О. Лінгвістичний атлас українських народних говорів Закарпатської області УРСР. – Ч. 1 – 2. – Ужгород, 1958; 1960.
20. Дзендзелівський Й.О. Програма для збирання матеріалів до Лексичного атласу української мови. – К.: Наук. думка, 1987. – 300 с.
21. Дорошенко С. І. Словник діалектної лексики Сумщини // Праці Х Респ. діалектолог. нар. – К.: Вид-во АН УРСР, 1959. – С127–190.
22. Жилко Ф.Т. Діалектологічний атлас української мови: Проспект. – К., 1952.

23. Карнаушенко Г. Н., Мартем'янова Є. П. Про матеріали до словника російської говірки с. Кам'янецьке Сумської області, зібрані П. І. Мартем'яновим // Традиції Харківської філолог. школи. До 100-річчя М.Ф.Наконечного // Вісник ХНУ. — 2000. — № 491. — С.2.
24. Лексика Полесья: Матеріали для полесского диалектного словаря. — М., 1968.
25. Лесів М. Українські говірки у Польщі. — Варшава: Український архів, 1997.— 492 с.
26. Леснова В.В. Матеріали до словника говірок Східної Слобожанщини: Людина та її риси. — Луганськ : Шлях, 1999. — 76 с.
27. Лисенко П. С. Словник діалектної лексики Середнього і Східного Полісся. — К. : Вид-во АН УРСР, 1961. — 72 с.
28. Лисенко П. С. Словник поліських говорів. — К. : Наук. думка, 1974. — 260 с.
29. Магрицька І. В. Словник весільної лексики українських східнослобожанських говірок (Луганська область). — Луганськ : Знання, 2003. — 172 с.
30. Матеріали до словника буковинських говірок. — Чернівці: Вид-во Чернівецьк. ун-ту, 1971–1979. — Вип.1–6.
31. Матіїв М.Д. Словник гідронімів басейну ріки Стрий. — Київ–Сімферополь, 1999. — 91 с.
32. Мельничук О.С. Словник специфічної лексики говірки села Писарівки (Кодимського р-ну Одеської області // Діалектологічний бюлетень. — К.,1952. — Вип.2. — С. 62–98.
33. Москаленко А.А. Словник діалектизмів українських говірок Одеської області. — Одеса, 1958. — 78 с.
34. Никончук М. В., Никончук О. М. Ендемічна лексика Житомирщини. —Житомир, 1989. — 272 с.
35. Никончук М. В., Никончук О.М., Мойсієнко В. М. Поліська лексика народної медицини та лікувальної магії. — Житомир, 2001. — 147 с.
36. Онишкевич М.Й. Словник бойківських говірок. — К.: Наук. думка, 1984. — Ч.1–2.
37. Панцьо С. Матеріали до словника лемківських говірок: Дієслівна лексика. — Ч.1. — Тернопіль, 1997. — 123 с.
38. Програма курсу “Українська діалектологія” для студентів філологічного факультету / Упорядн. В. Й. Горобець. — К. : ВЦ “Київський університет”, 1999. — 25 с.
39. Програма для збирання матеріалів до діалектологічного атласу українських говорів Закарпатської області УРСР. — Ужгород, 1960. — 87 с.
40. Програма для збирання матеріалів до Діалектологічного атласу української мови. — К.: Вид-во АН УРСР, 1949. — 118 с.
41. Програма–питальник для збирання лексики українських говорів: Бджільництво, овочівництво, садівництво. — Дніпропетровськ: ДДУ,1982. — 21 с.
42. Програма і матеріали для діалектологічної практики студентів філологічного факультету університету: Методичні рекомендації. — Одеса, 1974. — 102 с.
43. Сабалдир П. О. Практичний словник сільськогосподарської термінології. — Х. : Рад. шк., 1931. — 99 с.
44. Сагаровський А. А. Спроба Діалектного словника Харківщини // Творчий доробок Ю. Шевельова і сучасні гуманіст. науки // Вісн. Харк. ун-ту. — № 426. — 1999. — С.159–163.
45. Сагаровський А. Фрагмент діалектного словника Харківщини // Волинь–Житомирщина: Іст.–філол. збірн. з регіональн. проблем. — 2001. — № 6. — С.249–254.
46. Сагаровський А., Іваштенко О. Чергова сторінка українського діалектного словництва // Вісн. ХНУ ім. В.Н.Каразіна: Філологія. — 2005. — № 707. — Вип.46. — С.192–195.
47. Сизько А.Т. Словник діалектної лексики говірки села Кишеньок (Кобеляцького р-ну Полтавської обл.). — Дніпропетровськ, 1981. — 44 с.
48. Сизько А.Т. Словник діалектної лексики говірок сіл південно–східної посібник. — Дніпропетровськ. ун-т, 1990. — 100 с.
49. Сіденко Н.П. Матеріали до словника діалектної географічної лексики с. Землянки Донецької області // Вісн. Луг. держ. педун-ту. — 2000. — № 4 (24). — С.70–74.

50. Сікиринський Т. До особливостей словника слободи Стоянови Захар'ївського району на Одещині // Записки Одеського наукового товариства при УАН: Серія історично-філологічна. – № 3. – 1929. – С.73–82.
51. Словник діалектної лексики Луганщини / за ред.. З.С.Сікорської. – К.: Шлях, 2002. – 224 с.
52. Словник буковинських говірок / За заг. ред. Н.В.Гуйванюк. – Чернівці: Рута, 2005. – 688 с.
53. Словник мови творів Г.Квітки–Основ'яненка: У 3–х т. – Х., 1978–1979. – Т.1–3.
54. Словник українських говірок Карпатського регіону: пояснення та походження слів [Електронний ресурс] / Укл. Д. П. Савчук; Передмова М. Д. Павлюка. – Київ; Косів: Писаний Камінь, 2012. – 154 с.
55. Словник українських східнословобожанських говірок / К. Глуховцева, В. Лєснова, І. Ніколаєнко, Т. Терновська, В. Ужченко. – Луганськ, 2002. – 234 с.
56. Чабаненко В.А. Словник говірок Нижньої Наддніпрянщини: У 4–х т. Запоріжжя: ЗДУ, 1992.
57. Шило Г. Наддністрянський регіональний словник. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2008 (Серія “Діалектологічна скриня”). – 288 с.
58. Юрченко А. С., Ройзензон Л. И., Ройзензон С. И. Украинский диалектный словарь Харьковской области (фрагмент словаря) // Труды Самарканд. ун-та. – Вип.272. Вопросы фразеологии. – 1975. – №8. – С.192–208.

Допоміжна

Словотвір. Морфеміка. Морфонеміка

1. Карпенко Ю.О. Фонетика і фонологія сучасної української мови: Навч. посібник для студентів філологічного факультету. – Одеса: Чорномор'я, 1996.
2. Білоусенко П.І. Історія суфіксальної системи українського іменника. – К., 1993.
3. Безпояско О.К., Городенська К.Г. Морфеміка української мови. – К., 1987.
4. Карпіловська Є.А. Суфіксальна підсистема сучасної української літературної мови: будова та реалізація. – К., 1999.
5. Клименко Н.Ф., Карпіловська Є.А. Морфемно-словотвірний фонд української мови як дослідницька та інформаційно-довідкова система // Мовознавство. – 1990. – № 6.
6. Горпинич В.О. Українська словотвірна дериватологія: Навч.посібник. – ДДУ, 1998.
7. Клименко Н.Ф., Карпіловська Є.А. Словотвірна морфеміка сучасної української літературної мови. – К., 1998.
8. Городенська К.Г., Кравченко М.В. Словотвірна структура слова. – К., 1981.
9. Горпинич В.О. Будова слова і словотвір. – К., 1977.
10. Горбачук В.Т. Основа слова // УМЛШ. – 1988. – № 6.
11. Карпенко Ю.О. Синхронічна сутність лексико-семантичного способу словотвору // Мовознавство. – 1992. – № 4.
12. Клименко Н.Ф. Система афіксального словотворення сучасної української мови. – К., 1973.
13. Ковалик І.І. Вчення про словотвір. – Львів, 1961.
14. Ковалик І.І. Основні проблеми вчення про словотвір // УМЛШ. – 1970. – № 10.
15. Пінчук О.Ф. До питання про словотвірне значення // Мовознавство. – 1975. – № 6.
16. Сікорська З.С. Способи словотворення // УМЛШ. – 1978. – № 11.
17. Каспиришин З.О. Складні випадки словотвірного аналізу // УМЛШ. – 1989. – № 11. – С. 53–58.
18. Плющ М.Я. Словотворення та вивчення його в школі. – К., 1985.
19. Касевич В.Б. Морфонологія. – Л., 1986.
20. Чурганова В.Г. Очерки русской морфонологии. – М., 1973.

Граматика. Морфологія

- 1.Безпояско О.К. Іменні граматичні категорії (функціональний аналіз) – К., 1991.

2. Бондарко А.В. Теория морфологических категорий. – М., 1976.
3. Ващенко В.С. Явища переходу в системі частин мови // УМЛШ. – 1953. – № 6.
1. Вихованець І.Р. У світі граматики. – К., 1987
2. Вихованець І.Р. Частини мови в семантико-граматичному аспекті. – К., 1988.
3. Жовтобрюх М.А. Система частин мови в українській лінгвістичній традиції // Мовознавство. – 1993. – № 3.
4. Карпенко Ю.О. Ще раз про критерії виділення частин мови // Мовознавство. – 2001. – № 3.
5. Кучеренко І.К. Теоретичні питання граматики української мови. Морфологія. – К., 1981.
6. Шкільник М.М. Проблемний підхід до вивчення частин мови. – К., 1986.

Іменник

1. Безпояско О.К. Іменні граматичні категорії (функціональний аналіз). – К.: Наук.думка, 1991.
2. Безпояско О.К. Зони перехідності в граматичній категорії числа іменника // Мовознавство. – 1995. – № 2-3. – С. 9-12.
3. Вакула Г.Г. Категорія істот і категорія неістот в українській мові // УМЛШ. – 1965. – № 6. – С. 19-25.
4. Вихованець І.Р. Дві версії про місцевий відмінок // Мовознавство. – 1994. – № 1. – С. 25-30.
5. Вихованець І.Р. Система відмінків української мови. – К., 1987.
6. Городенська К.Г. Структура складних іменників у контексті семантичного синтаксису // Мовознавство. – 1988. – № 3. – С. 27-34.
7. Горяний В.Д. Визначення синтаксичної ролі іменника // УМЛШ. – 1968. – № 2. – С. 52-55.
8. Дудик П.С. Про родові та відмінкові форми деяких іменників // УМЛШ. – 1965. – № 10. – С. 24-27.
9. Загнітко А.П. Диференціація невідмінюваних іменників за родами в українській мові // Укр.мовознавство. – 1985. – Вип. 13. – С. 89-94.
10. Загнітко А.П. Категорія роду в системі граматичних категорій іменника // Мовознавство. – № 2. – С. 62-67.
11. Загнітко А.П. Функції граматичних форм роду іменників // УМЛШ. – 1990. – № 6. – С. 50-54.
12. Карпенко Ю.О. Друга відміна іменників // УМЛШ. – 1984. – № 11. – С. 29-34.
13. Карпенко Ю.О. Теоретичні засади розмежування власних і загальних назв // Мовознавство. – 1975. – № 4. – С. 46-51.
14. Карпенко Ю.О., Фащенко М.М. Третя відміна іменників // УМЛШ. – 1974. – № 11.
15. Карпенко Ю.О. Четверта відміна іменників // УМЛШ. – 1972. – № 10.
16. Кучеренко І.К. Категорія відмінка в сучасній українській літературній мові. – Львів, 1961.
17. Леонова М.В. Загальне лексичне і граматичне значення іменника // УМЛШ. – 1971. – № 7.
18. Леонова М.В. Система семантичних категорій іменника // УМЛШ. – 1980. – № 12.
19. Матвіяс І.І. Іменник в українській мові. – К., 1974.
20. Мацьків П.В. Наголос і морфемна структура іменника // Мовознавство. – 1994. – № 1. – С. 34-40.
21. Пентиліук М.І. Загальне поняття про іменник // УМЛШ. – 1969. – № 12. – С. 71-78.
22. Плющ М.Я. Значення відмінкових форм іменника // УМЛШ. – 1970. – № 8.
23. Самійленко С.П. Типи відмін іменників в українській мові та провідні фактори їх становлення // Мовознавство. – 1977. – № 1.
24. Скаб М.С. Кличний відмінок та його синтаксичні функції // УМЛШ. – 1990. – № 1. – С. 64-66.
25. Томіліна Г.Я. Семантичні та структурно-граматичні особливості збірних іменників // УМЛШ. – 1971. – № 4.
26. Чернецький В.К. Лексико-семантичні групи множинних іменників // УМЛШ. – 1971. – № 4.

Прикметник

1. Білоштан А.П. Наголос членних прикметників у сучасній українській літературній мові. – К., 1958.
2. Грищенко А.П. Прикметник в українській мові. – К., 1978.

3. Грищенко А.П. Прикметник у системі частин мови // Мовознавство. – 1973. – № 6. – С. 15-26.
4. Грищенко А.П. Прикметник у структурі словосполучення і речення // УМЛШ. – 1986. – № 7. – С. 39-45.
5. Грищенко А.П. Якісні прикметники в історії української мови // Мовознавство. – 1978. – № 1.
6. Карпенко Ю.О. Ступені порівняння прикметників в українській мові // Українська мова в школі. – 1960. – № 1.
7. Казнадзей Й. Прикметник: Вивчення в школі // Початкова школа. – 1987. – № 11. – С. 43-46.
8. Крижановська Н.О. Короткі форми прикметників в українській мові // Українська мова в школі. – 1960. – № 1.
9. Кошова І.Г. Про кількісну і якісну природу прикметника // Мовознавство. – 1970. – № 4. – с. 11-15.
10. Леонова М.В. Субстантивація прикметників в українській мові // Укр. мова в школі. – 1960. – № 1. – С. 20-25.
11. Майданник З.М. Засоби вираження кількісної характеристики ознаки, названої прикметником, в українській та англійській мовах // Мовознавство. – 1994. – № 1. – С. 58-60.
12. Тимченко М.П. Якісні відіменникові прикметники у функціональних стилях мовлення // Мовознавство. – 1979. – № 4.
13. Тронь К.Г. Нестягнені форми прикметників в українській мові // УМЛШ. – 1972. – № 7. – С. 33-35.
14. Франчук В.Ю. Перехід відносних прикметників у якісні // УМЛШ. – 1964. – № 12. – С. 21-25.

Числівник

1. Арполенко Г.П., Городенська К.Г., Щербатюк Г.Х. Числівник української мови. – К., 1980.
2. Арсірій А.Т. Відмінювання числівників // УМЛШ. – 1988. – № 4. – С. 74-76.
3. Баранник Д.Х. Морфологічні особливості числівників // УМЛШ. – 1966. – № 6. – С. 15-19.
4. Блик О.П. Структура числівників 11-18, 20, 30 // УМЛШ. – 1986. – № 8.
5. Герасимчук В.А. Майже все про числівник. – К., 1995.
6. Івченко М.П. Числівники української мови. – К., 1955.
7. Налович М.В. Синтаксичні зв'язки кількісних числівників // УМЛШ. – 1964. – № 12. – С. 79-81.
8. Павлович М.В. Синтаксичні зв'язки кількісних числівників // УМЛШ. – 1964. – № 12.
9. Симоненкова Л., Остаф Я. Числівник // Дивослово. – 1994. – № 7.

Займенник

1. Дзендзелівський Й.О. Проніміналізація в українській мові // УМЛШ. – 1955. – № 1.
2. Жовтобрюх М.А. Займенник у системі частин мови // Мовознавство. – 1994. – № 6.
3. Крижанівська Н.О. Займенники і частки займенникового походження // УМЛШ. – 1957. – № 1.
4. Матвіяс І.Г. Синтаксичні властивості займенника в українській літературній мові // Дослідження з синтаксису української мови. – К., 1958. – С. 77-128.
5. Матвіяс І.Г. Синтаксис займенника в українській мові. – К., 1962.
6. Ожоган В.М. Займенникові слова у граматичній структурі сучасної української мови. – К., 1997.
7. Сич В.Ф. Особові та зворотний займенники // УМЛШ. – 1976. – № 4. – С. 29-38.
8. Сич В.Ф. Присвійні займенники в сучасній українській мові // УМЛШ. – 1982. – № 2. – С. 39-43.
9. Шелехова Г. Займенник // Дивослово. – 1995. – № 9. – С. 38-41.

Дієслово. Дієприкметник. Дієприслівник

1. Арсірій А.Т. Дієслово як частина мови // УМЛШ. – 1989. – № 1. – С. 76-78.

2. Возний Т.М. Структурно-семантичні групи дієслів в сучасній українській мові // УМЛШ. – 1976. – № 3. – С. 27-34.
3. Гнатюк Г.М. Дієприкметник в сучасній українській літературній мові. – К., 1982.
4. Гнатюк Г.М. Синтаксичні функції дієприкметників у сучасній українській мові // Мовознавство. – 1980. – № 4. – С. 18-28.
5. Загнітко А.П. Система і структура граматичних категорій дієслова. – К., 1990.
6. Карп'юк М.Л. Структурно-семантична характеристика форм інфінітива // Українське мовознавство. – 1978. – № 6.
7. Ковалик І.І. Граматична структура системи дієслівних форм у сучасній українській літературній мові // Мовознавство. – 1976. – № 4.
8. Коць Л.М. Дієприслівник у сучасній українській літературній мові (Специфіка зв'язків та їх значень). – К., 1964.
9. Кучеренко І.К. Граматична характеристика дієприкметника і його місце в системі частин мови // Мовознавство. – 1967. – № 4.
10. Медведєва Л.М. Про співвідношення категорій предикативності і стану // Мовознавство. – 1983. – № 3.
11. Мельник Ю.В. Давноминутий час: проблема та гіпотези // Мовознавство. – 1996. – № 1.
12. Передрій Г. Дієприслівник // Дивослово. – 1994. – № 12. – С. 36-38.
13. Пітінов В.М. До питання про внутрішню дистрибуцію дієслів // Мовознавство. – 1973. – № 5. – С. 36-44.
14. Русанівський В.М. Дієприкметники й слова дієприкметникового походження // УМЛШ. – 1968. – № 8. – С. 28-36.
15. Русанівський В.М. Дієслово – рух, дія, образ. – К., 1977.
16. Русанівський В.М. Структура українського дієслова. – К., 1971.
17. Сасинович Є.С. Дієприслівники в сучасній українській мові. – К., 1963.
18. Середа Ф.Я. Розмежування активних дієприкметників на *-учий*, *-ачий* і прикметників на *-учий*, *-ачий* // Мовознавство. – 1974. – № 4.
19. Сич В.Ф. Синтаксичні функції інфінітива // УМЛШ. – 1972. – № 3. – С. 24-31.
20. Склярєнко В.Г. З історії акцентуації дієприслівників української мови // Мовознавство. – 1991. – № 5.
21. Соколова С.О. Час та його відображення в граматичних категоріях дієслова // Мовознавство. – 1995. – № № 4, 5.
22. Шевчук О.С. Стилїстичне вживання часових форм дієслова // УМЛШ. – 1974. – № 1.

Прислівник

1. Арсірій А.Т. Прислівник // УМЛШ. – 1993. – № 7.
2. Білоусенко П.І. Прислівники часу в сучасній українській мові // УМЛШ. – 1982. – № 7. – С. 43-45.
3. Болюх О.В. Морфолого-синтаксичні особливості прислівників // Мовознавство. – 1994. – № 6.
4. Гальчук В.Ю. З історії акцентуації прислівників в українській мові // Мовознавство. – 1995. – № 6.
5. Грещук В.В. До питання про словотвір прислівників на *-о* // Мовознавство. – 1990. – № 2.
6. Кучеренко І.К. Класифікація прислівників за значенням // Українська мова в школі. – 1954. – № 6.
7. Муқан Г.М. Морфологічна будова і способи творення прислівників // УМЛШ. – 1983. – № 10.
8. Німчук В.В. Прислівник / Історія української мови: Морфологія. – К., 1978. – С. 342-348.
9. Русанівський В.М. Означальні, предикативні і модальні прислівники // УМЛШ. – 1967. – № 4. – С. 22-26.
10. Чапля І.К. Прислівники в українській мові. – Харків, 1960.

Службові частини мови. Вигук

1. Богдан М.М. Сполучники і сполучні слова як засоби зв'язку частин складнопідрядного речення // УМЛШ. – 1979. – № 1.
2. Вихованець І.Р. Прийменникова система української мови. – К., 1980.
3. Гамалій А.П. Загальне поняття про сполучник // УМЛШ. – 1970. № 3.
4. Герман К.Ф. Критерії розрізнення омонімічних сполучників і сполучних слів // УМЛШ. – 1970. – № 5.
5. Гальона Н.П. Функції модальних часток // УМЛШ. – 1990. – № 11.
6. Іваненко З.І. Семантична структура прийменникових конструкцій // Мовознавство. – 1978. – № 3.
7. Кучеренко І.К. Лексичне значення прийменника // Мовознавство. – 1978. – № 3.
8. Курносова Н.О. Про знаковий статус вигуків // Мовознавство. – 1990. – № 2.
9. Мацько Л.І. Інтер'єктиви в українській мові. – К., 1981.
10. Медведєв Ф.П. Система сполучників в українській мові. – Х., 1962.
11. Мельничук О.С. Історичний розвиток функції і складу прийменників в українській мові // Слов'янське мовознавство. – К., 1966. – Т.3. – с.124-194.
12. Николаева Т.М. Функции частиц в высказывании. – М., 1985.
13. Симонова К.С. З історії стверджувальних часток // Мовознавство. 1980. – № 4.
14. Симонова К.С. Категоріальні ознаки та синтаксичні функції часток // УМЛШ. – 1983. – № 7.
15. Симонова К.С. Модальне слово чи модальна частка? // УМЛШ. – 1989. – № 10.

Діалектологія української мови

1. Аркушин Г.Л. Іменний словотвір західнополіського говору. – Луцьк: Вежа, 2004. – 764 с.
2. Аркушин Г.Л. Словотвір антропонімів в оповіданнях Лесі Українки на волинську тематику і їх паралелі в сучасних західнополіських говірках // Науковий вісник ВДУ: Філологічні науки. – Луцьк : Вежа, 1999. – № 10. – С. 66–68.
3. Асаула М. Особливості словотворення в дитячому мовленні (на матеріалі мовлення дітей центральної Слобожанщини (Харківщини)) // Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства. – Ужгород, 2008. – Вип. 12. – С. 61–63.
4. Баденкова В. До етнічно-лінгвістичної характеристики Бузько-Інгульського ареалу / В. М. Баденкова // Історія Півдня України від найдавніших часів до сучасності: проблеми національного, політичного, соціального, економічного, технічного, правового, релігійного та культурного розвитку : зб. наук. пр. : в 3-х ч. – Миколаїв-Одеса. – Ч. 1. – 1999. – С. 144–149.
5. Баденкова В. Із спостережень над народними назвами хвороб Бузько-Інгульського ареалу / В. М. Баденкова // Ономастика і апелятиви : зб. наук. пр. ; [за ред. В. О. Горпинича]. – Дніпропетровськ : ДДУ, 2000. – Вип.10. – С. 14–19.
6. Баденкова В. Із спостережень над народною медичною лексикою Миколаївщини / В. М. Баденкова // Східнослов'янські мови в їх історичному розвитку: зб. наук. пр., присвячених пам'яті проф. С. П. Самійленка : у II-х частинах. – Запоріжжя, 1996. – Ч. 2. – С. 66–69.
7. Баденкова В. Лексика народної медицини Миколаївщини / В. М. Баденкова // Дослідження з мовознавства. – Дніпропетровськ : Навчальна книга, 1998. – Т. 4. – С. 11–18.
8. Баденкова В.М. Лексика традиційної народної медицини в українських говірках Інгульсько-Бузького межиріччя: Автореф. дис. ... канд. філол. наук. – Запоріжжя, 1999. – 20 с.
9. Баденкова В. Лексичні особливості знахарських обрядів Інгульсько-Бузького межиріччя / В. М. Баденкова // Бористен. – Дніпропетровськ, 1999. – № 4 (94). – С. 9.
10. Баденкова В. Мовознавчі нотатки з народної медицини Миколаївщини / В. М. Баденкова // Суспільствознавчі науки та відродження нації : зб. наук. пр. ; [відп. ред. М. І. Дубина]. – Луцьк, 1997. – Кн. III. – С. 9–11.

11. Баденкова В. Назви хліба в українських говірках Бузько-Інгульського ареалу / В. М. Баденкова // Слов'янська писемність у контексті християнської культури : матеріали круглого столу до Дня слов'янської писемності та культури ; [за заг. ред. Н. В. Коч]. – Миколаїв, МНУ імені В. О. Сухомлинського, 2013. – С. 15–23.
12. Баденкова В. Народна фразеологія Миколаївщини (на матеріалі української медичної термінології) / В. М. Баденкова // Українське та слов'янське мовознавство : зб. наук. пр. – Ужгород : УНУ, 2001. – Вип. 4. – С. 78–81.
13. Баденкова В. Співвідношення народно-розмовної та літературної мови в медичній термінології говірок Миколаївщини / В. М. Баденкова // Українська мова – державна мова України : статті та тези Всеукраїнської наукової конференції, 24-25 лютого 1998 р. – Дніпропетровськ : ДДУ, 1998. – С. 96–99.
14. Бернштейн С. Кость Михальчук – учений, особистість // Проблеми сучасної ареалогії. – К.: Наук. думка, 1994. – С. 20 – 24.
15. Бичко З.М. Діалектна лексика Опілля. – Львів, 1997. – 136 с.
16. Бичко З.М. Перспективи взаємостосунків української літературної мови та діалектів // Лінгвістика: Збірн. наук. праць. – Луганськ: Альма матер. – 2003. – Вип. I. – С.89–93.
17. Бігусяк М.В. Лексика традиційних сімейних обрядів у гуцульському говорі: Автореф. дис. ... канд. філол. наук. – Івано-Франківськ, 1997. – 24 с.
18. Ващенко В.С. Лінгвістична географія Наддніпрянщини: Лексичні матеріали. – Дніпропетровськ, 1968. – 158 с.
19. Ващенко В.С. Переселенські говори як джерело вивчення активних міжмовних контактів // Територіальні діалекти і власні назви. – К. : Наук. думка, 1965. – С. 3–9.
20. Ващенко В.С. Полтавські говори. – Харків, 1957.
21. Вербич С.О. Поліська лексика народної медицини та лікувальної магії (етимологічний аспект) // Мовознавство. – 2003. – № 1. – С.17–22.
22. Герман К.Ф. Українські говірки Північної Буковини в історичному та лінгвогеографічному аспекті: Фонетика. Фонологія. – Чернівці: Рута, 1995. – 400 с.
23. Глуховцева К. Слобожанські говірки як об'єкт досліджень // Вісн. Луганськ. держ. педун-ту ім. Т.Шевченка. – 1999. – № 10 (20). – С.80–84.
24. Гриценко П.Ю. Моделирование системы диалектной лексики. – К., 1984.
25. Громко Т.В. Семантичні особливості народної географічної термінології Центральної України (на матеріалі Кіровоградщини). – Кіровоград, 2000.
26. Гуцульські говірки: Лінгвістичні та етнолінгвістичні дослідження / Відп. ред. Ярослава Закревська. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича, 2000. – 364 с.
27. Дзензелівський Й.О. Українсько-західнослов'янські лексичні паралелі. – К.: Наук. думка, 1969. – 210 с.
28. Діалектна мова: сучасний стан і динаміка в часі (до 100-річчя професора Федота Трохимовича Жилка): тези доп. Міжнар. наук. конф., 5–7 берез. 2008 р., Київ / Ред.: П. Ю. Гриценко; НАН України. Ін-т мовознав. ім. О. О. Потебні, Ін-т укр. мови. – К. : Вид. Дім Д. Бураго, 2008. – 224 с.
29. Євтушок О.М. Традиційне і нове в народному житті Західного Полісся // Народна творчість і етнографія. – 1985. – № 5. – С. 51–52.
30. Железняк М. Мовознавча спадщина В. Ганцова // Мовознавство. – 1990. – № 2.
31. Закревська Я. Незгаслий отчий світильник Олексі Горбача // Сучасність. – 1997. – № 10. – С. 122 – 128.
32. Залеський А. М. Вокалізм південно-західних говорів української мови / А. М. Залеський. – К.: Наук. думка, 1973. – 155 с.

33. Киричук Т. Лексика весільної обрядовості у говірках Миколаївщини // Східнослов'янські мови в їх історичному розвитку: Збірн. наук. праць, присв. пам'яті проф. С.П.Самійленка. – Запоріжжя: ЗДУ, 1996. – Ч. II. – С. 63–66.
34. Клімчук Ф. Гаворкі Берасцейска–Пінскага Палесся і Падляшша як вынік гістарычнага развіцця // *Język ukraiński: współczesność – historia.* – Lublin, 2003. – S. 245 – 258.
35. Кобилянський Б.В. Діалект і літературна мова / Б. В. Кобилянський. – К. : Рад. шк., 1960. – 276 с.
36. Коваленко О. Про деякі назви одягу та взуття у говірках Миколаївщини // Східнослов'янські мови в їх історичному розвитку: Збірн. наук. праць, присв. пам'яті проф. С.П.Самійленка. – Запоріжжя: ЗДУ, 1996. – С.61–63.
37. Лінгвістичний атлас – від створення до інтерпретації / Ред.: П. Гриценко; Н. Хобзей; Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. – Л., 2006. – 432 с. – (Діалектол. студії).
38. Лукінова Т.Б. Роль Харківської філологічної школи в розвитку порівняльно-історичних досліджень в Україні // Традиції Харківської філолог. школи. До 100-річчя М. Ф. Наконечного // Вісник ХНУ. – 2000. – № 491. – С. 57–63.
39. Магрицька І. Семантична структура і культурна мотивація весільних фразеологізмів у східнословобожанських говірках // Діалектологічні студії: 2: Мова і культура. – Львів: Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ, 2003. – С. 182–193.
40. Мартинова Г. І. Дублетно-синонімічні відношення у побутовій лексиці правобережної Черкащини // Мовознавство. – 2000. – № 6. – С. 31–40. Мартинова Г. І. Середньонадніпрянський діалект. Фонологія і фонетика : [монографія] / Г. І. Мартинова. – Черкаси : Тясмин, 2003. – 367 с.
41. Матвіяс І.Г. Варіанти української літературної мови. – К.: НАНУ, 1998. – 162 с.
42. Міняйло Р.В. Активні процеси в ареальній фразеології сходу України: Автореф. дис. ... канд. філол. наук. – Донецьк, 2001. – 19 с.
43. Москаленко Л.А. Ботанічна лексика українських говірок: Автореф. дис. ... канд. філол. наук. – К., 1992. – 18 с.
44. Назви одягу та взуття Правобережного Полісся / Никончук М., Никончук О., Добролюбова І., Гримашевич Г. – Житомир, 1998. – 212 с.
45. Никончук М. В., Никончук О. М., Мойсеєнко В. М. Поліська лексика народної медицини та лікувальної магії. – Житомир: Полісся, 2001. – 148 с.
46. Ніколаєнко І.О. Структура й ареальна характеристика лексики традиційного ткацтва в українських східнословобожанських говірках: Автореф. дис. ... канд. філол. наук. – Запоріжжя, 2000. – 24 с.
47. Олійник М.Я. Фразеологія гуцульських говірок: Автореф. дис. ... канд. філол. наук. – Львів, 2002. – 20 с.
48. Пачева В.М. Українські говірки Запорізького Надазов'я: Автореф. канд. філол. наук. – Запоріжжя, 2002. – 18 с.
49. Поповський А.М. Значення південноукраїнських степових говорів у формуванні літературно-національної мови: Навчальний посібник. – Дніпропетровськ: Дніпропетровськ. ун-т, 1989. – 87 с.
50. Спанатій Л. Про деякі назви гончарного матеріалу в говорах української мови // Східнослов'янські мови в їх історичному розвитку: Збірн. наук. праць, присв. пам'яті проф. С. П. Самійленка. – Запоріжжя: ЗДУ, 1996. – Ч. II – С. 33–36.
51. Тимченко М.П. Про назви деяких страв з картоплі в народній мові Миколаївщини // Проблеми української діалектології на сучасному етапі: Тези. – Житомир, 1990. – С. 198–199.
52. Тимченко М.П., Токар В.П. Рибальська лексика в народній мові Бузько-Ігульського ареалу // Науково-технічна революція і сучасні процеси розвитку лексики української народнорозмовної мови: Тези доп. респ. конф. (листопад 1989). – Ужгород, 1989. – С.143–145.

53. Фласер М. Четверта палаталізація задньоязикових приголосних в українській мові: північноукраїнські говори // Мовознавство. – 1992. – № 1. – С. 3–10.
54. Фроляк Л. Д. Акаючі говірки Донеччини // Вісн. ХНУ ім. В. Н. Каразіна : Філологія. – 2002. – № 572. – Вип.36. – С. 41–51.
55. Хобзей Н. В. Міфологічна лексика українських говорів закарпатського ареалу: Автореф. дис. ... канд. філол. наук. – Львів, 1995. – 26 с.
56. Ходаковська О. О. Слова іншомовного походження у говірках Слобожанщини наприкінці XVIII – у I пол. XIX ст. // Вісн. ХНУ ім. В. Н. Каразіна: Філологія. – 2000. – № 538. – Вип.34. – С.171–175.
57. Чорноморець Г. М. Назви посуду, кухонного начиння у говорах Миколаївщини // Проблеми української діалектології на сучасному етапі: Тези. – Житомир, 1990. – С.202–203.
58. Шарпило Б. А. До питання про історичну природу деяких гіперичних явищ південно-східного наріччя української мови // Вісн. Луган. держ. пед. ун-ту ім.Т.Шевченка: Філол. науки. – 2000. – № 4. – С.10–21.
59. Шевельов Ю. Про генетизм у діалектологічній концепції К. Михальчука // Проблеми сучасної ареалогії. – К.: Наук. думка, 1994. – С. 11–19.
60. Яким М., Зубицька М. З діалектології Бойківщини: іменникова словозміна, іменникова фразеологія. – Дрогобич: Коло, 2002. – 148 с.
61. CzyŜewski F. Z historii badań atlasowych nad ukraińskimi gwarami PobuŜa (1926 – 1988) // Badania dialektów i onomastyki na pograniczu polsko-wschodniosłowiańskim.– Białystok, 1995.– S. 19 – 30.
62. Łesiów M. Gwary ukraińskie makroregionu Lubelskiego: Z historii badań naukowych // Roczniki humanistyczne.– T. XLII, zeszyt 7.– 1994.– S. 34 – 43.
63. Łesiów M. Trzy okresy badań nad ukraińską mową łemkowską // Polska Akademia Umiejętności: Prace Komisji Wschodnioeuropejskiej.– T. V.– 1997.– S. 65 – 75.

Електронні ресурси

Підручники

1. Бевзенко С. П. Історія українського мовознавства. Історія вивчення української мови [Електронний ресурс] / С. П. Бевзенко. – К.: Вища шк., 1991. – 231 с. – Режим доступу : <http://uareferats.com/index.php/book/details/231>.
2. Бевзенко С. П. Практичні заняття з української діалектології. навчально-методичний посібник для вузів [Електронний ресурс] / Степан Пилипович Бевзенко. – Одеса: Видавництво Одеського університету, 1970. – 95 с. – Режим доступу : <http://www.ex.ua/9457160>.
3. Бевзенко С. П. Українська діалектологія [Електронний ресурс] / С. П. Бевзенко. – К.: Вища школа, 1980. – 233 с. – Режим доступу : https://vk.com/doc-59544693_238942495.
4. Безпояско О.К. та ін. Граматика української мови. Морфологія: Підручн. для студ. філол. фак. вузів [Електронний ресурс] / О.К. Безпояско, К.Г. Городенська, В.М. Русанівський. – К.: Либідь, 1993. – 336 с. – Режим доступу : http://1576.ua/uploads/files/5573/Bezpoiasko_Hramatyka_ukr_movy_Morfolohiia_1993.jpg.
5. Горпинич В.О. Морфологія української мови [Текст] : Підручник для студентів вищих навч. закладів [Електронний ресурс] / В.О. Горпинич. – К.: Академвидав, 2004. – 336 с. – Режим доступу : <http://fs169.www.ex.ua/get/688943faa601b442b9208be00999ac98/24126610/Gorpunuch%20V.%20Morfolohija%20ukrajins%60koji%20movu.pdf>
6. Електронний підручник з сучасної української мови (Словотвір. Морфологія) [Електронний ресурс] / [наук. керівник Н. П. Дарчук]. – Режим доступу : <http://linguist.univ.kiev.ua/WINS/pidruchn/index.htm>
7. Електронний підручник з української мови (фонетика, лексика, морфеміка, словотвір, морфологія, синтаксис, стилістика). – Режим доступу : <http://www.mova.info/pidruchn.aspx>

8. Кобилянський Б.В. Діалект і літературна мова [Електронний ресурс] / Б. В. Кобилянський. – К.: Рад. шк., 1960. – 276 с. – Режим доступу : http://grinch-home.at.ua/load/pidruchniki_z_ukrajinskoji_movi/dialektologija/23
9. Матвіяс І. Г. Українська мова і її говори [Електронний ресурс] / І. Г. Матвіяс. – К. : Наукова думка, 1990. – 169 с. – Режим доступу : <http://www.twirpx.com/file/232629/>.
10. Плющ М.Я. Граматика української мови. У 2-х частинах: Підручник для студентів філологічних спеціальностей вищ. навч. закладів. Ч.1. Морфеміка. Словотвір. Морфологія [Електронний ресурс] – К.: Вища школа, 2005. – 286 с. – Режим доступу : www.ex.ua/14316707
11. Сучасна українська літературна мова : морфологія / за заг. ред. акад. АН УРСР І. К. Білодіда [Електронний ресурс]. – К. : Наук. думка, 1969. – 583 с. – Режим доступу : <http://lucl.kiev.ua/index.php/elektronna-bibiloteka/novi-nadkhodzhennya-elektronnikh-knig/24-bilodida-i-k-suchasna-ukrajinska-literaturna-mova-morfologiya>.

Журнали

1. Мовознавство: науково-теоретичний журнал Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні та українського мовно-інформаційного фонду НАН України. – Режим доступу : www.movoznavstvo.org.ua/
2. Українська мова і література в школі: науково-методичний журнал – Режим доступу : http://www.undip.org.ua/news/fahovi_detail.php?ID=372

Інші ресурси

1. Волинь філологічна: текст і контекст. Західнополіський діалект у загальноукраїнському та всеслов'янському контекстах: Зб. наук. пр. – Вип. 4 [Електронний ресурс] / Упорядкування Г. Л. Аркушина.– Луцьк: РВВ “Вежа” Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2007. – 428 с. – Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/old_jrn/Soc_Gum/Vftk/2007_4.pdf
2. Куриленко В. М. [Інструкційна програма з питальником для збору лексики тваринництва](http://docs.google.com/viewer?a=v&pid=sites&srcid=ZGVmYXVsdGRvbWFpbm9kaWZWN0b2xvZ3xneDo1MGY4NDQ4ODkzNzQ2Mzc) [Електронний ресурс] / В. М. Куриленко. – Глухів, 1978. – 34 с. – Режим доступу : <http://docs.google.com/viewer?a=v&pid=sites&srcid=ZGVmYXVsdGRvbWFpbm9kaWZWN0b2xvZ3xneDo1MGY4NDQ4ODkzNzQ2Mzc>
3. Маньковська Т. О. Проблеми лінгвоукраїністики в науковій спадщині Проблеми лінгвоукраїністики в науковій спадщині Ватрослава Ягича : [монографія] [Електронний ресурс] / Тетяна Маньковська. – Тернопіль: Джура, 2007. – 228 с. Вступ – Режим доступу : http://lib.npu.edu.ua/full_txt/MANLIN-2007/st%201-6.pdf.
4. Никончук М.В., Никончук О.М., Мойсієнко В.М. Поліська лексика народної медицини та лікувальної магії [Електронний ресурс]. – Житомир, 2001. – 147 с. – Режим доступу : <http://www.twirpx.com/file/826793/>
5. Словотвір української мови: науково-допоміжний бібліографічний покажчик [Електронний ресурс] / Наукова бібліотека Криворізького педагогічного інституту ДВНЗ «Криворізький національний університет» ; упоряд. О. А. Дікунова, зав. інформаційно-бібліографічного відділу ; за ред. Г. М. Віняр, канд. філол. наук, директора бібліотеки. – Кривий Ріг, 2012. – 36 с. – Режим доступу : kdrp-library.ucoz.ru/.../slovotvir_ukrajinskoji_movi.doc
6. Способи словотворення – Режим доступу : <http://westudents.com.ua/glavy/10891--6-sposobi-slovotvorenniya.html>

Словники

1. Аркушин Г.Л. Словник західнополіських говірок: У двох томах[Електронний ресурс] / Григорій Аркушин. – Луцьк: Ред.-вид. відд. "Вежа" Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2000. – Т. : А–Н., XXIV + 354 с. – 1 – 380, Том 2 – 459 – Режим доступу : <http://www.ex.ua/97318360>.
2. Багатомовний словник (перекладний) – Режим доступу : <http://www.slovnyk.org>
3. «Великий тлумачний словник сучасної української мови онлайн». У словнику представлено активну лексику української літературної мови, терміни, номенклатурні та складноскорочені слова, слова історичного фонду. – Режим доступу : <http://www.slovnyk.net>

4. Гуйванюк Н. Словник буковинських говірок [Електронний ресурс]. – Чернівці: Рута, 2005. – 688 с. – Режим доступу : <http://www.twirpx.com/file/1060735/>
5. «Лінгвістичний портал». Найпопулярніші розділи: «Чотиримовний науковий словник», «Перекладач», «Словники», «Відкритий словник», «Електронний підручник з української мови» (фонетика, лексика, морфеміка, словотвір, морфологія, синтаксис, стилістика). – Режим доступу : <http://www.mova.info/>
6. Освітньо-інформаційний ресурс «Український центр». В розділі «Українська бібліотека» – електронні книги українською мовою, наукові праці, біографії, статті, народна творчість. – Режим доступу : <http://www.ukrcenter.com>
7. Сайт «Cybermova». Посилання на ресурси і програми, присвячені українській мові. Розмаїття українських словників та інших ресурсів для перекладу, навчання в мережі Інтернет. – Режим доступу : <http://cybermova.com/index.ua.htm>
8. Сайт «Український правопис», присвячений мовним питанням. – Режим доступу : <http://pravopys.vlada.kiev.ua>
9. Словник українських говірок Карпатського регіону: пояснення та походження слів [Електронний ресурс] / Укл. Д. П. Савчук; Передмова М. Д. Павлюка. – Київ; Косів: Писаний Камінь, 2012. – 154 с. – Режим доступу : <http://www.twirpx.com/file/1245614/>
10. [Словник української мови Бориса Грінченка](http://hrinchenko.com/) – Режим доступу : <http://hrinchenko.com/>
11. Словники України – Режим доступу : <http://lcorp.ulif.org.ua/dictua>
12. Словник.net – Режим доступу : <http://www.slovnyk.net>
13. Словник іншомовних слів (Metaseek) – Режим доступу : <http://www.pcdigest.net/ures/book/sis.shtml>
14. Російсько-український (академічний) словник (1924 – 33 рр.) – Режим доступу : <http://r2u.org.ua/>
15. Російсько-український словник сталих виразів [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://stalivyrazy.org.ua>
16. <http://dict.linux.org.ua/>
17. Українська мова. Енциклопедія [Електронний ресурс]. – К., 2000. – Режим доступу : <http://izbornyk.org.ua/ukrmova/um.htm>
18. Український правопис [Електронний ресурс] / Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України, Ін-т укр. мови НАН України. – К. : Наук. думка, 2007. – 288 с. <http://www.madslinger.com/mova/pravopys-2007>
19. Український правопис. – К. : Наук. думка, 2015. – Режим доступу : <http://izbornyk.org.ua/pravopys/pravopys2015.htm>
20. [Українська мова \[Електронний ресурс\]](http://ukrainskamova.narod.ru). – Режим доступу : <http://ukrainskamova.narod.ru>
21. Шило Г. Наддністрянський регіональний словник. – Львів – Нью-Йорк, 2008. – Режим доступу : <http://www.twirpx.com/file/793175/>

4. Форма підсумкового контролю успішності навчання: Граматика української мови (Основні поняття граматики; морфонологія; словотвір; морфологія: іменні частини мови): залік (3 семестр);

Морфологія (дієслово, прислівник, станівник, модальник, службові частини мови, вигук): іспит (4 семестр).

5. Засоби діагностики успішності навчання: перевірка виконання індивідуальних завдань, контрольних і практичних робіт, завдань для самостійної роботи, написання рефератів.

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
МИКОЛАЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ В. О. СУХОМЛИНСЬКОГО
Кафедра української мови і літератури

ЗАТВЕРДЖУЮ

Проректор із науково-педагогічної
роботи _____ Н. І. Василькова
28 серпня 2017 р.

РОБОЧА ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ
СУЧАСНА УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРНА МОВА

ОКР «бакалавр»

Галузь знань: 0203 Гуманітарні науки

Напрямок підготовки: 6.020303 Філологія* (Українська мова і література)

Факультет: філологічний

2017-2018 навчальний рік

Робоча програма навчальної дисципліни «Сучасна українська літературна мова» для студентів
ОКР «бакалавр» за напрямом підготовки 6.020303 Філологія* (Українська мова і література)

Розробники: Корнієнко Ірина Анатоліївна, доцент кафедри української мови і літератури,
кандидат філологічних наук, доцент _____ (Корнієнко І. А.);
Зинякова Анжеліка Анатоліївна, доцент кафедри української мови і літератури, кандидат
філологічних наук, доцент _____ (Зинякова А.А.)

Робоча програма затверджена на засіданні кафедри української мови і літератури

Протокол № 1 від «28» серпня 2017 р.

Завідувач кафедри _____ (Філатова О. С.)

«28» серпня 2017 р.

1. Опис навчальної дисципліни

Денна форма навчання

Найменування показників	Галузь знань, напрям підготовки, освітньо-кваліфікаційний рівень	Характеристика навчальної дисципліни	
		денна форма навчання	
Кількість кредитів – 5	Галузь знань 0203 Гуманітарні науки	Нормативна	
	Напрям підготовки 6.020303 Філологія*. Українська мова і література.		
Індивідуальне науково-дослідне завдання – реферат	Спеціальність (професійне спрямування): Філологія*. Українська мова і література.	Рік підготовки:	
		4	4
		Семестр	
		7	8
Загальна кількість годин-150		Лекції	
Тижневих годин для денної форми навчання: аудиторних – 1,7/2,5 самостійної роботи студента	Освітньо-кваліфікаційний рівень: бакалавр	12	10
		Практичні, семінарські	
		8	12
		Лабораторні	
		4	6
		Самостійна робота	
		66	32
	Вид контролю: Залік Іспит		

Примітка.

Співвідношення кількості годин аудиторних занять до самостійної та індивідуальної роботи становить: для денної форми навчання – 150 год.: 52 год. – аудиторні заняття, 98 год. – самостійна робота (35%-65%).

Заочна форма навчання

Найменування показників	Галузь знань, напрям підготовки, освітньо-кваліфікаційний рівень	Характеристика навчальної дисципліни	
		заочна форма навчання	
Кількість кредитів – 9,5	Галузь знань 0203 Гуманітарні науки	Нормативна	
	Напрям підготовки 6.020303 Філологія*. Українська мова і література.		
Індивідуальне науково-дослідне завдання – реферат	Спеціальність (професійне спрямування): Філологія*. Українська мова і література.	Рік підготовки:	
		4	4
		Семестр	
		7	8
Загальна кількість годин-285		Лекції	
Тижневих годин для денної форми навчання:	Освітньо-кваліфікаційний рівень:	14	10
		Практичні, семінарські	

аудиторних – самостійної роботи студента	бакалавр	6	12
		<i>Лабораторні</i>	
		6	2
		<i>Самостійна робота</i>	
		169	66
		Вид контролю: Залік	

Примітка.

Співвідношення кількості годин аудиторних занять до самостійної та індивідуальної роботи становить: для заочної форми навчання – 285 год.: 50 год. – аудиторні заняття, 235 год. – самостійна робота (18%-82%).

2. Мета та завдання навчальної дисципліни

Мета курсу: практично оволодіти українською літературною мовою, заснованому на вивченні її системи й підсистем – лексико-семантичної, фонетичної і граматичної, а також закономірностей, які визначають використання тих або інших виражальних засобів відповідно до сучасних норм.

Завдання курсу:

- закріпити, систематизувати й узагальнити знання, уміння й навички, здобуті студентами у шкільному курсі української мови;
- поглибити знання про будову української мови, її історію і розвиток у процесі становлення, формування й еволюції української нації;
- прищепити студентам любов і повагу до рідного слова, пояснити роль і значення мови в житті кожної людини й суспільства зокрема;
- сформувати на основі мовного матеріалу уміння й навички творчого підходу до вирішення проблем гуманітарних наук, а також сприяти розвитку таких умінь і навичок як аналіз й синтез на ґрунті мовних явищ;
- формувати вміння вільного користування обома формами української мови – усною і писемною, дотримуючись норм літературної мови, уникаючи мовних помилок;
- навчати студентів вільно, зв'язно, логічно, точно, доречно й виразно викладати свої думки, користуючись багатством і різноманітністю мовних засобів, що властиві українській мові як мові високої культури;
- прищеплювати студентам навички й уміння творчої самостійної роботи в процесі підготовки до практичних і семінарських занять з української мови;
- формувати уміння та навички опрацювання науково-лінгвістичної літератури.

У результаті вивчення курсу студент оволодіває такими компетентностями:

I. Загальнопредметні:

- володіння сучасною українською мовою в її літературній формі, розуміння її діалектного різноманіття;
- знання зв'язків української мови та її типологічного співвідношення з іншими мовами, її історії, сучасного стану і тенденцій розвитку;
- знання основ теорії писемної та усної комунікації, володіння її методами і прийомами;
- уміння аналізувати українську мову у діахронічному та синхронічному аспектах, використовуючи систему основних понять і мовознавчих термінів;
- володіння основними методами лінгвістичного аналізу;
- володіння методами і прийомами створення різних видів і типів текстів;
- володіння методами і прийомами аналізу, інтерпретації та трансформації різних видів і типів текстів;
- уміння використовувати наукову, довідкову, методичну літературу з сучасної української мови;

- володіння навичками бібліографічного розшуку; знання основних бібліографічних пошукових систем, володіння прийомами бібліографічного опису різних джерел;
- володіння сучасними методами і прийомами опрацювання інформації в галузі професійної діяльності.

II. Фахові:

- уміння з'ясовувати предмет синтаксису сучасної української мови та основні поняття, пов'язані з синтаксисом складного речення;
- тлуміння ретично інтерпретувати поняття складного речення (типи, структура, засоби зв'язку предикативних частин та семантико-синтаксичні відношення між ними);
- уміння практично визначати й аналізувати подані вище конструкції, пояснювати вживання розділових знаків у них.

3. Програма навчальної дисципліни

Денна форма навчання

Кредит 1. Складне речення. Складносурядне речення.

Тема 1. Складне речення як синтаксична одиниця.

Тема 2. Складносурядне речення.

Кредит 2. Складнопірядне речення.

Тема 1. Складнопірядне речення нерозчленованої структури.

Тема 2. Складнопірядне речення розчленованої структури.

Кредит 3. Багатокомпонентне складнопірядне речення.

Тема 1. Багатокомпонентне складнопірядне речення.

Кредит 4. Складне безсполучникове речення.

Тема 1. Елементарне складне безсполучникове речення.

Тема 2. Багатокомпонентне безсполучникове складне речення.

Кредит 5. Складне речення з різними видами зв'язку. Період. Складне синтаксичне ціле. Текст.

Тема 1. Складне речення з різними видами зв'язку.

Тема 2. Складне синтаксичне ціле. Текст.

Тема 3. Період.

Заочна форма навчання

Кредит 1. Складне речення.

Тема 1. Складне речення як синтаксична одиниця.

Кредит 2. Складносурядне елементарне речення.

Тема 1. Складносурядне елементарне речення.

Кредит 3. Складносурядне багатокомпонентне речення.

Тема 1. Складносурядне багатокомпонентне речення.

Кредит 4. Складнопірядне речення нерозчленованої структури.

Тема 1. Складнопірядне речення нерозчленованої структури.

Кредит 5. Складнопірядне речення розчленованої структури.

Тема 1. Складнопірядне речення розчленованої структури.

Кредит 6,5 Багатокомпонентне складнопірядне речення.

Тема 1. Багатокомпонентне складнопірядне речення.

Тема 2. Синтаксичний аналіз багатокомпонентного складнопірядного речення.

Кредит 7. Складне безсполучникове речення.

Тема 1. Елементарне складне безсполучникове речення.

Тема 2. Багатокомпонентне безсполучникове складне речення.

Кредит 8. Складне речення з різними видами зв'язку. Період.

Тема 1. Складне речення з різними видами зв'язку.

Тема 2. Період.

Кредит 9. Складне синтаксичне ціле. Текст.

Тема 1. Складне синтаксичне ціле. Текст.

4. Структура навчальної дисципліни

Денна форма навчання

Назви змістових модулів і тем	Кількість годин					
	усьог о	у тому числі				
		л	П	лаб	інд	ср
1	2	3	4	5	6	7
Кредит 1. Складне речення. Складносурядне речення.						
Тема 1. Складне речення як синтаксична одиниця. Проблеми дослідження складного речення. Визначальні граматичні та семантичні ознаки складного речення. Засоби зв'язку частин складного речення. Формально-синтаксична та семантико-синтаксична структура складного речення. Комунікативна організація складного речення. Поділ складних речень за основними засобами зв'язку на сполучникові та безсполучникові.	14	2	2			10
Тема 2. Складносурядне речення. Складносурядне речення в системі складного речення. Засоби вираження синтаксичних зв'язків і змістових відношень між частинами складносурядного речення. Структурно-семантичні типи складносурядних речень, виділювані на основі єдності характеру синтаксичних зв'язків і семантичних відношень між компонентами. Речення з єднальними, зіставно-протиставними, розділовими та градаційними сполучниками. Складносурядні речення відкритої та закритої структур. Складносурядні багатокомпонентні конструкції. МКР № 1	16	4	2	2		8
Кредит 2. Складнопірядне речення.						
Тема 1. Складнопірядне речення нерозчленованої структури. Складнопірядне речення як тип синтаксичної конструкції. Складнопірядне елементарне речення. Структурні особливості складнопірядних речень. Функції сполучних слів і сполучників у складнопірядному реченні. Вказівні слова як факультативні та обов'язкові компоненти в головній частині. Принципи класифікації складнопірядних речень. Складнопірядні елементарні речення нерозчленованої структури. Характеристика складнопірядних речень у зв'язку з функцією пірядної частини. Семантико-структурні типи складнопірядних речень нерозчленованої структури.	15	2	2			11

Тема 2. Складнопідрядне речення розчленованої структури. Складнопідрядні елементарні речення розчленованої структури. Різновиди складнопідрядних речень із підрядними обставинними. Складнопідрядні речення з підрядними супровідними. Складнопідрядні речення з пояснювальними відношеннями між предикативними частинами.	15	2	2			11
Кредит 3. Складнопідрядне багатокомпонентне речення.						
Тема 1. Багатокомпонентне складнопідрядне речення. Речення з кількома підрядними частинами, різновиди зв'язку підрядних частин у їх межах. Складнопідрядні речення з неоднорідною супідрядністю, послідовною підрядністю та однорідною супідрядністю. Поняття про контаміновані складнопідрядні багатокомпонентні речення.	30	2		2		26
Кредит 4. Складне безсполучникове речення.						
Тема 1. Елементарне складне безсполучникове речення. Проблема статусу складних безсполучникових речень. Складні безсполучникові елементарні речення з однорідними та неоднорідними частинами та їх основні різновиди.	15	2	1			12
Тема 2. Багатокомпонентне безсполучникове складне речення. Типологія ББСР.	15	2	1	2		10
Кредит 5. Складне речення з різними видами зв'язку. Період. Складне синтаксичне ціле. Текст.						
Тема 1. Складне речення з різними видами зв'язку. Складні речення із сурядністю і підрядністю та їх різновиди. Складні речення з підрядністю і сурядністю. Складне сполучниково-безсполучникове речення. Конструкції з сурядністю і безсполучниковістю; з підрядністю і безсполучниковістю; з сурядністю, підрядністю і безсполучниковістю.	12	2	4	2		4
Тема 2. Складне синтаксичне ціле. Текст. Складне синтаксичне ціле як синтаксична одиниця і компонент тексту. Засоби зв'язку його компонентів: семантична пов'язаність речень, єдність їх змісту, лексичні, морфологічні, синтаксичні та ритмомелодійні засоби. Абзац як композиційно-комунікативна одиниця,	10	2	4			4

його роль у членуванні тексту. Текст як об'єкт синтаксично-комунікативного аналізу. Функціонально-комунікативні різновиди текстів. Монологічне мовлення як комунікативна та семантико-синтаксична форма усного і писемного тексту. Діалогічне мовлення						
Тема 3. Період. Період як своєрідна синтаксична структура. Структурно-семантичні особливості періоду. Семантико-синтаксичні відношення між частинами періоду	8	2	2	2		2
Усього годин:	150	22	20	10		98

Заочна форма навчання

Назви змістових модулів і тем	Кількість годин					
	усьог о	у тому числі				
		л	П	лаб	інд	ср
1	2	3	4	5	6	7
Кредит 1. Складне речення.						
Тема 1. Складне речення як синтаксична одиниця. Проблеми дослідження складного речення. Визначальні граматичні та семантичні ознаки складного речення. Засоби зв'язку частин складного речення. Формально-синтаксична та семантико-синтаксична структура складного речення. Комунікативна організація складного речення. Поділ складних речень за основними засобами зв'язку на сполучникові та безсполучникові.	30	2				28
Кредит 2. Складносурядне елементарне речення.						
Тема 1. Складносурядне речення. Складносурядне речення в системі складного речення. Засоби вираження синтаксичних зв'язків і змістових відношень між частинами складносурядного речення. Структурно-семантичні типи складносурядних речень, виділювані на основі єдності характеру синтаксичних зв'язків і семантичних відношень між компонентами. Речення з єднальними, зіставно-протиставними, розділовими та градаційними сполучниками. Складносурядні речення відкритої та закритої структур. Складносурядні багатокомпонентні конструкції.	30	2	2			26
Кредит 3. Складносурядне						

багатокомпонентне речення.						
Тема 1. Складносурядне багатокомпонентне речення.	30	2		2		26
Кредит 4. Складнопірядне речення нерозчленованої структури.						
Тема 1. Складнопірядне речення нерозчленованої структури. Складнопірядне речення як тип синтаксичної конструкції. Складнопірядне елементарне речення. Структурні особливості складнопірядних речень. Функції сполучних слів і сполучників у складнопірядному реченні. Вказівні слова як факультативні та обов'язкові компоненти в головній частині. Принципи класифікації складнопірядних речень. Складнопірядні елементарні речення нерозчленованої структури. Характеристика складнопірядних речень у зв'язку з функцією пірядної частини. Семантико-структурні типи складнопірядних речень нерозчленованої структури.	30	2		2		26
Кредит 5. Складнопірядне речення розчленованої структури.						
Тема 1. Складнопірядне речення розчленованої структури. Складнопірядні елементарні речення розчленованої структури. Різновиди складнопірядних речень із пірядними обставинними. Складнопірядні речення з пірядними супровідними. Складнопірядні речення з пояснювальними відношеннями між предикативними частинами.	30	2		2		26
Кредит 6,5						
Тема 1. Багатокомпонентне складнопірядне речення. Речення з кількома пірядними частинами, різновиди зв'язку пірядних частин у їх межах. Складнопірядні речення з неоднорідною супірядністю, послідовною пірядністю та однорідною супірядністю. Поняття про контаміновані складнопірядні багатокомпонентні речення.	20	2	2			16
Тема 2. Синтаксичний аналіз багатокомпонентного складнопірядного речення.	25	2	2			21
Кредит 7. Складне безсполучникове речення.						
Тема 1. Елементарне складне безсполучникове речення. Проблема статусу складних безсполучникових речень. Складні безсполучникові елементарні речення з	15	1	1			13

однорідними та неоднорідними частинами та їх основні різновиди.						
Тема 2. Багатокомпонентне безсполучникове складне речення. Типологія ББСР.	15	1	1			13
Кредит 8. Складне речення з різними видами зв'язку. Період.						
Тема 1. Складне речення з різними видами зв'язку. Складні речення із сурядністю і підрядністю та їх різновиди. Складні речення з підрядністю і сурядністю. Складне сполучниково-безсполучникове речення. Конструкції з сурядністю і безсполучниковістю; з підрядністю і безсполучниковістю; з сурядністю, підрядністю і безсполучниковістю.	18	2	4	2		10
Тема 2. Період. Період як своєрідна синтаксична структура. Структурно-семантичні особливості періоду. Семантико-синтаксичні відношення між частинами періоду	12	2	2			8
Кредит 9. Складне синтаксичне ціле. Текст.						
Тема 1. Складне синтаксичне ціле. Текст. Складне синтаксичне ціле як синтаксична одиниця і компонент тексту. Засоби зв'язку його компонентів: семантична пов'язаність речень, єдність їх змісту, лексичні, морфологічні, синтаксичні та ритмомелодійні засоби. Абзац як композиційно-комунікативна одиниця, його роль у членуванні тексту. Текст як об'єкт синтаксично-комунікативного аналізу. Функціонально-комунікативні різновиди текстів. Монологічне мовлення як комунікативна та семантико-синтаксична форма усного і писемного тексту. Діалогічне мовлення	30	4	4			22
Усього годин:	285	24	18	8		235

5. Теми практичних занять

Денна форма навчання

I півріччя

№ з/п	Назва теми	Кількість годин
1.	Складне речення як синтаксична одиниця	2
2.	Складносурядне речення.	2
3.	Складнопідрядне елементарне речення. Складнопідрядне речення нерозчленованої структури.	2
4.	Складнопідрядне речення розчленованої структури.	2
	Усього годин за семестр:	8 год.

II півріччя

1.	Складне безсполучникове речення.	2
2.	Складне речення з різними видами зв'язку.	4
3.	Складне синтаксичне ціле. Текст.	4
4.	Період як своєрідна синтаксична структура.	2
Усього годин за семестр:		12 год.

Заочна форма навчання

I півріччя

№ з/п	Назва теми	Кількість годин
1.	Складносурядне речення.	2
2.	Складносурядне багатокomпонентне речення.	2
3.	Синтаксичний аналіз складнопідрядного багатокomпонентного речення.	2
Усього годин за семестр:		8 год.

II півріччя

1.	Складне безсполучникове речення.	2
2.	Складне речення з різними видами зв'язку.	4
3.	Складне синтаксичне ціле. Текст.	4
4.	Період як своєрідна синтаксична структура.	2
Усього годин за семестр:		12 год.

6. Теми лабораторних занять

Денна форма навчання

I півріччя

№ з/п	Назва теми	Кількість годин
1.	Синтаксичний аналіз багатокomпонентного складносурядного речення.	2
2.	Синтаксичний аналіз багатокomпонентного складнопідрядного речення.	2
Усього годин:		4

II півріччя

№ з/п	Назва теми	Кількість годин
1.	Синтаксичний аналіз складного речення з різними видами зв'язку.	2
2.	Складне синтаксичне ціле. Текст.	2
3.	Період.	2
Усього годин:		6

Заочна форма навчання

№ з/п	Назва теми	Кількість годин
1.	Синтаксичний аналіз багатокomпонентного складносурядного речення.	2
2.	Синтаксичний аналіз складнопідрядного речення нерозчленованої структури.	2
3.	Синтаксичний аналіз складнопідрядного речення нерозчленованої структури.	2
4.	Синтаксичний аналіз складного речення з різними видами зв'язку.	2

7. Самостійна робота
Денна форма навчання

№ з/п	Назва теми	Кількість годин
1.	Загальна характеристика складного речення як синтаксичної одиниці.	10
2.	Складносурядне речення.	8
3.	Складнопідрядне речення нерозчленованої структури.	11
4.	Складнопідрядне речення розчленованої структури.	11
5.	Складнопідрядне багатокomпонентне речення.	26
Разом за VII семестр:		66
№ з/п	Назва теми	Кількість годин
1.	Складне безсполучникове елементарне речення.	12
2.	Багатокomпонентне складне безсполучникове речення.	10
3.	Складне речення з різними видами зв'язку.	4
	Складне синтаксичне ціле. Текст.	4
4.	Період як своєрідна синтаксична структура.	2
Разом за VIII семестр:		32

Заочна форма навчання

№ з/п	Назва теми	Кількість годин
1.	Загальна характеристика складного речення як синтаксичної одиниці.	28
2.	Складносурядне речення елементарне.	26
3.	Складносурядне речення багатокomпонентне.	26
4.	Складнопідрядне речення нерозчленованої структури.	26
4.	Складнопідрядне речення розчленованої структури.	26
5.	Складнопідрядне багатокomпонентне речення.	16
6.	Синтаксичний аналіз БСПР.	21
Разом за VII семестр:		36
№ з/п	Назва теми	Кількість годин
1.	Складне безсполучникове елементарне речення.	13
2.	Багатокomпонентне складне безсполучникове речення.	13
3.	Складне речення з різними видами зв'язку.	10
	Складне синтаксичне ціле. Текст.	22
4.	Період як своєрідна синтаксична структура.	6
Разом за VIII семестр:		66

8. Індивідуальне навчально-дослідне завдання

Написання реферату

9. Методи навчання

Інформаційний (лекція, розповідь, бесіда, консультація, самостійна робота), пояснювально-ілюстративний, репродуктивний, проблемний (проблемна лекція, практичні вправи аналітичного змісту, лабораторні роботи, самостійна робота), частково-пошуковий, дослідницький (індивідуальна робота: реферат, творчі завдання).

10. Методи контролю

Комплексна діагностика знань, умінь і навичок студентів з дисципліни «Сучасна українська літературна мова» здійснюється на основі результатів проведення поточного й підсумкового контролю знань (МКР). Об'єктом рейтингового оцінювання знань студентів є програмовий матеріал дисципліни, засвоєння якого перевіряється під час контролю.

Завданням поточного контролю є систематична перевірка розуміння та засвоєння програмового матеріалу, виконання практичних, лабораторних робіт, умінь самостійно опрацьовувати тексти, складати конспект рекомендованої літератури, написання і захист реферату, здатності публічно чи письмово представляти певний матеріал.

Завданням підсумкового контролю (МКР) є перевірка глибини засвоєння студентом програмового матеріалу змістових модулів.

11. Розподіл балів, які отримують студенти

I півріччя

Поточне тестування та самостійна робота					Контрольна робота	Залік	Накопичувальні бали/ Сума
T1	T2	T3	T4	T5	100		200/100
20	20	20	20	20			

II півріччя

Поточне тестування та самостійна робота					Контрольна робота	Іспит	Накопичувальні бали/ Сума
T1	T2	T3	T4	T5	50	90	200/100
10	10	20	20	10			

Шкала оцінювання: національна та ECTS

ОЦІНКА ЕКТС	СУМА БАЛІВ	ОЦІНКА ЗА НАЦІОНАЛЬНОЮ ШКАЛОЮ	
		екзамен	залік
A	90-100	5 (відмінно)	5/відм./зараховано
B	80-89	4 (добре)	4/добре/ зараховано
C	65-79	3 (задовільно)	3/задов./ зараховано
D	55-64		
E	50-54	2 (незадовільно)	Не зараховано
FX	35-49		

12. Методичне забезпечення

1. Тимченко М.Ф. Сучасна українська мова. Синтаксис простого і складного речення (зразки повного синтаксичного розбору) // Методичні матеріали для студентів III-IV курсів спеціальності «Українська мова і література» з усіма спеціалізаціями денної та заочної форм навчання. – Миколаїв, 2009. – 48с.
2. Навчально-методичний комплекс з дисципліни «Сучасна українська літературна мова».

3. Корнієнко І. А. Сучасна українська літературна мова. Синтаксис складного речення : методичні рекомендації та вказівки до самостійної роботи. – У 2-х частинах. – Частина 2 / І. А. Корнієнко – Миколаїв: МНУ імені В. О. Сухомлинського, 2017. – 59 с.

13. Рекомендована література **Базова**

Підручники і методичні посібники

1. Арполенко Г. П. Структурно-семантична будова речення в сучасній українській мові / Г. П. Арполенко, В. П. Забеліна. – К. : Наук. думка, 1982. – 132 с.
2. Бевзенко, С. П. Сучасна українська мова: Синтаксис : навч. посіб. для студ. вузів філол. спец. / С. П. Бевзенко, Л. П. Литвин, Г. В. Семеренко. – К. : Вища шк., 2005. – 270 с.
3. Вихованець І. Р. Граматика української мови: Синтаксис / І.Р. Вихованець. – К. :Либідь, 1993. – 368 с.
4. Вихованець І. Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови / І. Р. Вихованець. – К. : Наук., думка, 1992. – 222 с.
5. Вихованець І. Р. Семантико-синтаксична структура речення / І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська, В. М. Русанівський. – К.: Наук. думка, 1983. – 219 с.
6. Іваницька Н. Л. Синтаксис простого речення : складні випадки аналізу / Н. Л. Іваницька. – К.: Вища школа, 1989. – 64 с.
7. Кадомцева Л. О. Українська мова: Синтаксис простого речення: навч. посіб. для студ. філолог. фак. ун-тів / Л. О. Кадомцева. – К.: Вища школа, 1985. – 126 с.
8. Каранська М. У. Синтаксис сучасної української літературної мови: навч. посіб. для студ. вузів / М. У. Каранська. – К.: Либідь, 1995. – 312 с.
9. Синтаксис словосполучення і простого речення: синтаксичні категорії і зв'язки / редкол.: М. А. Жовтобрюх та ін. – К.: Наук. думка, 1975. – 221 с.
10. Синтаксис української мови. – К.: Академія, 2004. – 406 с.
11. Слинько І. І. Синтаксис сучасної української мови. Проблемні питання / І. І. Слинько, Н. В. Гуйванюк, М. Ф. Кобилянська. – К. : Вища шк., 1994. – 666 с.
12. Сучасна українська літературна мова: Вступ. Фонетика / За заг. ред. І. К. Білодіда. – К.: Наук. думка, 1969. – 583с.; Сучасна українська літературна мова. Морфологія / За заг. ред. І. К. Білодіда. – К.: Наук. думка, 1969. – 583 с.; Сучасна українська літературна мова. Синтаксис / За заг. ред. І. К. Білодіда. – К. : Наук. думка, 1972. – 515с.; Сучасна українська літературна мова. Стилїстика / За ред. І. К. Білодіда. – К.: Наук. думка, 1973. – 588с.; Сучасна українська літературна мова. Лексика і фразеологія / За ред. І. К. Білодіда. – К.: Наук. думка, 1973. – 440 с.
13. Сучасна українська мова. Синтаксис: навч. посіб. / С. П. Бевзенко, Л. П. Литвин, Г. В. Семеренко. – К.: Вища школа, 2005. – 265 с.
14. Сучасна українська мова: підруч. / О. Д. Пономарів, В. В. Різун, Л. Ю. Шевченко та ін. – К. : Либідь, 2001. – 312 с.
15. Шульжук К. Ф. Синтаксис української мови : підруч. для студ. вищ. навч. закл. / К. Ф. Шульжук. – 2-е вид., допов. – К.: Академія, 2010. – 408 с. – (Альма-матер).
16. Загнітко А. П. Український синтаксис (науково-теоретичний і навчально-практичний комплекс): Навч. посібник. – У 2 х ч. – К.: ІЗМН, 1996. – Ч. 1. – 202 с; Ч.2. – 240 с
17. Нагіна В., Олексенко В., Тихоша В. Сучасна українська літературна мова. Складне речення: Посібник для студентів-філологів денної, заочної та екстернатної форм навчання. – Херсон: Айлант, 2000. – 148 с.

18. Плиско К. М. Синтаксис української мови із системою орієнтирів для самостійного вивчення: Навч. посібник для студентів філол. фак., ун-тів і пед. ін-тів. – Х.: Основа, 1992. – 149 с.

Допоміжна

Монографії

1. Арполенко Г. П., Забеліна В. П. Структурно-семантична будова речення в сучасній українській мові. – К.: Наук, думка, 1982. – 132 с.
2. Бевзенко С. П. Структура складного речення в українській мові. – К.: Вид-во Київ. держ. пед. ін-ту, 1987. – 79 с.
3. Вихованець І. Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови. – К.: Наук, думка, 1992. – 224 с.
4. Вихованець І. Р., Городенська К. Г., Русанівський В. М. Семантико-синтаксична структура речення. – К.: Наук, думка, 1983. – 219 с.
5. Городенська К. Г. Дери́вація синтаксичних одиниць. – К.: Наук, думка, 1991. – 192 с.
6. Грищенко А. П. Складносу́рядне речення в сучасній українській літературній мові. – К.: Наук, думка, 1969. – 155 с.
7. Дорошенко С. І. Складні безсполучникові конструкції в сучасній українській мові. – Харків: Вища шк., 1980. – 151 с.
9. Загнітко А. П. Теоретична грамати́ка української мови: Синтаксис: Монографія. – Донецьк: ДонНУ, 2001. – 662 с.
10. Іваницька Н. Л. Двоскладне речення в українській мові. – К.: Вища шк., 1986. – 168 с.
11. Мельничук О. С. Розвиток структури слов'янського речення. – К.: Наук, думка, 1966. – 324 с.
12. Синтаксис словосполучення і простого речення (синтаксичні категорії і зв'язки). – К.: Наук. думка, 1975. – 222 с.
13. Шульжук К. Ф. Складні багатокомпонентні речення в українській мові. – К.: Вища шк., 1986. – 183 с.

Статті

1. Білодід І. К. Надфразні єдності як елемент тексту в функціональних стилях літературної мови // Мовознавство. – 1979. – № 2. – С. 14-23.
2. Богдан М. М. Складнопідрядні речення з підрядними з'ясувальними // Укр. мова і літ. в шк. – 1981. – № 7. – С. 41-48.
3. Богдан М. М. Складнопідрядні речення з підрядними означальними // Укр. мова і літ. в шк. – 1986. – № 6. – С. 36-41.
4. Богдан М. М. Сполучники і сполучні слова як засоби зв'язку частин складнопідрядних речень // Укр. мова і літ. в шк. – 1979. – № 1. – С. 69-75.
5. Бронська А. А. Про синтаксичні відношення у безсполучникових складних реченнях // Мовознавство. – 1973. – № 6. – С. 56-63.
6. Галас А. М. Структурні і функціональні особливості періоду в українській літературній мові: Автореф. канд. філол. наук. – Ужгород, 1997. – 23 с.
7. Герман К. Ф. Критерії розрізнення омонімічних сполучників і сполучних слів // Укр. мова і літ. в шк. – 1970. – № 5. – С. 54-57.
8. Герман К. Ф. Складносу́рядні речення з градаційними сполучниками // Укр. мова і літ. в шк. – 1972. – № 1. – С. 28-30.
9. Глушкова Г. М. Структурно-семантичні типи су́рядності: Автореф. ... канд. філол. наук. – Дніпропетровськ, 1998. – 16 с.
10. Гмир І. С. Розрізнення сполучників від однозвучних сполучень слів // Укр. мова і літ. в шк. – 1972. – № 3. – С. 54-56.

11. Горяний В. Д. Стилiстична роль абзаца // Укр. мова i лiт. в шк. – 1971. – № 10. – С. 56-59.
12. Дорошенко С. І. Безсполучникові складні речення // Укр. мова i лiт. в шк. – 1980. – № 5. – С. 20-26.
13. Дорошенко С. І. Безсполучникові складні речення в системі синтаксичних синонiмiв // Укр. мова i лiт. в шк. – 1978. – № 5. – С. 37-40.
14. Жайворонок В. В. Синтаксичний розбiр складносурядних речень // Укр. мова i лiт. в шк. – 1970. – № 6. – С. 65-68.
15. Іваницька Н. Л. Непоширене речення в українській мові // Укр. мова i лiт. в шк. – 1984. – № 2. – С. 31 -35.
16. Кадельчук В. 3. Роздiлові знаки в складносурядних реченнях // Укр. мова i лiт. в шк. – 1973. – № 8. – С. 39-42.
17. Кадомцева Л. О. Граматичні форми ускладнення простого речення // Укр. мова i лiт. в шк. – 1988. – № 2. – С. 29-33.
18. Кващук А. Г. Складнопiрядні речення з пiрядними допустовими // Укр. мова i лiт. в шк. – 1975. – № 8. – С. 44-51.
19. Кучеренко І. К. Об'єкт i предмет синтаксису // Українське мовознавство. –К.: Вид-во Київського ун-ту, 1973. – Вип. 1. – С. 3-11.
20. Кучеренко І. К. Складні речення з сурядністю i пiрядністю // Укр. мова i лiт. в шк. – 1973. – № 11. – С. 25-31.
21. Кучеренко І. К. Складнопiрядні речення з кількома пiрядними // Укр. мова i лiт. в шк. – 1973. – № 5. – С. 30-39.
22. Мельничайко В. Я. Про вивчення складносурядних речень // Укр. мова i лiт. в шк. – 1977. – № 9. – С. 44-51.
23. Мельничайко В. Я. Розвиток мови учнів під час вивчення безсполучникових речень // Укр. мова i лiт. в шк. – 1974. – № 9. – С. 68-72.
24. Рожило Д. П. Спiввiдносність сполучникових i безсполучникових складних речень // Укр. мова i лiт. в шк. – 1972. – № 10. – С. 59-63.
25. Семенюченко М. Л. Розмежування часових i умовних пiрядних речень // Укр. мова i лiт. в шк. – 1973. – № 2. – С. 34-37.
26. Силіна В. І. Вивчення безсполучникового складного речення // Укр. мова i лiт. в шк. – 1975. – №11. – С. 79-83.
27. Слинько І.І. Сполучник чи сполучне слово? // Укр. мова i лiт. в шк. – 1987. – № 4. – С.31-36.
27. Шкарбан Т. М. Складні конструкції з однорiдною супiрядністю в сучасній українській мові: Автореф. ... канд. фiлол. наук. – Дніпропетровськ, 1996. – 19 с.
1. Шульжук К. Ф. Семантична структура складного багатокомпонентного речення // Мовознавство. – 1987. – № 6. – С.11-16.
28. Шульжук К. Ф. Складні багатокомпонентні конструкції в системі речення // Мовознавство. – 1986. – № 6. – С. 24-32.
29. Шульжук К. Ф. Складні речення з супiрядністю // Укр. мовознавство. – К.: Вид-во Київського ун-ту, 1985. – Вип. 13. – С. 69-76.

Словники

1. Ганич Д. І., Олійник І. С. Словник лiнгвістичних термiнiв. – К.: Вища шк., 1985. – 360 с.
2. Українська мова. Енциклопедія / Редкол.: В.М.Русанівський, О.О.Тараненко (спiвголови), М.П.Зяблюк та iн. – К.: Українська енциклопедія iм. М. Бажана, 2000. – 752 с.
3. Український правопис. – К., 1993; 2000

14 Інформаційні ресурси

1. Електронний підручник з української мови (фонетика, лексика, морфеміка, словотвір, морфологія, синтаксис, стилістика)
<http://www.mova.info/pidruchn.aspx>
2. Загнітко А. Український синтаксис: теоретико-прикладний аспект. – Донецьк, 2009. – 137 с
http://www.ukrajinistika.edu.rs/preuzimanje/UKR_sintaksis.pdf
3. Загнітко А.П. Теорія сучасного синтаксису : Монографія. Вид. 2-ге, виправл. і доп. – Донецьк : Дон НУ. – 2007. – 294 с.
http://www.ukrajinistika.edu.rs/preuzimanje/zagnitko_a_teoriya_suchasnogo_sintaksisu.pdf
4. Шульжук К.Ф. Синтаксис української мови. – К.: Academia, 2004. – 356 с.
<http://dspace.nua.kharkov.ua/jspui/bitstream/123456789/939/1/SUM.pdf>
5. Г. В. Купрікова. Сучасна українська мова. Синтаксис: Навчальний посібник для студентів гуманітарних факультетів вищих навчальних закладів. – Харків, 2015. – 96 с.
<http://dspace.nua.kharkov.ua/jspui/bitstream/123456789/939/1/SUM.pdf>
6. Синтаксис української мови: навчально-методичний комплекс / укл. О. В. Дуденко. – Умань, 2015. – 208 с.
http://dspace.udpu.org.ua:8080/jspui/bitstream/6789/3389/1/sintaxis_komplex_15.pdf

Інші ресурси

Бібліографія з синтаксису

https://digilib.phil.muni.cz/bitstream/handle/11222.digilib/128817/Books_2010_2019_018-2013-1_27.pdf?sequence=1

Словники

Українська мова. Енциклопедія. – К., 2000.

<http://izbornyk.org.ua/ukrmova/um.htm>

2. Український правопис 2015

<http://izbornyk.org.ua/pravopys/pravopys2015.htm>

3. Словник української мови Бориса Грінченка

<http://hrinchenko.com/>

4. Український правопис / Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України, Ін-т укр. мови НАН України. — К. : Наук. думка, 2007. — 288 с.

<http://www.madslinger.com/mova/pravopys-2007>

5. Українська мова [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ukrainskamova.narod.ru>

6. Словники України <http://lcorp.ulif.org.ua/dictua>

7. Словник.net <http://www.slovnyk.net>

8. Російсько-український словник сталих виразів <http://stalivyrazy.org.ua>

9. Словник іншомовних слів (Metaseek) <http://www.pcdigest.net/ures/book/sis.shtml>

10. Багатомовний словник (перекладний) <http://www.slovnyk.org>

11. Російсько-український (академічний) словник (1924 – 33 pp.) <http://r2u.org.ua/>

12. <http://dict.linux.org.ua/>

Засоби діагностики навчальних досягнень студентів

Розподіл балів, які отримують студенти

Розподіл балів, які отримують студенти

I півріччя

Поточне тестування та самостійна робота					Контрольна робота	Залік	Накопичувальні бали/ Сума
T1	T2	T3	T4	T5	100		200/100
20	20	20	20	20			

II півріччя

Поточне тестування та самостійна робота					Контрольна робота	Іспит	Накопичувальні бали/ Сума
T1	T2	T3	T4	T5	50	90	200/100
10	10	20	20	10			

Шкала оцінювання: національна та ECTS

ОЦІНКА ECTS	СУМА БАЛІВ	ОЦІНКА ЗА НАЦІОНАЛЬНОЮ ШКАЛОЮ	
		екзамен	залік
A	90-100	5 (відмінно)	5/відм./зараховано
B	80-89	4 (добре)	4/добре/ зараховано
C	65-79		
D	55-64	3 (задовільно)	3/задов./ зараховано
E	50-54		
FX	35-49	2 (незадовільно)	Не зараховано

Бали за вид роботи

Усна відповідь на практичному занятті-**1-5 балів**

Виконання завдань для самостійної роботи-**1-10 балів**

Написання й захист реферату-**1-7 балів**

Виступ з повідомленням-**1-3 бали**

Виконання письмових вправ і завдань – **1-5 балів**

Загальнодидактичні оціночні норми

Критерії оцінок	Норма оцінок			
	“5”	“4”	“3”	“2”
Характер засвоєння знань, навичок і умінь	Відповіді впевнені, аргументовані. Самостійне, творче, ініціативне застосування в змінених ситуаціях.	Свідоме і повне засвоєння, але з деякими неточностями в другорядному матеріалі, які студент сам виправляє.	Свідоме засвоєння з незначними помилками, які студент виправляє з допомогою викладача.	Несвідоме, механічне засвоєння з великими помилками і прогалинами.
Якість відповіді студента	Глибока обґрунтованість, логічність, переконливість викладу, мова правильна і виразна	Достатня обґрунтованість, незначне порушення послідовності, недостатня переконливість.	Деякі порушення логічності й послідовності, не зовсім достатня самостійність мислення.	Необґрунтованість суджень, недостатньо розвинена самостійність мислення.
Якість виконання роботи	Висока старанність і вправність у виконанні, бездоганне зовнішнє оформлення.	Достатня старанність і вправність, добре зовнішнє оформлення.	Посередня старанність, зовнішнє оформлення задовільне.	Відсутність старанності, погане зовнішнє оформлення.

Навчально-наочні посібники та інша література

Базова

Підручники і методичні посібники

1. Арполенко Г. П. Структурно-семантична будова речення в сучасній українській мові / Г. П. Арполенко, В. П. Забеліна. – К. : Наук. думка, 1982. – 132 с.
2. Бевзенко, С. П. Сучасна українська мова: Синтаксис : навч. посіб. для студ. вузів філол. спец. / С. П. Бевзенко, Л. П. Литвин, Г. В. Семеренко. – К. : Вища шк., 2005. – 270 с.
3. Вихованець І. Р. Граматика української мови: Синтаксис / І.Р. Вихованець. – К. :Либідь, 1993. – 368 с.
4. Вихованець І. Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови / І. Р. Вихованець. – К. : Наук., думка, 1992. – 222 с.
5. Вихованець І. Р. Семантико-синтаксична структура речення / І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська, В. М. Русанівський. – К.: Наук. думка, 1983. – 219 с.
6. Іваницька Н. Л. Синтаксис простого речення : складні випадки аналізу / Н. Л. Іваницька. – К.: Вища школа, 1989. – 64 с.
7. Кадомцева Л. О. Українська мова: Синтаксис простого речення: навч. посіб. для студ. філолог. фак. ун-тів / Л. О. Кадомцева. – К.: Вища школа, 1985. – 126 с.
8. Каранська М. У. Синтаксис сучасної української літературної мови: навч. посіб. для студ. вузів / М. У. Каранська. – К.: Либідь, 1995. – 312 с.
9. Синтаксис словосполучення і простого речення: синтаксичні категорії і зв'язки / редкол.: М. А. Жовтобрюх та ін. – К.: Наук. думка, 1975. – 221 с.
10. Синтаксис української мови. – К.: Академія, 2004. – 406 с.
11. Слинько І. І. Синтаксис сучасної української мови. Проблемні питання / І. І. Слинько, Н. В. Гуйванюк, М. Ф. Кобилянська. – К. : Вища шк., 1994. – 666 с.
12. Сучасна українська літературна мова: Вступ. Фонетика / За заг. ред. І. К. Білодіда. – К.: Наук. думка, 1969. – 583с.; Сучасна українська літературна мова. Морфологія / За заг. ред. І. К. Білодіда. – К.: Наук. думка, 1969. – 583 с.; Сучасна українська літературна мова. Синтаксис / За заг. ред. І. К. Білодіда. – К. : Наук. думка, 1972. – 515с.; Сучасна українська літературна мова. Стилїстика / За ред. І. К. Білодіда. – К.: Наук. думка, 1973. – 588с.; Сучасна українська літературна мова. Лексика і фразеологія / За ред. І. К. Білодіда. – К.: Наук. думка, 1973. – 440 с.
13. Сучасна українська мова. Синтаксис: навч. посіб. / С. П. Бевзенко, Л. П. Литвин, Г. В. Семеренко. – К.: Вища школа, 2005. – 265 с.
14. Сучасна українська мова: підруч. / О. Д. Пономарів, В. В. Різун, Л. Ю. Шевченко та ін. – К. : Либідь, 2001. – 312 с.
15. Шульжук К. Ф. Синтаксис української мови : підруч. для студ. вищ. навч. закл. / К. Ф. Шульжук. – 2-е вид., допов. – К.: Академія, 2010. – 408 с. – (Альма-матер).
16. Загнітко А. П. Український синтаксис (науково-теоретичний і навчально-практичний комплекс): Навч. посібник. – У 2 х ч. – К.: ІЗМН, 1996. – Ч. 1. – 202 с; Ч.2. – 240 с
17. Нагіна В., Олексенко В., Тихоша В. Сучасна українська літературна мова. Складне речення: Посібник для студентів-філологів денної, заочної та екстернатної форм навчання. – Херсон: Айлант, 2000. – 148 с.
18. Плиско К. М. Синтаксис української мови із системою орієнтирів для самостійного вивчення: Навч. посібник для студентів філол. фак., ун-тів і пед. ін-тів. – Х.: Основа, 1992. – 149 с.

Допоміжна

Монографії

1. Арполенко Г. П., Забеліна В. П. Структурно-семантична будова речення в сучасній українській мові. – К.: Наук, думка, 1982. – 132 с.
2. Бевзенко С. П. Структура складного речення в українській мові. – К.: Вид-во Київ. держ. пед. ін-ту, 1987. – 79 с.
3. Вихованець І. Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови. – К.: Наук, думка, 1992. – 224 с.
4. Вихованець І. Р., Городенська К. Г., Русанівський В. М. Семантико-синтаксична структура речення. – К.: Наук, думка, 1983. – 219 с.
5. Городенська К. Г. Деривація синтаксичних одиниць. – К.: Наук, думка, 1991. – 192 с.
6. Грищенко А. П. Складносурядне речення в сучасній українській літературній мові. – К.: Наук, думка, 1969. – 155 с.
7. Дорошенко С. І. Складні безсполучникові конструкції в сучасній українській мові. – Харків: Вища шк., 1980. – 151 с.
8. Загнітко А. П. Теоретична граматики української мови: Синтаксис: Монографія. – Донецьк: ДонНУ, 2001. – 662 с.
9. Іваницька Н. Л. Двоскладне речення в українській мові. – К.: Вища шк., 1986. – 168 с.
10. Мельничук О. С. Розвиток структури слов'янського речення. – К.: Наук, думка, 1966. – 324 с.
11. Синтаксис словосполучення і простого речення (синтаксичні категорії і зв'язки). – К.: Наук. думка, 1975. – 222 с.
12. Шульжук К. Ф. Складні багатокомпонентні речення в українській мові. – К.: Вища шк., 1986. – 183 с.

Статті

1. Білодід І. К. Надфразні єдності як елемент тексту в функціональних стилях літературної мови // Мовознавство. – 1979. – № 2. – С. 14-23.
2. Богдан М. М. Складнопідрядні речення з підрядними з'ясувальними // Укр. мова і літ. в шк. – 1981. – № 7. – С. 41-48.
3. Богдан М. М. Складнопідрядні речення з підрядними означальними // Укр. мова і літ. в шк. – 1986. – № 6. – С. 36-41.
4. Богдан М. М. Сполучники і сполучні слова як засоби зв'язку частин складнопідрядних речень // Укр. мова і літ. в шк. – 1979. – № 1. – С. 69-75.
5. Бронська А. А. Про синтаксичні відношення у безсполучникових складних реченнях // Мовознавство. – 1973. – № 6. – С. 56-63.
6. Галас А. М. Структурні і функціональні особливості періоду в українській літературній мові: Автореф. канд. філол. наук. – Ужгород, 1997. – 23 с.
7. Герман К. Ф. Критерії розрізнення омонімічних сполучників і сполучних слів // Укр. мова і літ. в шк. – 1970. – № 5. – С. 54-57.
8. Герман К. Ф. Складносурядні речення з градаційними сполучниками // Укр. мова і літ. в шк. – 1972. – № 1. – С. 28-30.
9. Глушкова Г. М. Структурно-семантичні типи сурядності: Автореф. ... канд. філол. наук. – Дніпропетровськ, 1998. – 16 с.
10. Гмир І. С. Розрізнення сполучників від однозвучних сполучень слів // Укр. мова і літ. в шк. – 1972. – № 3. – С. 54-56.
11. Горяний В. Д. Стилистична роль абзаца // Укр. мова і літ. в шк. – 1971. – № 10. – С. 56-59.
12. Дорошенко С. І. Безсполучникові складні речення // Укр. мова і літ. в шк. – 1980. – № 5. – С. 20-26.
13. Дорошенко С. І. Безсполучникові складні речення в системі синтаксичних синонімів // Укр. мова і літ. в шк. – 1978. – № 5. – С. 37-40.

14. Жайворонок В. В. Синтаксичний розбір складносурядних речень // Укр. мова і літ. в шк. – 1970. – № 6. – С. 65-68.
15. Іваницька Н. Л. Непоширене речення в українській мові // Укр. мова і літ. в шк. – 1984. – № 2. – С. 31 -35.
16. Кадельчук В. З. Розділові знаки в складносурядних реченнях // Укр. мова і літ. в шк. – 1973. – № 8. – С. 39-42.
17. Кадомцева Л. О. Граматичні форми ускладнення простого речення // Укр. мова і літ. в шк. – 1988. – № 2. – С. 29-33.
18. Кващук А. Г. Складнопідрядні речення з підрядними допустовими // Укр. мова і літ. в шк. – 1975. – № 8. – С. 44-51.
19. Кучеренко І. К. Об'єкт і предмет синтаксису // Українське мовознавство. –К.: Вид-во Київського ун-ту, 1973. – Вип. 1. – С. 3-11.
20. Кучеренко І. К. Складні речення з сурядністю і підрядністю // Укр. мова і літ. в шк. – 1973. – № 11. – С. 25-31.
21. Кучеренко І. К. Складнопідрядні речення з кількома підрядними // Укр. мова і літ. в шк. – 1973. – № 5. – С. 30-39.
22. Мельничайко В. Я. Про вивчення складносурядних речень // Укр. мова і літ. в шк. – 1977. – № 9. – С. 44-51.
23. Мельничайко В. Я. Розвиток мови учнів під час вивчення безсполучникових речень // Укр. мова і літ. в шк. – 1974. – № 9. – С. 68-72.
24. Рожило Д. П. Співвідносність сполучникових і безсполучникових складних речень // Укр. мова і літ. в шк. – 1972. – № 10. – С. 59-63.
25. Семенюченко М. Л. Розмежування часових і умовних підрядних речень // Укр. мова і літ. в шк. – 1973. – № 2. – С. 34-37.
26. Силіна В. І. Вивчення безсполучникового складного речення // Укр. мова і літ. в шк. – 1975. – №11. – С. 79-83.
27. Слинко І.І. Сполучник чи сполучне слово? // Укр. мова і літ. в шк. – 1987. – № 4. – С.31-36.
28. Шкарбан Т. М. Складні конструкції з однорідною супідрядністю в сучасній українській мові: Автореф. ... канд. філол. наук. – Дніпропетровськ, 1996. – 19 с.
29. Шульжук К. Ф. Семантична структура складного багатокомпонентного речення // Мовознавство. – 1987. – № 6. – С.11-16.
30. Шульжук К. Ф. Складні багатокомпонентні конструкції в системі речення // Мовознавство. – 1986. – № 6. – С. 24-32.
31. Шульжук К. Ф. Складні речення з супідрядністю // Укр. мовознавство. – К.: Вид-во Київського ун-ту, 1985. – Вип. 13. – С. 69-76.

Словники

1. Ганич Д. І., Олійник І. С. Словник лінгвістичних термінів. – К.: Вища шк., 1985. – 360 с.
2. Українська мова. Енциклопедія / Редкол.: В.М.Русанівський, О.О.Тараненко (співголови), М.П.Зяблюк та ін. – К.: Українська енциклопедія ім. М. Бажана, 2000. – 752 с.
3. Український правопис. – К., 1993; 2000

14 Інформаційні ресурси

1. Електронний підручник з української мови (фонетика, лексика, морфеміка, словотвір, морфологія, синтаксис, стилістика)
<http://www.mova.info/pidruchn.aspx>
2. Загнітко А. Український синтаксис: теоретико-прикладний аспект. – Донецьк, 2009. – 137 с
http://www.ukrajinistika.edu.rs/preuzimanje/UKR_sintaksis.pdf

3. Загнітко А.П. Теорія сучасного синтаксису : Монографія. Вид. 2-ге, виправл. і доп. – Донецьк : Дон НУ. – 2007. – 294 с.
http://www.ukrajinstika.edu.rs/preuzimanje/zagnitko_a_teorija_suchasnogo_sintaksisu.pdf
4. Шульжук К.Ф. Синтаксис української мови. – К.: Academia, 2004. – 356 с.
<http://dspace.nua.kharkov.ua/jspui/bitstream/123456789/939/1/SUM.pdf>
5. Г. В. Купрікова. Сучасна українська мова. Синтаксис: Навчальний посібник для студентів гуманітарних факультетів вищих навчальних закладів. – Харків, 2015. – 96 с.
<http://dspace.nua.kharkov.ua/jspui/bitstream/123456789/939/1/SUM.pdf>
6. Синтаксис української мови: навчально-методичний комплекс / укл. О. В. Дуденко. – Умань, 2015. – 208 с.
http://dspace.udpu.org.ua:8080/jspui/bitstream/6789/3389/1/sintaxis_komplex_15.pdf

Інші ресурси

Бібліографія з синтаксису

https://digilib.phil.muni.cz/bitstream/handle/11222.digilib/128817/Books_2010_2019_018-2013-1_27.pdf?sequence=1

Словники

1. Українська мова. Енциклопедія. – К., 2000.
<http://izbornyk.org.ua/ukrmova/um.htm>
2. Український правопис 2015
<http://izbornyk.org.ua/pravopys/pravopys2015.htm>
3. Словник української мови Бориса Грінченка
<http://hrinchenko.com/>
4. Український правопис / Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України, Ін-т укр. мови НАН України. — К. : Наук. думка, 2007. — 288 с.
<http://www.madslinger.com/mova/pravopys-2007>
5. Українська мова [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ukrainskamova.narod.ru>
6. Словники України <http://lcorp.ulif.org.ua/dictua>
7. Словник.net <http://www.slovnyk.net>
8. Російсько-український словник сталих виразів <http://stalivyrazy.org.ua>
9. Словник іншомовних слів (Metaseek) <http://www.pcdigest.net/ures/book/sis.shtml>
10. Багатомовний словник (перекладний) <http://www.slovnyk.org>
11. Російсько-український (академічний) словник (1924 – 33 pp.) <http://r2u.org.ua/>
12. <http://dict.linux.org.ua/>

Конспект лекцій із дисципліни

Лекція

Тема: Складносурядне речення

(4 години)

План

1. Складносурядні речення в системі складного речення.
2. Складносурядні елементарні речення.
3. Складносурядні багатокомпонентні конструкції.

Література

8. Грищенко А. П. Складносурядне речення в сучасній українській літературній мові. – К.: Наук. думка, 1969. – 155 с.
9. Герман К. Ф. Складносурядні речення з градаційними сполучниками // Укр. мова і літ. в шк. – 1972. – № 1. – С. 28-30.
10. Жайворонок В. В. Синтаксичний розбір складносурядних речень // Укр. мова і літ. в шк. – 1970. – № 6. – С. 65-68.

11. Кадельчук В. 3. Розділові знаки в складносурядних реченнях // Укр. мова і літ. в шк. – 1973. – № 8. – С. 39-42.
12. Мельничайко В. Я. Про вивчення складносурядних речень // Укр. мова і літ. в шк. – 1977. – № 9. – С. 44-51.

Питання для самоперевірки:

1. Які ознаки беруть до уваги при визначенні статусу складносурядних речень?
2. Як співвідносяться формально-синтаксичні і семантично елементарні складносурядні речення?
3. Які складносурядні речення є відкритими і закритими структурами?
4. Які сурядні сполучники є семантичними, а які асемантичними (функціональними)?
5. Охарактеризуйте складносурядні речення з єднальними сполучниками. Які семантико-синтаксичні відношення реалізуються в цих реченнях? Яка роль конкретизаторів у вираженні значеннєвих відтінків?
6. З'ясуйте специфіку зіставно-протиставних складносурядних речень, різновидів зіставних і протиставних відношень між частинами складносурядних конструкцій.
7. У чому виявляються особливості складносурядних речень з розділовими сполучниками? Охарактеризуйте відношення взаємовиключення і чергування подій.
8. Дайте характеристику складносурядних речень із градаційними сполучниками.
9. Які речення є складносурядними неелементарними (багатокомпонентними)?
10. Як розрізнити складносурядні багатокомпонентні речення і сполучення речень?
11. З'ясуйте особливості поділу складносурядних багатокомпонентних речень на рівні членування. Які поєднання сполучників є регулярними на зовнішньому і внутрішньому рівнях членування? Які семантико-синтаксичні відношення вони виражають?

1. Складносурядні речення в системі складного речення протиставлені складнопідрядним і порівняно з ними є периферійною ланкою через відносну автономність складових частин.

До питання про виокремлення і класифікацію складносурядних речень у сучасному мовознавстві підходять по-різному. Це пов'язане передусім з експліцитністю/імпліцитністю сурядних сполучників на межі частин складного речення.

При з'ясуванні природи складносурядних речень важливе значення мають автономний статус предикативних частин цих структур і наявність формально вираженого синтаксичного зв'язку між ними. Так, ще О. Синявський, Л. Булаховський вважали, що складносурядне речення утворюють прості речення, що поєднуються як незалежні, рівноправні одиниці. Складносурядні речення трактували як рівнорядні, рівнорядносполучникові, оскільки до них відносили і складносурядні безсполучникові речення.

Із часом став переважати погляд, згідно з яким складносурядні речення було відмежовано від безсполучникових. Майя Ляпон (1933) у російській академічній граматиці (1980) складносурядними називає такі складні речення, «частини яких поєднані сурядними сполучниками і граматично не залежать одна від одної, тобто перебувають у відношеннях рівноправності, рівнозначності. Сурядні сполучники вказують на відносну автономність поєднуваних речень; позиція самого сполучника при сурядному зв'язку теж характеризується більшою автономністю порівняно з позицією сполучника підрядного». Вона класифікує й описує складносурядні речення за сполучниками недиференційованого і диференційованого значення.

Такий погляд на складносурядні речення переважає і в сучасному українському мовознавстві. Так, О. Мельничук зазначає, що сучасні складносурядні речення виникли з первісних складних безсполучникових речень саме завдяки сурядним сполучникам. Щодо специфіки сучасних складносурядних конструкцій він зауважує: «До категорії складносурядних речень належать речення, утворені з двох чи кількох частин, формально тотожних простим реченням, і пов'язаних сурядними сполучниками. Вживання сурядного

сполучника є основним формальним показником синтаксичної єдності складносурядного речення...» Аналогічні погляди на складносурядні речення висловлює й Арнольд Грищенко (1936).

Складносурядні речення — речення, частини яких поєднуються сурядним зв'язком і є синтаксично рівноправними.

Складносурядні речення поділяють на елементарні і неелементарні. Елементарні структури є вихідними, базовими. Поняття формальної і семантичної елементарності не завжди збігаються. Формально елементарними є речення, в яких наявні дві предикативні частини, поєднані сурядним зв'язком, напр.: Рече Дніпро, й лани широкополі медами пахнуть, колосом шумлять (А. Малишко); Літа ніколи не повертаються до людини, а людина завжди повертається до своїх літ... (М. Стельмах). Такі структури часто являють собою складні семантично неелементарні речення через наявність вторинних предикативних і субстанціальних синтаксем. Тим часом семантично елементарними є лише такі складносурядні речення, що формуються двома семантично елементарними простими реченнями та одним семантико-синтаксичним відношенням, напр.: Зеленіють жита, і любов одцвіта (В. Сосюра); Лише борись, а щастя не втече (Л. Костенко).

Неелементарні (у формальному аспекті) складносурядні речення завжди є і семантично неелементарними, оскільки складаються не менше ніж із трьох предикативних частин. Проте кількість семантично елементарних конструкцій у них часто перевищує число формально елементарних простих речень, напр.: П'янить ромашкою трава, і він неначе у жнива приліг спочити, сказати слово, а тільки рана випадково йому дихання забива (А. Малишко).

Складносурядні конструкції поділяють на речення відкритої і закритої структури. До речень відкритої структури відносять утворення з темпоральними відношеннями між частинами та розділові складносурядні речення, кількість предикативних одиниць яких можна розширити, напр.: Дніпро неспокійно шумить і реве, і хвиля берег мис, і мла стоїть від землі до неба, глухого, беззоряного (О. Довженко); Не то сплю, не то дрімаю, не то в уяві все проходить (О. Пчілка).

Складносурядні речення закритої структури поєднують лише дві предикативні частини і виражають зіставні, протиставні та градаційні відношення, напр.: Десятник сердився, лаявся, а Гонтаря охопила неймовірна досада (Яків Баш); Осінній день короткий, але сьогодні він ягасав надто повільно (Я. Стецюк); Не тільки в малярській роботі О. Довженка міцно позначилися пильні й уперті студії його в німецьких митців, але й в кіно він приніс із собою сталу художню культуру (М. Бажан).

Згідно із загальною типологією складного речення до складносурядних слід відносити лише сполучникові структури, предикативні частини яких поєднані сполучниками сурядності. Деякі з цих сполучників не лише поєднують частини складносурядного речення, а й указують на тип семантико-синтаксичних відношень між предикативними частинами складносурядного речення. Такі сполучники називають семантичними. Це, зокрема, протиставні сполучники але, зате, проте, однак.

Інша група сполучників служить передусім для поєднання частин складносурядного речення. Змістові ж відношення виражаються лексичним наповненням та структурою предикативних частин. Такі сполучники називають асемантичними (функціональними). Це, зокрема, єднальні сполучники і (й), та (в значенні і)-

Елементарність/неелементарність складносурядних речень співвідносна з їхньою закритістю/відкритістю: елементарні речення відкритої структури потенційно можуть бути розгорнуті в неелементарні, елементарні речення закритої структури, як правило, не поширюються.

2. Складносурядні елементарні речення

Основою складносурядних конструкцій є речення мінімальної будови, що складаються з двох предикативних частин. Такі речення є елементарними.

З огляду на граматичну природу сполучників, складносурядні елементарні речення поділяють на речення з єднальними, зіставно-протиставними, розділовими і градаційними сполучниками.

Речення з єднальними сполучниками. Частини складносурядних речень з'єднують єднальні сполучники і, й, та (в значенні і), ні..., ні; ані..., ані. Асемантичні сполучники І, й, та не впливають на тип семантико-синтаксичних відношень у межах складносурядного речення.

У єднальних конструкціях можуть виражатися такі семантико-синтаксичні відношення:

-одночасність дій, станів, що синтаксично оформляється однаковими видо-часовими дієслівними формами, напр.: Не сплять лиш цвіркуни і фонтан, та кліпа очима-зорями небо (М. Коцюбинський); І жмуриться вікнами наша хатина, і шепче задумливий сад (А. Малишко);

-послідовність дій, станів, напр.: Затріщало, бризнуло росю гілля, і ним бійці почали маскувати машини (М. Стельмах); В кінці лютого морози спали, і Косачі почали готуватися до від'їзду в Париж, на виставку (М. Олійник); Вони витягли на пісок човна, і Андрій подряпався похилу (Ю. Мушкетик);

-причиново-наслідкові, напр.: Обрій почала огортати все густіша і густіша темрява, і небо стало схожим нагусто розведену у воді синьку (Григорій Тютюнник); Крайнеба на заході почорнів, і незабаром, швидко наближаючись, звідти посунули важкі громаддя хмар (М. Олійник); Серед прибулих було багато артистів, і Сонгород вперше почув і гарну музику, і гарні співи (Петро Панч); Від'їхала й тіточка Олена, і менше стало веселощів (М. Олійник);

-умовно-наслідкові, напр.: Зумійте жити — і будете живі (І. Франко).

Якщо в реченні наявні семантико-синтаксичні відношення одночасності чи послідовності дій, станів (чітко виражені темпоральні відношення), то єднальні сполучники виконують свою основну функцію — власне єднальну. У таких реченнях наявна повна відповідність між формальним і значеннєвим планами: синтаксична рівноправність предикативних одиниць, що передається сурядним сполучником, відповідає змістовій рівноправності обох частин.

Складносурядні речення із чітко вираженими темпоральними відношеннями між частинами являють собою відкриті структури, тобто такі речення можна доповнити новими предикативними одиницями, утворивши складносурядні багатокomпонентні конструкції. Порядок складових частин у реченнях, у яких виражається одночасність дій, станів, вільний. У реченнях, в яких виражається послідовність дій, станів, порядок частин стабільний, напр.: Верби сплакували листям, і золоті сльози гнало за водою (Григорій Тютюнник); Раптом десь важко бухнуло, і зразу ж затріщали zenітки (Д. Ткач).

Речення, в яких виражаються причиново-наслідкові та умовно-наслідкові відношення, характеризуються своєрідним співвідношенням формально-синтаксичного і семантичного аспектів: між синтаксично рівноправними предикативними частинами наявні семантико-синтаксичні відношення, властиві складнопідрядному реченню. Порівняймо: Дунув вітер понад ставом — і сліду не стало (Т. Шевченко) — Дунув вітер понад ставом, так що сліду не стало; Сліду не стало, бо дунув вітер понад ставом.

Складносурядні речення з причиново-наслідковими та умовно-наслідковими відношеннями між частинами є закритими структурами, в яких ідеться про дві дії чи два стани, пов'язані між собою причиново-наслідковою, умовно-наслідковою залежністю. Порядок частин у цих конструкціях стабільний. Наприклад: Ворота відкрилися — і троянчани безборонно в'їхали на заводський двір (Григорій Тютюнник).

З урахуванням формально-граматичних і семантичних зв'язків між складовими частинами складносурядних речень А. Грищенко виділяє кілька структурно-семантичних моделей єднальних складносурядних речень. До першої моделі він відносить речення з вільним порядком розташування кількісно необмежених складових частин, у яких ідеться про одночасність кількох дій або станів, напр.: Десь у хлібах кричав перепел, і туман стелився

од річки (А. Головка). Варіантом цієї моделі є єднальні складносурядні речення з фіксованим розташуванням складових частин у зв'язку з наявністю в другій частині компонента (переважно анафоричного займенника), залежного від відповідного елемента першої частини, напр.: На небі з хмар творилися темні хащі лісів, і в їхньому русі й розвої вчувалась хода весни (М. Стельмах); Люди мимоволі розхлюпували воду, і вона одразу ж замерзала на їхній одежі (А. Шиян).

Другу структурно-семантичну модель становлять єднальні складносурядні речення з фіксованим порядком кількісно необмежених частин, що виражають послідовність кількох дій, станів, напр.: Гроза пройшла, і грім ударив десь збоку (І. Сенченко); З радіоприймача залунав чу десний голос, і полилося чарівне «Тихесенький вечір на землю спадає...» (Остап Вишня).

До третьої структурно-семантичної моделі належать речення з фіксованим розташуванням складових частин, що утворюють закритий ряд і виражають причиново-наслідкове, умовно-наслідкове чи висновково-результативне відношення, напр.: Микола направив струни, повів смичком, — і жалібна пісня розляглась по хаті (І. Нечуй-Левицький); Раптом заблискотів, заколихав вогнями весь правий берег, і стало видно скіфські могили над Дніпром і лівобережні піски (О. Довженко).

Найпоширенішим з єднальних сполучників є недиференційований сполучник і. Основним для нього є власне єднальне значення. Він здебільшого поєднує однотипні предикативні частини з однаковими вищо-часовими формами дієслів-присудків, напр.: Падали зорі з неба, і на далеких обрїях палахкотїли газові вогнегрії (І. Цюпа); Між хмарами і в ламкому гіллі самотнього обгорілого дерева блищали вищі зорі, і зовсім недалеко від них чи поруч з ними стелилася дївоча пісня (М. Стельмах). Таке значення може передаватися й іменними присудками та іменними в поєднанні з дієслівними, напр.: / будень без нього не будень, і свято без нього не свято (В. Земляк).

Будучи недиференційованим, сполучник і вживається і в реченнях з невластивими єднальними значеннями. У таких конструкціях єднальне значення ускладнюється відтінками послідовності, протиставлення, допустовості, причиново-наслідкової зумовленості тощо. Тому такі речення переважно є закритими структурами. Оскільки сполучник і асемантичний, то всі ці відтінки значення виражаються за допомогою змісту складових частин, форм дієслів-присудків. Наприклад, для вираження значення послідовності (і = і потім, і після цього) присудки у складових частинах виражаються дієсловами доконаного виду, напр.: Ще лише хвилинка-друга — і гарячі коні порівнюються з мавріп-ським дубом (А. Шиян); Гроза пройшла, і грім ударив десь збоку (І. Сенченко).

Роль семантики складових частин зростає, коли в реченнях зі сполучником і виражене наслідкове значення, напр.: На нього гримнули, і солдат замовк, зрозумівши свій промах (А. Шиян). Це ж стосується і причиново-наслідкових значень (і - і від того, і тому), напр.: На добрий врожай не було надії, й серце хліборобів проймала тривога (Я. Гримайло).

За умови вживання сполучника і в значенні «і все-таки», «і разом з тим», «і однак», «і незважаючи на це» він поєднує різні за значенням предикативні частини, тобто на єднальне значення нашаровуються протиставні, зіставні чи допустові відтінки, напр.: Справді, був Чубенко — і нема Чубенка (Ю. Збанацький); Бився з ворогами у самому пеклі, і кулі минали його (І. Цюпа).

Сполучник та в значенні і в українській мові вживається рідше, хоча загалом функціонує регулярно. Як зауважує А. Грищенко, в реченнях зі сполучником та «виявляється один дуже помітний значеннєвий відтінок у відношеннях між складовими частинами: паралелізм тривання дій, станів виразніший, ніж у реченнях з сполучником і; отже, значення одночасності проявляється конкретніше», напр.: Від лісу тягло свіжим настоєм живиці та долїтали лункі удари сокири (Ю. Збанацький).

Для точнішого відтворення значеннєвих відтінків до сполучника і можна додавати прислівники, частки, модальні слова, які називають конкретизаторами. Так, значення послідовності дій виражається сполучниковими поєднаннями і тоді, і потім, і після цього

та ін., напр.: їх спритно підібрали солдатські руки, розрубали на частки, і незабаром над землянкою звився сизуватий димок (А. Шиян); Скоро хмари з'єднаються в степу широкого межиріччя, і тоді над землею прошумить довгождана літня злива (І. Цюпа).

Такі поєднання можуть виражати різні відтінки причиново-наслідкових, умовно-наслідкових і висновкових відношень (і через те, і тому, і від того, і вже, і отже, і ось тощо), напр.: Марко, видно, відказав щось дуже неприємне для вуха Радивонові, і тому той кинув трубку (К. Гордієнко); Від Білогір'я долинали солов'їні щебет, і від того ще більше нило його серце (І. Цюпа).

Відтінок відповідності/невідповідності виражається такими сполучниковими поєднаннями, як і в той же час, і разом з тим, і саме та ін., напр.: Щось у нього є спільне з італійським, і разом з тим воно не таке (І. Цюпа). Сполучниковими поєднаннями можуть передаватися відтінки протиставлення (і все-таки, і все ж, і однак тощо), приєднання (і притому, і також, і до того, і крім того та ін), обмежування, несподіваності (і раптом, і тільки, і навіть, і лише тощо), напр.: Веселиться молодь, і лише ордени на грудях у юнаків нагадують недавню війну (Ю. Яновський); Уже й збігла вода, і тільки де-не-де в маленьких калюжах спалахує рання зоря (В. Земляк).

З конкретизаторами часто поєднується і єднальний сполучник та; у таких сполучникових поєднаннях виражається приєднувальне значення (та до того, та ще, та на додаток таін.). Сполучник та може супроводжуватися дистантно розташованим й, напр.: Незабаром вона спинилася коло жінки, та разом обидві і пішли у двір (Панас Мирний). На думку Л. Булаховського, з такого поєднання утворився спеціальний приєднувальний сполучник та й. Цей сполучник здебільшого приєднує частини, що доповнюють присудок першої частини, напр.: Смикнула телицю за нашійника, та й подалися вдвох за ворота (Є. Гуцало); А тепер спустилі береги, та й озера висихають (І. Цюпа). Рідше доповнюються інші члени речення, напр.: Олена не скуштувала того життя, та й часи ті давно минули (В. Земляк).

Відтінок приєднання разом із сполучником і утворюють такі конкретизатори, як ще, до того, крім того, причому, до речі, навіть. При цьому конкретизатори можуть виступати й самостійно як аналоги сполучників, оскільки до них завжди може бути доданий сурядний сполучник і чи інший єднальний сполучник, напр.: Скалисте узгір'я і стрімка прірва робили це місце непридатним навіть для випасу худоби, до того ж дорогу вниз люди зорали, лишивши тільки перелаз (І. Вільде); Всі стихли, навіть Настя вгамувалася і зітхнула шумно (І. Сенченко).

На думку І. Вихованця, граматикалізовані елементи типу тому, все ж, тільки, навіть та ін. разом зі сполучником і, можливо, формують потенційні складені сполучники, «вказують на семантико-синтаксичні відношення між сурядними частинами, а сполучник і позначає сурядний зв'язок».

Сполучники і (й), та, та й, а також ще й, також, причому, притому, при цьому та ін. приєднують частини, що містять додаткове повідомлення, яке виникає в процесі висловлення основної думки. У межах елементарного складносурядного речення приєднувальні зв'язки виявляються не так часто, причому реалізуються переважно сполучником та й. Використання приєднувальних сурядних частин в елементарних і багатокомпонентних складносурядних реченнях не має принципових відмінностей, напр.: Люблю весну, та хто її не любить на цій чудесній радісній землі (В. Сосюра).

Повторювані сполучники ні..., ні, ані..., ані перебувають на межі між асемантичними та семантичними сполучниками); Уже й збігла вода, і тільки де-не-де в маленьких калюжах спалахує рання зоря (В. Земляк).

З конкретизаторами часто поєднується і єднальний сполучник та; у таких сполучникових поєднаннях виражається приєднувальне значення (та до того, та ще, та на додаток таін.). Сполучник та може супроводжуватися дистантно розташованим й, напр.: Незабаром вона спинилася коло жінки, та разом обидві і пішли у двір (Панас Мирний). На думку Л. Булаховського, з такого поєднання утворився спеціальний приєднувальний сполучник та

й. Цей сполучник здебільшого приєднує частини, що доповнюють присудок першої частини, напр.: Смикнула телицю за нашійника, та й подалися вдвох за ворота (Є. Гуцало); А тепер спустилі береги, та й озера висихають (І. Цюпа). Рідше доповнюються інші члени речення, напр.: Олена не скуштувала того життя, та й часи ті давно минули (В. Земляк).

Відтінок приєднання разом із сполучником і утворюють такі конкретизатори, як ще, до того, крім того, причому, до речі, навіть. При цьому конкретизатори можуть виступати й самостійно як аналоги сполучників, оскільки до них завжди може бути доданий сурядний сполучник і чи інший єднальний сполучник, напр.: Скалисте узгір'я і стрімка прірва робили це місце непридатним навіть для випасу худоби, до того ж дорогу вниз люди зорали, лишивши тільки перелаз (І. Вільде); Всі стихли, навіть Настя вгамувалася і зітхнула шумно (І. Сенченко).

На думку І. Вихованця, граматикалізовані елементи типу тому, все ж, тільки, навіть та ін. разом зі сполучником і, можливо, формують потенційні складені сполучники, «вказують на семантико-синтаксичні відношення між сурядними частинами, а сполучник і позначає сурядний зв'язок».

Сполучники і (й), та, та й, а також ще й, також, причому, притому, при цьому та ін. приєднують частини, що містять додаткове повідомлення, яке виникає в процесі висловлення основної думки. У межах елементарного складносурядного речення приєднувальні зв'язки виявляються не так часто, причому реалізуються переважно сполучником та й. Використання приєднувальних сурядних частин в елементарних і багатокomпонентних складносурядних реченнях не має принципових відмінностей, напр.: Люблю весну, та хто її не любить на цій чудесній радісній землі (В. Сосюра).

Повторювані сполучники ні..., ні, ані..., ані перебувають на межі між асемантичними та семантичними сполучниками. Поєднуючи сурядні частини, вони посилюють заперечення у складносурядних заперечних реченнях, напр.: *Ні струна не задзвенить, ні пісні не звучать...* (Ю. Федькович); *Але ні мармур не пом'якшився од дотику палких ентузіастів, ані вони не збагатили свого досвіду якимись особливими скарбами* (М. Рильський). Вживаються замість повторюваного сполучника і, виражаючи подвійне заперечення.

У єднальних складносурядних реченнях нерідко вживається спільний другорядний член, напр.: *Вночі спадали хмари куряви і затихав Путивль* (П. Воронько); *Скоро уся долина і гори блищать вогнями і разом з димом з землі здіймається вгору і пісня* (М. Коцюбинський).

Речення із зіставними і протиставними сполучниками. Для зв'язку частин у зіставних складносурядних реченнях використовується сполучник *а*, у протиставних — сполучники *а, але, та* (в значенні *але*), *зате, проте, однак*. Зіставні і протиставні сполучники мають чітко виражену семантику, без підтримки контексту виражають зіставні та протиставні семантико-синтаксичні відношення. Ці речення складаються переважно з двох частин. М. Ляпон зазначає, що в сфері протиставності реалізуються два принципи: принцип антитези і принцип компромісу. Експлікатором (матеріальним вираженням) антитези є релятив *наперекір*, експлікатором компромісу — сполучник *але* та його аналоги *зате, однак* тощо. Логічною основою антитези є взаємне заперечення. Експлікатори компромісу обмежують чи коригують сказане в попередній частині. Отже, йдеться про розмежування протиставлення і зіставлення.

1. У складносурядних зіставних реченнях зіставляється зміст частин, вказується на зв'язок неконтрастних явищ. Зв'язок між частинами кваліфікується як зіставлення-порівняння, що поєднує складові частини складносурядного речення з метою повідомлення про різницю між предметами та явищами об'єктивної дійсності, які зіставляються. При цьому зіставлявані предмети і явища співіснують як такі, що не протидіють один одному, напр.: *Дерева в садку вкрилися порохом, а новий ожеред*

соломи і зовсім затулив од двору садок (Петро Панч); Хлопці і купалися, і дрімали, а сонце все ще високо стояло (В. Канівець).

Найпоширенішими є власне зіставні відношення між предикативними частинами, тобто відношення без будь-яких додаткових семантичних нашарувань. Саме такі структури є закритими, не можуть поширюватись новими предикативними одиницями. Частинам та

Для таких конструкцій здебільшого не властива позиційна стійкість, їх можна поміняти місцями, напр.: Тимчасом ми їдемо й їдемо, а сонце котиться й котиться і розганяє хмару (М. Коцюбинський). Особливістю речень з таким зв'язком є те, що кожна зі структурних частин, поєднувана сполучником а, є актуальною синтагмою.

Поширеним різновидом є розподільно-зіставне відношення. Складові частини складносурядних речень, повідомляючи про розподіл дій, ознак, що стосуються одного й того ж явища, предмета, особи, одночасно вказують і на зіставлення їх. Друга частина ніби доповнює зміст першої, тобто являє собою уточнений чи обмежений зміст порівняно зі змістом першої частини, напр.: Очі в Остапа були заплющені, а на білому виду виразно зачорніли молоді вуса й густі брови (М. Коцюбинський).

Дещо рідше функціонують складносурядні речення, у яких складові частини поєднуються зіставно-наслідковими відношеннями. У цих структурах наслідок передається другою частиною, напр.: В горах, мабуть, живо прибуде повінь, а тоді трудне було би наше діло (І. Франко).

2. У складносурядних реченнях із протиставними сполучниками виражаються протиставні відношення між частинами контрастного плану, в яких ідеться про невідповідність між діями, процесами, станами, напр.: Звичайно, всяка модель простіша оригіналу, але уявлення про нього дає досить повне (В. Собко); Нарешті запалили свічку, та вітер одразу ж її погасив (В. Канівець).

Найбільшу групу протиставних складносурядних речень становлять такі, в яких протиставні відношення не мають додаткових семантичних відтінків. Такі відношення називають власне протиставними. Виражаються вони переважно сполучником а. Проте нерідко власне протиставні відношення можуть доповнюватись допустовими. У такому разі в першій частині йдеться про дію чи стан, всупереч яким відбувається те, про що говориться в другій частині, напр.: Андрій жартував, а серце його повнилось смутком (Ю. Мушкетик); Тебе зачинили за ґрати, а твоє слово ходить по світу (М. Коцюбинський). Якщо у частинах складносурядного речення вживаються слова ще, уже, то допустово-протиставні відношення доповнюються часовим значенням, напр.: Ще сонечко не зараз мало сходити, а вже ловецьке товариство вирушило з табору (І. Франко); Надворі вже світало, а Олександра все ще не було (Петро Панч) Поширеними є речення з обмежувально протиставними відношеннями між частинами. У другій частині таких конструкцій обмежується ступінь вияву того, про що йдеться у першій. Найчастіше в таких конструкціях використовується сполучник але та інші сполучники в значенні але без порушення змісту складносурядного речення, напр.: Остап з Соломією сіли під вербою, але їм не говорилося (М. Коцюбинський); Серце калатанням відлічувало час, але з людей ніхто навіть не поворухнувся (М. Стельмах).

Менш поширені речення з протиставно-компенсувальними відношеннями, у яких друга частина складносурядного речення компенсує те, про що йдеться в першій. Це протиставлення передається передусім сполучником зате чи іншим, ужитим у такому значенні, напр.: На гору досягнути нелегко, зате з гори зручніше боронитись (Леся Українка); В провулках поміж тинами клубочилася темрява, але небо було світле й зоряне (Григорій Тютюнник). Деколи протиставно-компенсувальна семантика посилюється використанням двох протиставних сполучників, напр.: Багато влітку доводиться на пасіці працювати, але зате взимку можна відпочити сповна (І. Багрянний).

У зіставно-протиставних реченнях важливу роль відіграють конкретизатори при зіставних і протиставних сполучниках (а тим часом, а поки що, а тоді, а потім, а вже, а тому, а

значить, а все-таки, а проте, а одначе, але тільки, але притому, але навіть та ін.), що вживаються для виділення різних відтінків значення, напр.: Про Івана Івановича Антоніна Георгіївна туркотіла йому без угаву, а тим часом на ділі вийшло щось зовсім інше (І. Сенчен-ко); Я б ще слухала її розповідь, та враз побачила біля себе Славка (М. Чабанівський).

Часто використовують в українській мові конструкції зі сполучником же (ж). М. Ляпон називає його потенційним еквівалентом сполучників, що виражають зіставні і зіставно-протиставні відношення; такий сполучник є семантичним аналогом сполучника а в його різних значеннях. О. Вержбицький кваліфікує його як емоціональний протиставний сполучник, за походженням зв'язаний із часткою. Специфіка цього близького до частки сполучника полягає в тому, що він не може перебувати на початку приєднуваної частини і безпосередньо прикріплюється до того її компонента, який вказує на зіставлення, напр.: Мірошник спить та спить, вода ж біжить (Л. Глібов); Жінки тяжко зітхали, витирали хусточками очі, чоловіки ж \ похилили голови, чадили махрою (К. Гордієнко).

Складносурядні протиставні речення є закритими структурами зі стабільним порядком розташування предикативних частин.

У складносурядних зіставно-протиставних реченнях обидві частини становлять прості двоскладні чи односкладні речення з головним членом, вираженим дієсловом. Своєрідними раритетами є конструкції з двох односкладних номінативних речень, що утворюють складносурядну структуру, напр.: Травень, а спека (Є. Гуцало).

Речення з розділовими сполучниками. У них ідеться про несумісність чи чергування явищ. Розділові семантико-синтаксичні відношення передаються за допомогою сполучників або, чи, або..., або; чи..., чи; то..., то; не то..., не то; чи то..., чи то.

Щодо цього типу речень існує декілька поглядів. А. Грищенко вказує на те, що ці речення інтерпретуються в логіці як диз'юнктивні (розділові) судження. Він виокремлює дві їх моделі:

речення з двома рівнозначними частинами, основний зміст яких полягає в повідомленні про несумісні дії, з яких за відповідних умов можлива лише одна;

речення з довільною кількістю граматично рівнозначних складових частин, з яких може реалізуватись як одна, так і всі.

М. Ляпон диференціює розділові відношення на власне розділові, що вказують на взаємовиключення, несумісність, і невластиві розділові, що передбачають синтез тотожності (рівнозначності) і розмежування. Вона дотримується такого ж погляду, розглядаючи розділові відношення як альтернативні. Дві моделі (зі значенням виключення і чергування) розглядають і В. Кулик, І. Вихованець, І. Слинько, Н. Гуйванюк, М. Кобилянська, А. Загнітко). Отже, принципових розбіжностей у трактуванні цих конструкцій ні в зарубіжному, ні в українському мовознавстві нема, окрім деяких термінологічних аспектів. Ці вчені розрізняють структури з відношенням несумісності (взаємовиключення) і з відношенням чергування подій.

У реченнях з відношенням взаємовиключення реалізуються:

одиничні сполучники або, чи, які можуть бути і повторюваними;

повторювані сполучники не то..., не то; чи то..., чи то Такі структури характеризуються тим, що з двох чи більше явищ можливим є лише одне.

Найчастіше вживаним у всіх стилях мови є стилістично нейтральний повторюваний сполучник або, який вживається при всіх складових частинах, напр.: Або не сокіл я, або спалила мені неволя крила (Леся Українка). До сполучника або близький за значенням сполучник чи, що має питальний відтінок, напр: Часом качка в повітрі дзвенить, чи кажан проти місяця грає (М. Рильський); Чи колектив тобі наш набрид, чи честолюбство тебе заїло? (Ю. Зба-нацький).

Відношення взаємовиключення реалізується також повторюваними сполучниками не то..., не то; чи то..., чи то, напр.: Чи то праця задавила молодую силу, чи то нудьга невсипуща

його з ніг звалила (Т. Шевченко); Чи то настане нічка темна, чи то веселий день шумить (Л. Глібов).

У розділових реченнях із відношенням чергування подій чи явищ ідеться про різночасові події, які чергуються. Для вираження значення чергування використовується повторюваний сполучник то..., то, напр.: То комин упаде в око, то дим тріпоче в повітрі (М. Коцюбинський).

Речення з градаційними сполучниками. Частини цих речень поєднуються особливими парними градаційними сполучниками не тільки..., але й; не тільки..., а й; не лише..., але й; не лише..., а й, перший компонент яких перебуває у першій частині, другий — у другій. Це закриті структури зі стабільним порядком частин, які на комунікативному рівні чітко поділяються на тему і рему: друга предикативна частина завжди являє собою рему, містить основне змістове навантаження, напр.: Не тільки жайворонки нас, мене й товаришів, вітали, але й гречки в той самий час рожевим гомоном співали (М. Рильський). Перша частина таких конструкцій є вихідною, нарощує градацію, друга — спадною, висновковою.

До другого компонента парного сполучника деколи може додаватись конкретизатор, що надає реченню відтінок ствердження, впевненості та ін., напр.: Любий командир, відзначений Ясногорською, не тільки не викликав у Маковея неприязні, а навпаки, після свого успіху він ще більше виріс в очах телефоніста (О. Гончар) Трапляються й інші поєднання градаційних сполучних засобів: не те що..., а; не те щоб..., а та ін. Вони надають першій частині складносурядного речення суб'єктивно-модального забарвлення сумнівності, невпевненості, напр.: А землі з кожним роком усе меншає. Не те щоб менше ставало її на світі, а ділять її межі собою мало не на грядки (М. Коцюбинський).

Багато мовознавців ці конструкції розглядають серед єднальних чи зіставних і протиставних конструкцій. Так, Л. Булаховський вважає, що поєднання частки не тільки, в першому реченні і протиставного сполучника а в другому створює максимальне протиставлення. Б. Кулик кваліфікує парні сполучники не тільки..., а й; не тільки..., але й як зіставно-видільні. І. Вихованець виділяє градаційні складносурядні речення в окремий різновид складносурядних конструкцій закритої структури. М. Ляпон зазначає, що в основі градаційних відношень лежить зіставлення чи протиставлення. Вона виділяє три різновиди градаційних відношень: відношення між більш значним в одній частині і менш значним в іншій; відношення між більш достовірним в одній частині і менш істинним в іншій; відношення між більш і менш відповідним.

Отже, складносурядні елементарні речення з огляду на граматичну природу сполучників поділяють на речення з єднальними, зіставно-протиставними, розділовими і градаційними сполучниками. Конструкції з єднальними і зіставно-протиставними сполучниками становлять центральну групу складносурядних елементарних речень, у яких виражаються різноманітні семантико-синтаксичні відношення та їх відтінки.

3. Складносурядні багатокомпонентні конструкції

У сучасній українській мові поширені і складносурядні речення, що складаються з трьох і більше предикативних частин. Їх здебільшого розглядають разом з елементарними складносурядними реченнями. Однак вони мають структурно-семантичні ознаки, не властиві реченням мінімальної будови.

Багатокомпонентні структури, частини яких поєднуються сурядними сполучниками, можуть являти собою не одне складне речення, а сполучення речень, кожне з яких окремо виконує комунікативну функцію. У таких об'єднаннях речень переважно функціонують однакові сполучники, передусім єднальні (приєднувальні), напр.: Ми збирали з сином жолуді дубові, і про день майбутній я казав синкові, і пливли багрові хмари в вишині, і співала осінь весняні пісні (М. Рильський). Не випадково сурядний зв'язок усе частіше трактують як міжреченневий, текстуальний. У таких структурах наявне своєрідне «нанизування» речень, єднальні і деякі інші сполучники набувають приєднувального характеру, напр.: Ти глянула поглядом владним, безжалісна музо, і серце моє затремтіло, і

пісня моя залунала, а ти, владарко горда, втішалася піснею бранки, і очі твої променіли вогнем переможним, і вабив мене той огонь, і про все заставляв забувати (Леся Українка). Можна погодитися із С. Єрмоленко, яка зазначає, що повторюваний сполучник і перетворюється на частку, являючи чому формується градаційна структура неперервного потоку мовлення.

Підтвердженням цього є оформлені в одне складносурядне речення кілька номінативних речень, напр.: Учителю, уже ми вдвох з тобою... Немолодість твоя і молодість моя... І ріки з водами, і вечір за горою, і ранку під горою течія... (М. Вінграновський).

У відкритих структурах, крім сполучника і, використовуються і поєднання інших сурядних сполучників (то..., то; а..., а; чи..., чи; та..., та тощо), напр.: Лише вози новобранців невпинно клекотіли виметеними трактами на Каховку, та бився десь у хмаровищах проти вітру самотній Мурашко, та дзвеніли в багатотисячнім селянським натовпі біля станового колодязя юні, чисті альти й дисканти, посилаючи свої бунтівливі псалми високому, без-саяйному сонцю (О. Гончар).

Однак у багатьох складносурядних багатокомпонентних конструкціях наявні більш складні семантико-структурні зв'язки між частинами, ніж в елементарних складносурядних реченнях та сполученнях речень із трьох і більше компонентів. Їм властиві зовнішній (логіко-синтаксичний) і внутрішній (структурний) рівні членування. Наприклад, у реченні Прилинув вітер, і в тісній хатині він про весняну волю заспівав, а з ним прилинули пісні пташині, і любий гай свій відгук з ним прислав (Леся Українка) сполучником а на зовнішньому рівні поєднуються два елементарні складносурядні єднальні речення з внутрішніми темпоральними семантико-синтаксичними відношеннями. За наявності у складносурядному багатокомпонентному реченні зіставно-протиставних відношень саме ці відношення стають домінуючими, що, очевидно, пов'язане з тим, що вони властиві зв'язаним, бінарним конструкціям. Тому в складних багатокомпонентних реченнях цього різновиду зовнішній рівень членування проходить на межі зіставлення чи протиставлення. Це цілком закономірно, оскільки зіставно-протиставні складносурядні речення являють собою замкнуті структури.

Найчастіше вживаними є трикомпонентні складносурядні речення, у яких використовуються такі поєднання сполучників: але..., і; і..., але; а..., і; та..., і; і..., та; але..., а; проте..., і.

Одним із найпоширеніших є поєднання сполучників але..., і (й), за допомогою якого виражаються протиставно (зіставно) — причиново-наслідкові відношення між частинами і компонентами складносурядних конструкцій, напр.: Виразніше чулися звуки музики, / але враз вони стихли, і у вухах шумів лише вітер (М. Трублаїні); Я спробував повзти, / але кулі віялом лягли переді мною, і я знову припав до снігу (І. Багмут). У таких структурах перше речення просте, а друге — складне, між компонентами якого існують внутрішні причиново-наслідкові відношення.

Регулярними є і протиставно-єднальні речення з домінуючим протиставним сполучником проте, на внутрішньому рівні членування яких виділяються причиново-наслідкові відношення, напр.: На Вкраїні теж другий рік був недорід, І проте в деяких губерніях ще водився хліб, і його вільно продавали на базарах (Петро Панч); Малих почали відправляти додому, / проте до Лесі й Михайлика, мабуть як до чужих, нікому не було діла, і вони вільно могли все спостерігати (М. Олійник). Це ж стосується і трикомпонентних структур із протиставним сполучником та в ролі домінуючого, напр.: Петрик пишався з того, / та скоро розкрилася мамина «таємниця», і в сім'ю прийшла трагедія (І. Цюпа).

Зіставний (протиставний) сполучник а у функції домінуючого часто поєднується з єднальним сполучником і, що функціонує на внутрішньому рівні членування, напр.: В університеті захоплювався хімією та біологією, / а після війни зацікавила його геологія, і він став геохіміком (М. Трублаїні); Погнали худобу, / а я лежу один посеред степу, і тільки сира земля мені рани студить (Григорій Тютюнник). Сполучник а в таких випадках здебільшого поєднує просте і складносурядне речення, тобто і перебуває в постпозиції.

Зрідка а виконує домінуючу роль, перебуваючи в постпозиції до і, об'єднуючи складносурядне і пов'язане з тим, що вони властиві зв'язаним, бінарним конструкціям. Тому в складних багатокомпонентних реченнях цього різновиду зовнішній рівень членування проходить на межі зіставлення чи протиставлення. Це цілком закономірно, оскільки зіставно-протиставні складносурядні речення являють собою замкнуті структури. Найчастіше вживаними є трикомпонентні складносурядні речення, у яких використовуються такі поєднання сполучників: але..., і; і..., але; а..., і; та..., і; і..., та; але..., а; проте..., і.

Одним із найпоширеніших є поєднання сполучників але..., і (й), за допомогою якого виражаються протиставно (зіставно) — причиново-наслідкові відношення між частинами і компонентами складносурядних конструкцій, напр.: Виразніше чулися звуки музики, / але враз вони стихли, і у вухах шумів лише вітер (М. Трублаїні); Я спробував повзти, / але кулі віялом лягли переді мною, і я знову припав до снігу (І. Багмут). У таких структурах перше речення просте, а друге — складне, між компонентами якого існують внутрішні причиново-наслідкові відношення.

Регулярними є і протиставно-єднальні речення з домінуючим протиставним сполучником проте, на внутрішньому рівні членування яких виділяються причиново-наслідкові відношення, напр.: На Україні теж другий рік був недорід, і проте в деяких губерніях ще водився хліб, і його вільно продавали на базарах (Петро Панч); Малих почали відправляти додому, / проте до Лесі й Михайлика, мабуть як до чужих, нікому не було діла, і вони вільно могли все спостерігати (М. Олійник). Це ж стосується і трикомпонентних структур із протиставним сполучником та в ролі домінуючого, напр.: Петрик пишався з того, / та скоро розкрилася мамина «таємниця», і в сім'ю прийшла трагедія (І. Цюпа).

Зіставний (протиставний) сполучник а у функції домінуючого часто поєднується з єднальним сполучником і, що функціонує на внутрішньому рівні членування, напр.: В університеті захоплювався хімією та біологією, / а після війни зацікавила його геологія, і він став геохіміком (М. Трублаїні); Погнали худобу, / а я лежу один посеред степу, і тільки сира земля мені рани студить (Григорій Тютюнник). Сполучник а в таких випадках здебільшого поєднує просте і складносурядне речення, тобто і перебуває в постпозиції. Зрідка а виконує домінуючу роль, перебуваючи в постпозиції до і, об'єднуючи складносурядне і Сполучник і є визначальним і в чотирикомпонентних і більших структурах, у яких можуть бути різні поєднання заг собів зв'язку, напр.: Голова є в кожного, і думати теж уміє кожен, і але директором заводу стає один з десятих тисяч, а начальником цеху — один з тисячі (П. Загребельний).

Отже, в ієрархічних конструкціях регулярно функціонують поєднання сполучників але..., і; і..., але; та..., і; і..., та; але..., а; проте..., і і найбільш поширеними є такі типи се-мантико-синтаксичних відношень: зіставно-протиставні — темпоральні, зіставно-протиставні — причиново-наслідкові, темпоральні — зіставно-протиставні, причиново-наслідкові — темпоральні, причиново-наслідкові — зіставно-протиставні. Без урахування рівнів членування таких комбінацій значно більше.

Лекція

Тема: Складне безсполучникове речення (4 години)

План

1. Проблема статусу складних безсполучникових речень. Ознаки безсполучникового складного речення.
2. Поняття про складні безсполучникові елементарні речення. Основні різновиди БЕЛ.
3. Складні безсполучникові багатокомпонентні речення та їх типи.

Література

1. Сучасна українська літературна мова: Синтаксис / За заг. ред. І.К. Білодіда. – К.: Наук. думка, 1972. – С.409-428.
2. Вихованець І.Р. Граматика української мови: Синтаксис. – К.: Либідь, 1993. – С.256-301.
3. Дорошенко С.І. Складні безсполучникові конструкції в сучасній українській мові. – Харків: Вид-во Харків. ун-ту, 1980. – 151 с.
4. Сучасна українська мова / За заг. ред. О.Д.Пономарева. – К.: Либідь, 1997. – С.342-349.
5. Слинько І.І., Гуйванюк Н.В., Кобилянська М.Ф. Синтаксис сучасної української мови: Проблемні питання. – К.: Вища шк., 1994. – С.628-654.
6. Шульжук К.Ф. Складне речення в українській мові. – К.: Рад. шк., 1989. – С.90-100.
7. Шульжук К.Ф. Синтаксис української мови: Підручник. – К.: Видав. центр „Академія”, 2004. – С.343-356.
8. Ширяев Е.Н. Основы системного описания бессоюзных сложных предложений // Вопросы языкознания. – 1984. – № 1. – С.53-57.
9. Коцура Т. Стилiстична роль безсполучникових складних речень // Українська мова та література. – 2006. – Вересень (№ 35/36). – С.38-39.
10. Безсполучникові складні речення у стилях мови // Культура слова. – К., 1982. – Вип. 23 – С. 77-80.
- 11.Омельчук С. Безсполучникове складне речення: формування стилістичних умінь і навичок // Дивослово. – 2000. – № 11. – С. 27-30.

Контрольні питання:

1. Які особливості складних безсполучникових речень?
2. Чому безсполучникові конструкції розглядали і деколи розглядають нині як складносурядні чи складнопідрядні безсполучникові складні речення?
3. У чому специфіка складних безсполучникових речень з однорідними частинами та з неоднорідними частинами?
4. Охарактеризуйте семантико-синтаксичні відношення, наявні в складних безсполучникових реченнях з однорідними частинами.
5. Які семантико-синтаксичні відношення наявні в складних безсполучникових реченнях з неоднорідними частинами?
6. Опишіть різновиди складних неелементарних безсполучникових речень.

Складні безсполучникові речення — конструкції, які не мають однозначного трактування. Дискусії пов'язані передусім з відсутністю сполучникових засобів зв'язку компонентів безсполучникового речення.

Складні безсполучникові речення, незважаючи на тривалість їх вивчення і наявність багатьох спеціальних досліджень, і нині викликають суперечки у мовознавстві. Дотепер не з'ясовано теоретичні питання щодо їх граматичної природи, синтаксичної форми та синтаксичного значення, не визначено статусу інтонації, по-різному трактуються різновиди цих одиниць. Проблематичним залишається й сам статус безсполучникових речень: лінгвісти або не виділяють їх в окремий тип, а розподіляють між складносурядними і складнопідрядними реченнями, або надають їм статус складних безсполучникових речень, або виводять за межі речення.

Уже праці М. Ломоносова, О. Востокова, О. Потебні, П. Фортунатова містять окремі зауваження про безсполучниковий зв'язок. О. Пешковський розглядав безсполучникові конструкції як різновиди складносурядних і складнопідрядних речень. Цей погляд довго панував у мовознавстві, а дехто дотримується його й нині. І. Вихованець, наприклад,

лише незначну частину безсполучникових утворень відносить до складносурядних (єднальні речення з часовими відношеннями між сурядними частинами) та складнопідрядних (у яких друга частина стоїть у позиції другорядного члена і підпорядкована опорним предикатним словам першої частини типу *казати, мовити, думати, знати, пам'ятати, бачити*; ці речення співвідносні зі складнопідрядними сполучниковими з підрядним сполучником *що*). Решту конструкцій він розглядає як складні безсполучникові речення з недиференційованим синтаксичним зв'язком між частинами.

Наприкінці 50-х років XX ст. стався злам у тлумаченні природи складних безсполучникових речень, чому сприяли праці М. Поспелова, Є. Коротаєвої, Є. Іванчикової та ін. Зокрема, М. Поспелов обґрунтовує, що складні безсполучникові речення становлять інший тип речень, ніж складносурядні та складнопідрядні. Учений виокремив складні безсполучникові речення із парадигми речень сполучникового типу. Ця концепція мала вплив і на українських мовознавців (Б. Кулик, І. Вихованець, Л. Кадомцева, С. Бев-зенко та ін.).

В україністиці ідеї М. Поспелова про безсполучникові складні речення як окремий тип складних структур розвинув Сергій Дорошенко (нар. 1924). Серед складних безсполучникових речень він виділяє конструкції з однофункціональними предикативними частинами, до яких відносить речення перелічувальної семантики, і конструкції з різнофункціональними предикативними частинами (речення зіставно-протиставного значення, з пояснювальними відношеннями компонентів, з відношенням детермінації).

І. Кручиніна в «Русской грамматике» (1980) висловлює протилежну думку. Вона виводить складні безсполучникові конструкції за межі речень. Близьких поглядів дотримуються і І. Слинько, Н. Гуйванюк, М. Кобилянська, визначаючи ці конструкції як безсполучникові комунікати, оскільки в них відсутні основні граматичні ознаки складного речення.

Мовознавці, які визнають автономний характер складних безсполучникових речень, істотну роль інтонації в розпізнаванні смислу і синтаксичного значення цих речень, справедливо зазначають, що, крім інтонації, важливе значення у вираженні синтаксичних відношень між предикативними компонентами безсполучникових конструкцій мають такі чинники, як порядок розташування частин, видо-часові співвідношення дієслів-присудків, наявність лексичних елементів відповідної семантики тощо.

З огляду на це безсполучникові речення кваліфікують як структури, в яких частини поєднуються в єдине синтаксичне і змістове ціле за допомогою певних лексико-граматичних і ритмомелодійних засобів, однак без сполучників і сполучних слів.

Складні безсполучникові речення — речення, частини яких об'єднуються в єдине структурно-семантичне ціле інтонаційно, без допомоги сполучників і сполучних слів.

Щодо наявності предикативних компонентів складні безсполучникові речення можуть бути *елементарними* (дві предикативні одиниці) і *неелементарними*, багатоконтактними (три і більше предикативних одиниць). Елементарність/неелементарність пов'язана з відкритістю/закритістю структури складного речення: *відкритість структури* передбачає розгортання елементарного речення в неелементарне, допускає доповнення речення мінімальної структури новими предикативними одиницями; *закритість структури* здебільшого властива елементарним реченням, що не можуть бути розгорнуті в багатоконтактні зі збереженням тих самих семантичних відношень, які наявні в елементарних структурах.

З огляду на змістові відношення між складовими частинами складні безсполучникові речення поділяють на дві групи: речення з однорідними частинами (частини є незалежними, семантично скоординованими, співвідносяться із сурядними частинами складносурядних речень) і речення з неоднорідними частинами (частини залежні,

семантично неоднорідні, співвідносяться з головною і підрядною частинами складнопідрядних речень).

Оскільки безсполучникові структури співвідносні із сполучниковими, то речення з однорідними частинами можна легко перетворити на складносурядні, речення з неоднорідними частинами — на складнопідрядні, напр.: *Світило сонце, парувала земля* (Петро Панч); *Сіли перепочити і раптом помітили: хтось до них іде* (В. Канівець). Пор.: *Світило сонце, і парувала земля; Сіли перепочити і раптом помітили, що хтось до них іде.*

Однак іноді безсполучникові конструкції важко або взагалі неможливо перетворити на сполучникові. Йдеться про конструкції, в яких між складовими частинами наявні пояснювальні або пояснювально-приєднувальні відношення, напр.: *Я розумів Брильова: його селянська заощадливість виявлялася в усьому* (І. Багмут); *Стукотіли молотки — шевці ремонтували і шили нові чоботи* (Ю. Збанацький); *Біля греблі почулися голоси — то йшли робітники-монтажники* (Ю. Збанацький).

Особливість безсполучникових речень полягає і в тому, що вони поліфункціональні, семантика їх не завжди чітко диференційована. Тому часто безсполучникове речення з семантичними відношеннями, спільними для складносурядних і складнопідрядних речень (причиново-наслідкові, умовно-наслідкові), можна трансформувати одночасно і в складнопідрядне, і в складносурядне речення.

Семантичні відношення і пов'язана з ними співвіднесеність безсполучникової конструкції зі складносурядними чи складнопідрядними реченнями зумовлюються інтонацією, якій належить особлива роль у складному безсполучниковому реченні, що часто позначається і на розділових знаках на межі його частин.

Складні безсполучникові елементарні речення

Складні безсполучникові елементарні речення є базовими конструкціями в системі складних безсполучникових утворень. Їх поділяють на речення з однорідними частинами і речення з неоднорідними частинами. **Речення з однорідними частинами.** У цих реченнях між складовими частинами існують часові (темпоральні) і зіставно-протиставні семантико-синтаксичні відношення.

1. Речення з часовими відношеннями. Їх переважно кваліфікують як речення перелічувальної семантики, а деколи — як синоніми складносурядних речень, безсполучникові складносурядні речення. Часові відношення вказують на одночасність дій, явищ або на їх послідовність.

Найчіткіша скоординованість і семантична однотипність виявляється у конструкціях, що вказують на одночасність дій, явищ. Присудки (головні члени) предикативних частин у таких реченнях мають одну й ту саму синтаксичну категорію часу; прості дієслівні присудки, допоміжні дієслова та дієслівні зв'язки у складених присудках виражаються однаковими видо-часовими формами. Інтонація в таких реченнях перелічувальна, з паузами після кожної частини. Порядок розташування частин вільний. Лише за наявності співвідносних займенників і прислівників частини поміняти місцями не можна, напр.: *Весело бриніли набубнявленими гілками осоки, задумливо погойдувала обважнілими косами береза* (Ю. Яновський); *„Колумб” погойдувався на якорі недалеко від берега; хвилі хлюпали в маленьку дерев'яну пристань і пустотливо вибігали на пісок, майже дістаючи до шаланд і каюків, повитягуваних рибалками на берег* (М. Трублаїні).

Допоміжними засобами вираження одночасності є також анафоричне вживання якогось члена речення, спільний другорядний член, напр.: *Замовкли струни, замовк голос мельника* (М. Стельмах); *Вона буде вчителькою, вона понесе світло в темряву, потіху — смуткові, поміч — убожеству* (М. Коцюбинський); *Вечорами вже не співали під вербами дівчата, не витинали гопака гармоністи* (Григорій Тютюнник). При спільності присудків друга частина може являти собою неповне двоскладне речення з пропущеним присудком,

напр.: *Попереду зеленіла траншея, праворуч і ліворуч — маленькі горбочки, сліди окопчиків* (Ю. Мушкетик).

У реченнях із часовою послідовністю компоненти теж семантично рівноправні, не залежать один від одного. У цих конструкціях у часовому вимірі дії і явища змінюють у часі одні одних, часто без вказівки на їх внутрішній взаємозв'язок, напр.: *Лягло сонце за горою, зірки засіяли* (Т. Шевченко); *Небо скоро затяглося хмарами, стало мрячити* (О. Гончар).

У цих реченнях порядок розташування частин міняти не можна. Видо-часові форми дієслів-присудків здебільшого однакові, напр.: *В сінях зачувся гомін, в хату увійшов Сергій і ще хтось у довгому чорному пальті* (Григорій Тютюнник); *У Полтаву його привіз поїзд, далі треба було добиратися підводою* (Григорій Тютюнник); *Невеличка колона зупинилася, від неї відійшов високий, широкоплечий чоловік і рушив до майора* (Я. Стецюк).

2. Речення із зіставно-протиставними відношеннями. Донедавна ці речення кваліфікували як протиставні чи зіставні або ж зіставно-протиставні. Нині ці конструкції розрізняють, наголошуючи на деяких відмінностях між ними.

У реченнях зі значенням *зіставлення* виражаються співвідношення двох схожих чи неоднакових явищ, що не суперечать одне одному, не перебувають у значеннєвому контрасті. Такі речення однотипні за будовою. Характерною ознакою компонентів таких конструкцій є структурний паралелізм, напр.: *По один бік жито шепоче, тяжке, по другий бік льон гріє на сонці свої побурілі голівки* (В. Земляк); *На зеленій траві білі чайки сидять, білі свічі горять на тарелях латають* (Д. Павличко). Основу зіставлення становить перша частина, друга називає те, на чому акцентується зіставлення.

У реченнях зі значенням *протиставлення* складові частини виражають протилежні за змістом явища, перебувають у значеннєвому контрасті, заперечують одна одну. С. Дорошенко виділяє дві групи цих структур: конструкції, у яких частини об'єднані на основі заперечно-стверджувального протиставлення; структури, в яких відношення між частинами засновані на невідповідності їх змісту.

У першій групі найпоширенішими є конструкції, у яких протиставлення між компонентами виникає внаслідок заперечення у першій частині і ствердження в другій. Заперечення певної дії, предмета, явища, ознаки вимагає протиставного ствердження, що виражається наступним компонентом, напр.: *Не вітер — буря* (П. Тичина); *Не тополю високою вітер нагинає, дівчинонька одинока долю зневажає* (Т. Шевченко). Нерідко такі структури характеризуються симетричним розташуванням слів в обох складових частинах, напр.: *Але він — не слуга слова, він — його володар* (М. Рильський); *Мир — не просто правда, — мир є справедливість* (П. Тичина).

У другій групі протиставних речень частини засновані на невідповідності їх змісту. Така контрастна невідповідність наявна в тих випадках, якщо дія, що починалася або починається, не дала чи не дає результату, напр.: *Пробували налагодити якусь розмову, не в'язалося* (С. Васильченко).

Протиставлення може підсилюватися окремими вставними словами, напр.: *Я не тікав; навпаки, ми навіть почали розмову, наче давні знайомі* (М. Коцюбинський). Нерідко протиставлення будується на основі антонімічних слів, напр.: *Все меншає віх у колоні, все більшає їх на пройденім шляху* (О. Гончар).

Реченням із *зіставно-протиставними* відношеннями між частинами властива експресія, образність; вони репрезентують передусім літературно-белетристичне і художнє народнопоетичне мовлення. Інтонація в цих конструкціях загалом відповідає інтонації розповідного речення: поступове підвищення тону в першій частині, зниження — у другій.

Зіставні відношення виявляються в різних безсполучникових порівняльних конструкціях, протиставні — тільки в конструкціях з контрастним порівнянням, напр.: *Ластівки летіли в тучу, голуби — до схову* (Григорій Тютюнник); *Андрій одправив*

посилки, *Валя купила конверти* (Ю. Мушкетик); *На віях заморожених коней заіскрилася паморозь, під віями приклякліх вершників трималася ніч* (М. Стельмах).

Речення з неоднорідними частинами. У них найчастіше виражаються умовні, причиново-наслідкові, часові, допустові, цільові і пояснювальні семантико-синтаксичні відношення.

1. Речення з умовним значенням. Розглядаються мовознавцями по-різному. Так, Б. Кулик виокремлює реальні та ірреальні безсполучникові речення зі значенням умови. Автори «Русской грамматики» стверджують, що поняття «реальності» не сумісне з поняттям «умовності». І. Слинько, Н. Гуйванюк, М. Кобилянська, дотримуючись цього погляду, виділяють безсполучникові комунікати зі значенням потенційної та ірреальної умови, що є цілком слушно.

Реченням зі значенням *п о т е н ц і й н о ї* умови властиві двобічні відношення між частинами, оскільки їхні головні члени (присудки) завжди взаємопов'язані, часто виражаються формами майбутнього часу дієслів, напр.: *Заробиш трохи грошей — корівчину купимо* (Я. Гримайло); *Повернеться — то таки гору з ним перекинемо* (І. Сенченко). У ролі присудків (головних членів) можуть поєднуватися й інші форми, напр.: *Піде гарячка — то не знати йому місця голови* (В. Земляк); *Бояться вовків — у ліс не ходити* (Народна творчість).

Речення *ірреальної умови* утворюються на основі умовного способу, що наявний в обох частинах безсполучникової конструкції, напр.: *Побув би у нас ще трохи — ви його і говорити навчили б* (М. Стельмах). Деколи в значенні умовного способу може вживатися наказовий, напр.: *Удар тепер мороз, озимина вся пропаде!* (Григорій Тютюнник).

Отже, складні безсполучникові речення з умовним значенням співвідносні зі складнопідрядними сполучниковими із значенням умови. їх легко перетворити на складнопідрядні з підрядними умови, поставивши перед першою частиною сполучник *якщо, коли*, напр.: *Не почувши вітру — серце мре* (А. Малишко) — *Якщо (коли) не почувши вітру — серце мре*.

2. Речення з причиново-наслідковими відношеннями, їхні частини здатні до транспозиції, напр.: *Море в той день було неспокійне і брудне — кілька діб підряд штормило* (Ю. Логвин) — *Кілька діб підряд штормило — море в той день було неспокійне і брудне*; *Кораблі набрали повного ходу — небезпечне місце треба було проминути якнайшвидше* (Д. Ткач) — *Небезпечне місце треба було проминути якнайшвидше — кораблі набрали повного ходу*.

У безсполучникових причиново-наслідкових реченнях причина і наслідок можуть міститися і в першій, і в другій частині. Залежно від цього вони співвідносяться з відповідними типами складнопідрядних речень, напр.: *Літаки спустилися нижче — в повітрі завили бомби* (Д. Ткач); *Клопоти, пов'язані з налагодженням друкарні, забирали в Євгена силу часу — на читання книжок залишалася тільки неділя* (В. Канівець). У першому реченні причина міститься з другій частині, тому воно синонімічне передусім зі складнопідрядним із підрядним причини: *Літаки спустилися нижче, бо (тому що, оскільки) в повітрі завили бомби*. У другому реченні наслідок міститься в другій частині, тому його найлегше перетворити на складнопідрядне речення з підрядним наслідковим: *Клопоти, пов'язані з налагодженням друкарні, забирали в Євгена силу часу, так що на читання книжок залишалася тільки неділя*. Звичайно, перше речення можна перетворити і на складнопідрядне речення з підрядним наслідковим, а друге — на складнопідрядне речення з підрядним причиновим, однак у такому разі необхідно поміняти частини місцями. Пор.: *На читання книжок залишалася тільки неділя, бо (тому що, оскільки) клопоти, пов'язані з налагодженням друкарні, забирали в Євгена силу часу*. Це стосується усіх речень з причиново-наслідковими та наслідково-причиновими семантико-синтаксичними відношеннями, у яких порядок розташування частин вільний у зв'язку з відсутністю лексико-граматичних обмежень, що зумовлюють стабільний порядок частин.

Безсполучникові речення цього різновиду можуть бути односуб'єктними та двосуб'єктними.

В односуб'єктних безсполучникових реченнях в обох складових частинах спільний підмет. Причиново-наслідкові відношення часто виявляються у формі пояснення, напр.: *Ні хліва, ні повітки не ставили: не бачили в тому потреби* (Я. Стецюк).

У двосуб'єктних реченнях в обох частинах різні підмети, напр.: *Іван оглянувся й не побачив Бориса — задні платформи з ковшами пливли в темряві* (Ю. Мушкетик).

3. Речення з часовими відношеннями. У цих реченнях перша частина завжди вказує на час дії, стану, процесу, про які повідомляється у другій частині, напр.: *Гаї шумлять — я слухаю* (П. Тичина); *Прийде осінь — у засіках буде хліб золотий* (О. Десняк). Ці конструкції, як і сполучникові речення, за допомогою видо-часових форм дієслів присудків, порядку розташування складових частин, інтонації виражають одночасність або послідовність дій, явищ.

Якщо присудки в обох предикативних частинах мають форму недоконаного виду, то в безсполучниковому реченні виражається одночасність дій, напр.: *Птахи з-за моря вертають — плуги з полем розмовляють* (Народна творчість). Коли обидва присудки мають форму доконаного виду, безсполучникове речення виражає послідовність дій, напр.: *Вернувся він — вже смеркло* (Панас Мирний).

У деяких безсполучникових реченнях з часовими відношеннями виражаються дії, різні щодо проходження їх у часі. У таких конструкціях присудок першої частини виражений формою доконаного виду дієслова, а другої — недоконаного, напр.: *Зайде сонце — Катерина по садочку ходить* (Т. Шевченко).

4. Речення з допустовими відношеннями. У першій частині таких конструкцій виражається умова, всупереч якій відбувається те, про що повідомляється в другій частині. Як і складнопідрядні речення з підрядним допустовим, ці конструкції близькі за значенням до складносурядних протиставних речень, напр.: *Поливали доріженьку — вона все куриться* (Народна творчість). Ці речення можуть мати відтінок умови (їх називають умовно-допустовими). У першій частині таких речень присудок (головний член в однокладному реченні) виражений дієсловом умовного або наказового способу, напр.: *Засип правду хоч золотом, вона впливе доверху* (Народна творчість). Ці речення найчастіше функціонують у розмовному мовленні та в фольклорі.

5. Речення з цільовим значенням. Вони співвідносні зі складнопідрядними реченнями мети з постпозитивною підрядною частиною. Як окремий різновид такутворення розглядають Б. Кулик, С. Дорошенко, І. Слинко, Н. Гуйванюк, М. Кобилянська, напр.: *Гей, життя, виходь на бій, — пожартуєм для розваги* (П. Тичина); *А згадаймо, може, серце хоч трошки спочине* (Т. Шевченко). Будучи співвідносними зі складнопідрядними реченнями з підрядними частинами мети, ці структури не можуть бути перетворені у складнопідрядні речення лише введенням сполучника: при трансформації їх у сполучникові часто необхідно змінювати форму присудка другого компонента.

6. Речення з пояснювальними відношеннями. У них друга частина пояснює першу в цілому або ж якийсь член речення у першій частині, напр.: *Ідея проста: за всіма правилами сучасної науки змодельовати Київ* (В. Собко).

Першим виділив безсполучникові пояснювальні речення М. Пospelов, який зазначав, що пояснювальний зв'язок виявляється в тому, що друга частина у формі окремого синтаксично завершеного речення, яке за своєю функцією відповідає відсутньому у першій частині членові речення, пояснює першу. Він виділив такі групи безсполучникових пояснювальних речень: зі значенням об'єкта до присудка першої частини; зі значенням суб'єкта до присудка головної частини; зі значенням атрибутивного відношення між частинами складного речення; зі значенням певного обставинного відношення. Л. Кадомцева вказує на такі відношення між складовими частинами безсполучникових пояснювальних речень: підметові; пояснювально-об'єктні; пояснювально-атрибутивні; пояснювально-причинові; пояснювально-приєднувальні. С.

Дорошенко називає інші різновиди цих конструкцій: речення з розгортаючою частиною; речення з уточнюючим компонентом; речення з коментуючим інгредієнтом; речення з доповнюючим складником. Взявши наведену класифікацію за основу, Є. Загrevський дещо уточнив і доповнив її: четвертий різновид він кваліфікує як «речення з тлумачним елементом», зазначаючи, що до змісту пояснення не можна вносити значення доповнення.

До думки про те, що у безсполучникових пояснювальних утвореннях друга частина конкретизує, уточнює, коментує, роз'яснює сказане в першій, схилиються І. Вихованець, І. Слинько, Н. Гуйванюк, А. Загнітко. Такий підхід є найбільш прийнятним.

У цих реченнях друга частина, пояснюючи першу, виконує роль підмета, додатка, означення, напр.: */ ось позавчора Сергія спіткало лихо: циркуляркою йому порвало два пальці на лівій руці* (В. Канівець); *Друзі мали нагоду пересвідчитися — на стратегічних планах командир добре знається* (К. Гордієнко).

7. Речення з пояснювально-приєднувальними відношеннями. Вони не співвідносні з сполучниковими реченнями, напр.: *Вправо глянеш — там димлять заводи* (П. Тичина);

Рідко трапляються речення з порівняльними відношеннями між частинами, напр.: *Погляне — холодною водою обіллє* (Марко Вовчок).

Отже, складні безсполучникові речення виділяють з урахуванням імпліцитності сполучників і сполучних слів. На основі змістових відношень між складовими частинами ці конструкції диференціюють на речення з однорідними і неоднорідними частинами, що співвідносні зі складносурядними і складнопідрядними реченнями. Окремі безсполучникові утворення не можуть бути трансформовані в сполучникові.

Складні безсполучникові багатокомпонентні речення

Конструкціям, що складаються з трьох і більше предикативних одиниць, поєднаних безсполучниково, притаманні структурні і семантичні особливості, що не завжди реалізуються в елементарних безсполучникових реченнях.

Складні безсполучникові багатокомпонентні речення — речення, що складаються з трьох і більше предикативних одиниць і являють собою багатокомпонентні безсполучникові утворення, частини яких можуть перебувати між собою у відношеннях однорідності або неоднорідності.

Залежно від відношень між предикативними одиницями виділяють три різновиди цих конструкцій: з однорідною безсполучниковістю, з неоднорідною безсполучниковістю, з однорідною і неоднорідною безсполучниковістю.

1. Речення з однорідною безсполучниковістю. Найпоширенішими є поєднання трьох-п'яти речень, що виражають одночасність, часову послідовність дій, явищ. У цих структурах, як правило, чітко визначаються семантичні відношення між реченнями, напр.: *Звідси не видно ні моря ясного, гомону з міста не чути гучного, з бору соснового шум тут іде, гори лунають од вітру буйного, часом де дзвін загуде* (Леся Українка); *Жовтневий Києве, ти ясною свічею над українською землею возсіяв, ти — шелест мудрих книг і шепіт юних трав, цвіте безсмертя цвіт над славою твоєю* (М. Рильський).

Змістова єдність таких утворень може підтримуватися спільним другорядним членом, напр.: *За вікнами вигін парував під сонцем, уже жовтіли козельці, зеленіли кущики пасльону, пробивався спориш* (Петро Панч); *На острові пахло травами, співали пташки, ледь-ледь, мов пустуючи, шурхотів прибій* (М. Трублаїні).

Значне стилістичне і смислове навантаження несуть ті структури з однорідною безсполучниковістю, у яких повторюються одні й ті самі члени речення, напр.: *Та без притулку **плющ** зелений в'яне, **я** не зів'яну, **я** знайду руїни, **я** одягну обдерті вбогі стіни, зелений **плющ** оздобою їм стане* (Леся Українка); У цих реченнях повторюваний головний член (підмет).

Деколи окремі речення виносяться за межі безсполучникового об'єднання і характеризуються приєднувальним значенням, напр.: *Я ударниця, я відмінниця, я фізкультурниця. Я ворошиловський стрілець* (О. Полторацький).

Як повторювані використовуються і другорядні члени, (наприклад, додаток): *Леліла їм Дніпрова далеч синя, їм грало море в сонячній теплі, їм сяяв Київ — золота святиня народів братніх нашої землі, їх кликали дністрові бистрі води, їм чувся шум карпатських переправ* (М. Бажан).

Особлива експресивність притаманна безсполучниковим утворенням з однорідною безсполучниковістю у поетичних творах. Іноді поети вдаються до прийому обрамлення, використовуючи ті самі речення як прості і як складові частини безсполучникових речень, напр.: *Нічка тиха і темна була. Я стояла, мій друже, з тобою; я дивилась на тебе з журбою, нічка тиха і темна була ...Вітер сумно зітхав у саду. Ти співав, я мовчазна сиділа, пісня в серці у мене бриніла; вітер сумно зітхав у саду* (Леся Українка).

Широко представлені у художньому стилі однорідні ряди номінативних речень, зокрема в описах, у ремарках драматичних творів і т. ін., напр.: *Попалені, почорнілі пристанційні елеватори. Дівчата лопатами і граблями перетрушують обгоріле зерно. Вибиті шибки будинків, сморід горілого, ями від вибухів авіабомб* (О. Полторацький); *Гляну довкола. Дніпро, Придніпров'я, Полісся...* (П. Дорошко); *Клопоти, просьби, домагання* (П. Інгульський). Деколи після таких конструкцій міститься авторський коментар, напр.: *Шевченко, Гоголь, Гейне... В них — вірада* (М. Олійник). У таких випадках номінативи, нарощуючи градацію, несуть значне стилістичне навантаження, напр.: *Олексій Максимович зустрів. Капрі — сонце — золото — блакить...* Україно! Як такого сина не любити — не благословить? (М. Рильський). Іноді безсполучниково поєднуються ті самі номінативні речення, напр.: *Сніги, сніги, сніги...* (П. Тичина); *Книжки, бібліотека, театри, лекції... І робота, робота, робота...* (Остап Вишня).

Експресивність номінативних речень зростає в тих випадках, коли спочатку такі іменники функціонують як члени речення, далі — як безсполучникові об'єднання речень, напр.: *Пестоці, любоці, сяєво срібне є хвиля несе в подарунок йому; темне чоло бережного каменя хвилі коханий назустріч засяяло. Пестоці, любоці, сяєво срібне...* (Леся Українка).

Можуть одночасно поєднуватись різні типи односкладних речень, напр.: *Дорога довга. Чагарі, долини, на небі палкому ніде ні хмарини* (Леся Українка).

2. Речення з неоднорідною безсполучниковістю. Конструкції з відношеннями семантичної неоднорідності речень реалізуються в мовленні рідко, напр.:

Оце я розумію: тільки заштопали чоловіка — уже він і на коні (О. Гончар); *Маркові тільки не досягнути: скажи слово про нашу малоозброєність — враз тобі приточать зневір'я* (К. Гордієнко). У наведених реченнях ведучими (зовнішніми) є пояснювальні відношення, внутрішніми — відношення детермінації. Це стосується більшості конструкцій. Зрідка і зовнішніми, і внутрішніми можуть бути однакові семантичні відношення, напр.: *Але скоро довелося відмовитися від цієї думки: без десятника тут нічого не вдієш — всі матеріали були під його доглядом* (Яків Баш).

3. Речення з однорідною і неоднорідною безсполучниковістю. Функціонують у мові й такі утворення, у яких між одними реченнями наявні відношення рівноправності, між іншими — семантичної неоднорідності, напр.: *Дівчата поправляли намисто, віночки, хлопці зачісувалися дівчачими гребінцями — дружба знову запанувала між ними* (М. Олійник); *Багаття не вгасає, підгодовують його бур'яном і листям: гірко пахне горілим полином* (Є. Гуцало).

Поширеними є структури з визначальною неоднорідністю частин, причому ведучими є пояснювальні відношення між частинами, напр.: *Картина повстає: зібравсь гурточок, провадить речі, і співа, й гука, на клавішах твоїх швидкий, гучний таночок чиясь весела виграла рука* (Леся Українка); *Розкажу тобі думку таємну, дивний здогад мене обпів: я залишуся в серці твоєму на сьогодні, на завтра, навік* (Л. Костенко). Іноді вся така

конструкція складається з номінативних речень, напр.: *Програма: не-насилля, секс, пацифізм, відмова від дії* (В. Кисельов). Часто трапляються речення з домінуючими часовими, причиново-наслідковими, умовно-наслідковими та ін. відношеннями, напр.: *Не дивися на місяць весною, — ясний місяць наглядач цікавий, ясний місяць підслухач лукавий, бачив він тебе часто зі мною і слова твої слухав колись* (Леся Українка.); *Дивно: і чайок зовсім не чути у ці хвилини, мабуть, вони притихли, теж зачаровані несподіваними для них звуками* (Д. Ткач).

Аналізовані конструкції можуть співвідноситися з різними моделями сполучникових складних багатокомпонентних речень, можуть бути перетворені на них залежно від актуалізації відповідних семантичних відношень, використання синтаксичних зв'язкових засобів, напр.: *Вітер дихне — пшениці ворухнуться розкішні, вусом шелесне ячмінь, похитнеться, встає* (П. Дорошко) — *Коли вітер дихне, пшениці ворухнуться розкішні і вусом шелесне ячмінь, похитнеться, встає; Вітер дихне, так що пшениці ворухнуться розкішні, і вусом шелесне ячмінь, похитнеться, встає; Вітер дихне — і пшениці ворухнуться розкішні, і вусом шелесне ячмінь, похитнеться, встає*. У першому складному багатокомпонентному реченні (з підрядністю і сурядністю) ведучими є однібічні часові семантико-синтаксичні відношення, у другому (з однорідною супідрядністю) — однібічні відношення зумовленості (наслідкові), у третьому (з багатокомпонентною сурядністю) — двобічні причиново-наслідкові відношення.

Зрідка трапляються безсполучникові багатокомпонентні речення з трьома рівнями членування, в яких інклюзивно (який включає в себе) підпорядкованими (включеними) є кілька семантичних відношень, що виявляються на внутрішніх рівнях членування, напр.: *Лялька виявилася цікавою: покладеш її — заплющить оченята, піднімеш — дивиться, мов жива* (М. Олійник). Ведучими в наведеній конструкції є пояснювальні відношення між частинами; на другому рівні членування виявляються зіставно-протиставні відношення, а на третьому — умовно-наслідкові. Отже, ці відношення мають інклюзивно-ієрархічний характер.

Деколи безсполучникові багатокомпонентні речення можуть являти собою період, напр.: *Осіннє сонечко таке оگریне, діти ніжилися в ласкавому промінні, тихий поранок наволікав сон, мрійно снувало бабине літо, позаплітало куці, в глибокій сазі виляскувала сита риба, збігалася то розбігалася хмара шпаків над лісом — який привабливий світ!* (К. Гордієнко).

Отже, безсполучникові багатокомпонентні речення реалізуються в трьох різновидах: з однорідною безсполучниковістю, з неоднорідною безсполучниковістю, з однорідною і неоднорідною безсполучниковістю. Периферійними є структури з неоднорідною безсполучниковістю, оскільки для вираження відношень семантичної неоднорідності здебільшого необхідне використання сполучникових конструкцій.

Лекція

Тема: Складні сполучникові речення з різними видами зв'язку (4 години)

План

1. Статус складних сполучникових речень із сурядним і підрядним зв'язками. Класифікація цих структур.
2. Складні речення із сурядністю і підрядністю. Синтаксичні засоби зв'язку між частинами і компонентами цих речень.
3. Різновиди речень із сурядністю і підрядністю:
 - 1) речення з сурядністю і звичайною підрядністю;
 - 2) речення з сурядністю і однорідною супідрядністю;
 - 3) речення з сурядністю і з підрядністю та сурядністю;
 - 4) речення з сурядністю і неоднорідною супідрядністю;
 - 5) речення з сурядністю і подвійною супідрядністю;

- 6) речення з сурядністю і послідовною підрядністю;
- 7) речення з сурядністю, однорідною супідрядністю і послідовною підрядністю;
- 8) речення із сурядністю, неоднорідною супідрядністю і послідовною підрядністю;
- 9) речення із сурядністю, подвійною супідрядністю і послідовною підрядністю.

4. Складні речення з підрядністю і сурядністю.

Література

1. Бевзенко С.П. Структура складного речення в українській мові. – К., 1987.
2. Вихованець І.Р. Граматика української мови: Синтаксис. – К., 1993.
3. Загнітко А.П. Теоретична граматики української мови: Синтаксис. – Донецьк, 2001.
4. Кучеренко І.К. Складні речення з сурядністю і підрядністю // УМЛШ. – 1973. – № 11.
5. Пархонюк Л.М. Складне речення в українській мові. – Тернопіль, 1998.
6. Шульжук К.Ф. Складні багатокomпонентні речення в українській мові. – К., 1986.

Контрольні питання:

1. Які конструкції характеризуються як складні речення з різними видами зв'язку? З'ясуйте погляди мовознавців на статус цих структур.
2. У чому виявляється багатомірність структури складних конструкцій із сурядним і підрядним зв'язком?
3. За якою ознакою розрізняються складні речення з сурядністю і підрядністю та з підрядністю і сурядністю?
4. Охарактеризуйте основні різновиди складних конструкцій з сурядністю і підрядністю. Чому дана модель є найбільш об'ємною серед усіх моделей складних багатокomпонентних речень?
5. Які специфічні особливості складних речень з підрядністю і сурядністю? Охарактеризуйте різновиди цих конструкцій.

Складними сполучниковими реченнями з різними видами зв'язку є конструкції, в яких одночасно наявні сурядний і підрядний зв'язки. Щодо статусу цих структур як окремої моделі ускладнених складних речень немає однастайності ні в зарубіжній, ні у вітчизняній лінгвістиці. Деякі мовознавці (І. Василенко, М. Симулик та ін.), досліджуючи сурядно-підрядні речення, обмежуються трикомпонентними структурами, тобто аналізують речення, в яких просте і складнопідрядне поєднуються між собою сполучником сурядності. Це є недоліком, оскільки в мовленні реалізується значна кількість таких складних речень з сурядністю і підрядністю, у яких, крім звичайного підпорядкування, наявні складніші різновиди підрядного зв'язку: супідрядність, послідовна підрядність, їхні комбінації.

Першим з українських лінгвістів почав досліджувати ці конструкції О. Вержбицький. Він поділяв їх на такі типи: конструкції, в яких підрядне речення пояснює відразу два чи декілька незалежних речень, пов'язаних між собою способом сурядності; конструкції, утворені сурядним поєднанням простого речення із складнопідрядним або навпаки; складнопідрядні речення, поєднані способом сурядності; три і більше речень, одні з яких є простими, а інші складнопідрядними, що поєднуються способом сурядності в одну складну конструкцію; конструкції, в яких наявний збіг сполучників сурядності і підрядності.

І. Вихованець, аналізуючи складні речення з різними видами синтаксичного зв'язку, виділяє шість типів таких конструкцій, найпоширенішими з яких є саме сурядно-підрядні речення. З-поміж них він називає три варіанти поєднань предикативних частин: дві чи більше сурядних частин мають одну спільну для них підрядну частину; одна з сурядних частин поширюється підрядною частиною, а інші сурядні частини вживаються без

підрядної частини; кожен із сурядних частин супроводжують підрядні частини. При цьому І. Вихованець наголошує, що завжди один із видів синтаксичного зв'язку (сурядний чи підрядний) є визначальним.

Деякі вчені речення із сурядністю і підрядністю в окремий тип не виділяють, а розглядають як звичайні складносурядні речення. Підрядний компонент ними кваліфікується як частина сурядного речення, береться до уваги лише перший, логіко-граматичний, рівень членування і цілком ігнорується другий (третій, четвертий і т. д.) — структурний. Це стосується насамперед внутрішньої структури таких конструкцій — наявності предикативних центрів, яких у складних сурядно-підрядних реченнях завжди не менше трьох. Справді, на зовнішньому рівні членування сурядним зв'язком поєднуються дві частини, що можуть бути як простими, так і складними реченнями, однак на внутрішньому рівні членування у частинах, що становлять складнопідрядні речення, виділяють головні і підрядні компоненти, як і в будь-якому складнопідрядному реченні.

Складні речення з сурядним і підрядним зв'язками переважно мають багатомірну структуру, причому на зовнішньому рівні членування частини їх здебільшого поєднуються сурядним зв'язком. Тому не можна погодитись з тими вченими, які провідним вважають той зв'язок, який іде першим. Так, М. Симулик конструкцію *Печаль житніх степів стояла в очах хліборобів, і вони ніяк не могли збагнути, для чого їм треба було поховати свою святиню — зерно* (М. Стельмах) визначає як складне речення з сурядністю і підрядністю, а конструкцію *По обидва боки шляху лежали незаймані землі, які чергувалися з перелісками, а далі синіла смуга лісу* (Петро Панч) — як складне речення з підрядністю і сурядністю. Однак очевидним є те, що провідним і в першому, і в другому випадках виступає сурядний зв'язок, що, до речі, підтверджують ті мовознавці, які залишають поза увагою внутрішні зв'язки між частинами таких структур і визначають їх як складносурядні.

Залежно від того, який синтаксичний зв'язок є провідним, виділяють дві моделі цих конструкцій: складні речення із сурядністю і підрядністю; складні речення з підрядністю і сурядністю.

Складні речення із сурядністю і підрядністю

Такі речення завжди багатокомпонентні, бо для реалізації сурядного і підрядного зв'язку необхідно не менше трьох предикативних частин. Цю модель становлять речення з провідним сурядним і допоміжним підрядним зв'язками. З огляду на синтаксичні засоби зв'язку між частинами і компонентами цих речень виділяють такі різновиди цих конструкцій: складні речення з сурядністю і звичайною підрядністю; складні речення з сурядністю і однорідною супідрядністю; складні речення з сурядністю і з підрядністю та сурядністю; складні речення з сурядністю і неоднорідною супідрядністю; складні речення з сурядністю і подвійною (однорідною і неоднорідною) супідрядністю; складні речення з сурядністю і послідовною підрядністю; складні речення з сурядністю, однорідною супідрядністю і послідовною підрядністю; складні речення із сурядністю, неоднорідною супідрядністю і послідовною підрядністю; складні речення із сурядністю, подвійною супідрядністю і послідовною підрядністю.

У трьох останніх різновидах не взято до уваги ведучого різновиду підрядного зв'язку, оскільки підрядний зв'язок внутрішній, хоча в таких структурах він часто ієрархічний. Різновиди підрядності можуть виявлятися як в одній частині, так і в різних частинах, тобто в таких випадках вони перебувають у неієрархічних відношеннях, тому неможливо визначити внутрішній ведучий зв'язок.

Складні речення з сурядністю і звичайною підрядністю. Це найпоширеніший різновид, що переважно обмежується трьома-чотирма компонентами. Трикомпонентні речення складаються з двох частин, у яких завжди поєднуються просте і складнопідрядне речення, напр.: *Заглиблений у книг нових і давніх стоси, він слухав голоси з низин і з-понад хмар, і хоч хитався він, та мав високий дар гніт ненавидіти і люд любити босий* (М.

Рильський). Поширеними є чотирикомпонентні речення, напр.: Та й нараз відступив той неспокій, який хвилину тому обпік серце, і думки полинули, немов звільнені з клітки птиці (Ю. Мушкетик). Часто в чотирикомпонентних реченнях наявне лише одне підрядне, напр.: Твоя душа за мною не жалкує, а тільки серце вражене сумує, і жаль тобі, що ти мене кохаєш (Леся Українка).

Рідше використовуються п'ятикомпонентні конструкції, напр.: Уже не раз їй хотілося попросити його, щоб увечері не затримувався на дільниці, та Оксана приборкувала це бажання, поклала собі, що ніколи не скаже про нього Петрові, і раптом само вирвалося (Яків Баш).

Складні речення з сурядністю і однорідною супідрядністю. Основною формою реалізації цього різновиду є чотирикомпонентна конструкція, що складається з простого і складного речення з однорідною супідрядністю, поєднаних сурядним зв'язком, напр.: Крізь стрункі сосни уже видно було на білому будинку дощечку з чотирнадцятим номером, і він прискорив крок, хоч зовсім уже задихався, а серце мало не вистрибувало з грудей (Петро Панч).

Часто використовуються конструкції з п'яти-шести компонентів, напр.: Дівчина солодко спить і бачить найліпші рожеві ранкові сні, а електричний годинник, який Альберт сам сконструював і який показує час з точністю до кількох наносекунд, мільярдних частин секунди, вже дав сигнал, і машина ввімкнула електричний чайник (В. Собко). У таких реченнях може траплятися на внутрішніх рівнях членування і звичайна підрядність, однак виділяти їх в окремий різновид недоцільно, оскільки послідовна підрядність і супідрядність являють собою більш складні різновиди підрядного зв'язку, що повністю включають ознаки звичайної підрядності (але не навпаки), напр.: Простір навкруги відкривався широкий, легкий, не захаращений хатами, бо розкидані вони були зрідка, але цей простір був позбавлений саме того, чого зараз не вистачало Галатину, до чого він звик за все своє життя і від чого не міг відцуратись (Є. Гуцало).

Складні речення з сурядністю і з підрядністю та сурядністю. Це периферійний різновид моделі, оскільки спорадично використовуються навіть «чисті» конструкції з підрядністю і сурядністю, у яких підрядні компоненти вживаються у розширеній функції, напр.: Сидячи, Галатин задрімав, а коли розплющив очі — вже зовсім розвиднілось і страва парувала на столі (Є. Гуцало).

Складні речення з сурядністю і неоднорідною супідрядністю. У мінімальних, чотирикомпонентних, структурах сурядним зв'язком поєднуються просте і трикомпонентне речення з неоднорідною супідрядністю. Як і при самотійному функціонуванні, у складних реченнях із сурядністю і підрядністю конструкції з неоднорідною супідрядністю можуть бути: різночленними, напр.: Усі погляди схрестилися на ньому, а він мовби й не помічав нічого, лежав і дивився на далекий обрій, що плив у легкому мареві, на дівчину, яка сапала картоплю, прикривши від сонця обличчя химерним капелюшком, (Ю. Мушкетик); причленними (прискладними), напр.: Полковник Кноп провів його похмурим поглядом, а коли двері за Ша-ховським зачинилися, нервово підхопився із розкішного крісла, заходив по величезному кабінету, бо душила йогобезсила лють (В. Канівець); з комбінованою супідрядністю, напр.: За дорогою і побіля неї сумовито затюгикали кулі, а коли замовк їхній посвист, вона підняла скошену свинцем стеблину, що впала біля неї (М. Стельмах).

Різну будову мають і речення, що складаються з п'яти і більше компонентів, напр.: Вона не назвала Оксані свого прізвища, сказала лише, що дзвонить з правобережної клініки, але по тому, як вона розпитувала, і по її голосу, в якому відчувалася незвичайна для лікаря схвильованість і якась душевна турбота за долю хворого, — Оксана одразу догадалася, що з нею говорить Марія (Яків Баш).

Складні речення з сурядністю і подвійною (однорідною і неоднорідною) супідрядністю. Основною формою реалізації цього різновиду є п'ятикомпонентна конструкція, що поєднує просте речення і чотирикомпонентне з подвійною супідрядністю,

напр.: Лиш тоді, як танкісти промчатся по полю і сурма зарокоче в поході з полками, устають, щоб побачить, і стогнуть від болю, і шаблі-гартуванці дзвенять під руками (А. Малишко).

Складні речення з сурядністю і послідовною підрядністю. Мінімальними у цьому різновиді є чотирикомпонентні структури, у яких на зовнішньому рівні членування поєднується просте речення і трикомпонентне складнопідрядне з послідовною підрядністю, напр.: З дідового оповідання він зрозумів, що приїхав начальник будівництва інженер Набатов, прізвище якого недавно згадувалося в урядовій постанові, і від того вчорашня поразка на іспиті ще дужче загострювала тривогу (Яків Ваш). У п'ятикомпонентних структурах найчастіше ведучим сурядним сполучником поєднуються просте речення і чотирикомпонентне складнопідрядне з послідовною підрядністю, напр.: Семен шарпнув малого за комір, а батько так глянув, що той, сьорбнувши носом, надовго припишк біля лежанки, де завжди товпились малі, коли в хаті був чужий чоловік (А. Ішук). Трапляється, що трикомпонентне речення з послідовною підрядністю поєднується з елементарним складнопідрядним реченням, напр.: Ніхто у нас не був певен, що це саме те судно, яке ми шукаємо, але якщо воно тікає від нас, то, мабуть, даремно (Д. Ткач); Ніхто не знав, скільки ще доведеться йти, і всім було незрозуміло, чому ми йдемо кудись, коли поряд воюють (І. Багмут).

Існують й інші поєднання частин і компонентів, напр.: Аж важко було дихати, але такого повітря більше ніде не було, і я вдихав його на повні груди, особливо припах оселедців, хоч ті, що вивернулися поверх ропи, більше скидались на іржаві бруски (Петро Панч). У наведеному реченні на зовнішньому рівні членування виділяються просте і складне речення з сурядністю і підрядністю; і лише на внутрішньому рівні наявна конструкція з послідовною підрядністю.

Складні речення з сурядністю, однорідною супідрядністю і послідовною підрядністю. Здебільшого такі речення реалізуються в п'яти-шести компонентах. Можливі різні комбінації однорідної супідрядності і послідовної підрядності; ці різновиди підрядного зв'язку можуть виступати і в різних частинах, напр.: Мені хотілося відповісти, що розумію, що я завжди любив ці лермонтовські вірші, але й слова не мовив, бо збагнув, що для Віктора ці вірші важили значно більше, що вони супроводжували його завжди, що він бачив у них щось таке, чого, можливо, мені не побачити (Є. Гуцало).

Найчастіше вживаються речення з ведучим внутрішнім зв'язком однорідної супідрядності, напр.: Отруйна ця рідина розлилася по палубі, і хоч Ягнич розумів, чим це йому загрожує, хоч ні на мить не забував, що й трюми під ним навантажені вибуховим матеріалом і можуть злетіти в повітря щомиті, але треба було щось робити! (О. Гончар).

Поширеними є і речення з визначальним внутрішнім зв'язком послідовної підрядності, напр.: Як Гонтар не допитувався у діда, чи довго він тут, де живе, та дід, згадуючи, мабуть, про втечу, ніяковіючи, тільки хмурився, і неможливо було добути від нього хоч би виразного слова (Яків Ваш). У більших за обсягом конструкціях може використовуватись навіть декілька домінуючих ланок послідовного підпорядкування, напр.: Я мовчав просто блискуче. Героїчно й відчайдушно мовчав, і за це з ганьбою був вигнаний з директорського кабінету, де засідала грізна державна комісія, очолювана ще грізнішим головою, чоловіком, якого знали всі металурги, про якого ходило поміж людей безліч історій, людину, до деякої міри легендарну, але та легендарність здалася на ніщо перед моєю впертою мовчанкою, за якою стояла впевненість у слушності тієї справи, яку розпочали мої друзі і до якої запросили й мене (П. Загребельний).

Складні речення із сурядністю, неоднорідною супідрядністю і послідовною підрядністю. Регулярно використовуються у мовленні п'яти- і шестикомпонентні структури, напр.: А далі людські погляди переходили на Ганну, і в них з'являвся вираз подиву і навіть цікавості, хоч цього дня людям, яких гнала жорстока сила і страх, здавалося, не було діла ні до чого, крім думок про те, що їх чекає (С. Журахович).

Найчастіше в одному блоці функціонує неоднорідна супідрядність і послідовна підрядність; ведучим внутрішнім зв'язком є неоднорідна супідрядність, напр.: То був мовчазний, суворий чоловік, і коли Миколина мама сказала якось, що хоче кудись поїхати у справі, він відповів, що машина призначена зовсім не для цього (В. Кисельов).

Складні речення із сурядністю, подвійною супідрядністю і послідовною підрядністю. Це різнопланові конструкції, у яких наявна максимальна кількість зв'язків, можливих у реченнях цього типу. Мінімальною є шестикомпонентна конструкція, причому усі різновиди підрядного зв'язку виявляються переважно в одному блоці, напр.: Ніхто з хлопців її не знав, а вона мовчала, не відаючи до кінця, що й до чого, бо коли б відала, то, мабуть, сказала б, що її батько — мельник з Пізнього, що вони недавно вернулися з міста, поселились на Басовім Куті (Ю. Мушкетик). Деколи різновиди підрядного зв'язку наявні в різних частинах, напр.: Оксен, позираючи на молодь, що їхала із сміхом та витівками, пригадував і свої парубоцькі роки, коли він також був отакий шаливір та веселун, і йому робилося сумно на душі за тими роками, що вже пройшли і ніколи не вернуться і що він уже давно забув той день, коли весело, від усього серця сміявся (Григорій Тютюнник).

У більшості складних речень із сурядністю і підрядністю чітко виділяються рівні членування. Оскільки основний зв'язок сурядний, то центральними є і семантико-синтаксичні відношення, властиві складним багатоконпонентним реченням з провідним сурядним зв'язком: темпоральні, зіставно-протиставні і причиново-наслідкові. На внутрішніх рівнях членування у цих реченнях наявні усі семантико-синтаксичні відношення, властиві складносурядним і складнопідрядним реченням мінімальної структури, тобто більшість відношень мають ієрархічний характер.

Складні речення з підрядністю і сурядністю

У цих багатоконпонентних конструкціях одне підрядне залежить від кількох (переважно двох) головних речень, тобто воно виконує розширену функцію. На перший погляд, відношення між реченнями «головної складносурядної» частини ідентичні до тих, що наявні в підрядному блоці конструкцій з однорідною супідрядністю. Однак ці речення відрізняються від конструкцій з однорідною супідрядністю насамперед тим, що головною частиною є складносурядне речення, яке відмінне від аналогічного речення у підрядному блоці конструкцій з однорідною супідрядністю (в підрядному блоці воно є синтаксично несамоостійним). У цих реченнях усі компоненти тісно пов'язані структурно і семантично, оскільки «складносурядна головна» частина детермінується одним підрядним: явища, про які йдеться у головній частині, здійснюються за однієї умови, в той самий час тощо. Такий змістовий зв'язок підкріплюється і відповідними синтаксичними засобами. У цих реченнях сурядні компоненти, як правило, семантично рівноправні, однопланові. У ролі головних виступають передусім складносурядні речення відкритої структури зі значенням одночасності, часової послідовності дій.

Підрядне, що вживається у розширеній функції, може відноситись:

- до окремих членів «складносурядного головного», напр.: Але водночас щось уже і його переконувало, щось доводило йому, що зустріч така, може, ще не на часі (Яків Баш);
- до супідпорядковуючих складів головного, напр.: Коли ми виходимо надвір, холод уже не здається таким пекучим, а степ таким незатишним (І. Багмут).

Деколи в головній частині відсутній сполучник сурядності, однак спільний підрядний компонент зумовлює тісну структурно-семантичну єдність конструкції в цілому. Такі структури доцільно розглядати як речення з підрядністю і сурядністю, подібно до того, як розглядаються конструкції з однорідною супідрядністю, в яких між однорідними супідрядними відсутні сполучникові засоби зв'язку. Пор.: В останніх рядках Петефі каже, що настав кінець чорним крукам — рокам ув'язнення, прилетів прекрасний білий голуб — вісник звільнення (К. Шахова).

У наведеному реченні однорідні супідрядні поєднуються безсполучниково, як і в ряді речень з підрядністю і сурядністю, у яких компоненти головної частини пов'язуються

без допомоги сполучників, однак уся конструкція є складнопідрядним реченням з однорідною супідрядністю.

У цих конструкціях дієслівні присудки здебільшого виражаються формами минулого, значно рідше — теперішнього і майбутнього часів. Отже, у модальному плані це, як правило, дієслова дійсного способу, напр.: Та поки протюпав до ворітцят, наче й зір його погострішав, і ніч не такими вже темними очима дивилась (Є. Гуцало).

Більшість підрядних у розширеній функції є підрядними обставинними. Найчастіше це підрядні речення часу, що поєднуються з головними сполучником коли, рідко — поки, доки, як тільки, напр.: Не стихали оплески, лунали вигуки, аж поки Микола Віталійович не підійшов до фортепіано (М. Олійник). Розширену функцію можуть виконувати підрядні умови, допусту, причини, напр.: Відкриття хоч і цікаве, але практичне значення його ще невідоме і не слід роздувати це в подію дуже великого значення (М. Трублаїні); Хіба могли б ми подолати моря, хіба скорили б далечинь герої, коли б не ця уривчаста зоря, подоба зоряниці світової? (М. Рильський).

Стосовно «складносурядного головного» розширене підрядне може бути препозитивним і постпозитивним. Деколи воно перебуває в середині конструкції, причому складносурядне речення може розриватися лише в тому разі, коли має спільний другорядний член, напр.: І в епіцентрі логіки і стресу, де все змішалось — рідне і чуже, цінує розум вигуки прогресу, душа скарби прадавні стереже (Л. Костенко).

Якщо «складносурядні головні» (перші два компоненти) становлять відкриті структури, то вони можуть складатися з двох, трьох і більше предикативних одиниць, напр.: Коли він гукнув її, дівчина швиденько обернулася, очі привітно блиснули, і вона простягла Маркові руку (М. Трублаїні). Складносурядні ж речення закритої структури переважно складаються з двох компонентів. Це зумовлене тим, що в них ідеться про різні ознаки, явища, дії, часом полярні (при протиставленні), напр.: Коли почувся вибух, бабуся так і присіла, а вони підвели голови й глянули один одному у вічі (С. Журахович).

У розширеній функції можуть одночасно виступати і головні, і підрядні частини, тобто складносурядне речення в ролі головної частини (два і більше сурядних компонентів) і підрядний блок (два і більше підрядних речень, пов'язаних між собою сурядним зв'язком) співвідносяться структурно-семантично в повному обсязі, напр.: А як сіли на поїзд і попливли за Козятином рідні ліси та переліски, аж лячно стало, щось здавило в грудях і гарячим клубком підкотило до горла (М. Олійник).

У структурах із кількома головними і підрядними деколи підрядні виконують різні функції щодо кожного головного речення, напр.: Хто чує себе лиш, хто тільки для себе співа, не ввійде в майбутнє, не прийме його і сучасне (М. Рильський). У наведеному реченні стосовно першого головного обидва підрядні — з'ясувальні (за функцією підметові), стосовно другого — займенниково-означальні (за функцією додаткові).

Підрядні, що стосуються безпосередньо «складносурядного головного», можуть співвідноситися з ним по-різному: зокрема, нерідко одне виконує розширену функцію, інше залежить лише від одного головного, напр.: Коли ми несли її до машини, то сніг сипався з неї за комір, а хвоя лоскотала щоки, кусала за губи й так пахла, що від того можна було захмеліти (Є. Гуцало). Наведені приклади ілюструють прямий, безпосередній зв'язок кількох підрядних з кількома головними, коли підрядні, як правило, виконують розширену функцію. Чимало є таких конструкцій, у яких не всі підрядні безпосередньо залежать від головної частини, тобто не всі виступають у розширеній функції: таку роль виконують переважно ті, які залежать безпосередньо від «складносурядного головного». Найуживанішими є конструкції з кількома однорідними супідрядними з послідовним підпорядкуванням, напр.: Проте коли в мові не бачать нічого, крім абстрактних відношень, які не даються людині в її чуттєвому досвіді, коли відривають мову від її матеріального втілення — нескінченних актів мовлення, то фактично проголошується рівноцінність речей і відношень і стверджується незастосовність до них критеріїв первинності і вторинності (В. Русанівський).

Розширену функцію до «складносурядного головного» можуть одночасно виконувати однорідні і неоднорідні супідрядні, що належать до різних видів підрядних речень, напр.: *Коли сходить місяць і поволі виникає вона із перламутрів нічної води, із тьми і мерехтіння, найгаласли-віші крикуни примовкають, і дівчата ще ближче туляться до своїх водолазів, погляди їхні в задумі вбирають місячні марева, бо це ж настає та мить особлива, коли, здається, сама природа звершує одвічне таїнство творення* (О. Гончар).

Підрядне речення, що має при собі залежне, може перебувати в середині двох і більше (залежно від кількості головних) ланок послідовного підпорядкування, напр.: */ чим більше він роздумував над тим, що сталося, тим туманнішою ставала голова і страшніше йому робилося* (П. Гуріненко).

Складносурядне речення у складних реченнях із підрядністю і сурядністю слід відрізнити від автономного елементарного складносурядного речення. Різниця полягає передусім у дещо обмеженій кількості семантико-синтаксичних відношень у «складносурядному головному», у тісніших змістових відношеннях між компонентами в ускладнених реченнях, бо вони завжди поєднані семантично з підрядним, яке вживається у розширеній функції. У головному блоці наявні семантико-синтаксичні відношення, властиві складносурядним реченням, підрядний блок реалізує всі семантико-синтаксичні відношення, властиві складнопідрядним реченням, які в цій моделі є провідними, виявляються на зовнішньому рівні членування.

Цю модель часто використовують майстри поетичного слова, оскільки в ній наявні значні стилістичні можливості, зумовлені паралельним функціонуванням кількох головних і кількох підрядних. Динаміка їх може зумовлюватися характером побудови відповідної строфи, напр.: *Та найпишніше там цвітіння, найвище серце там зліта, де рух, де дія, де горіння, чуттів і мислей повнота* (М. Рильський). Особливо виразно виявляються стилістичні можливості у питальних реченнях при використанні однакових питальних слів і сполучних засобів, винесенні окремих підрядних за межі головної частини.

Отже, за характером синтаксичного зв'язку виділяють дві моделі складних сполучникових речень з різними видами зв'язку: з сурядністю і підрядністю, з підрядністю і сурядністю. Центральною є модель із сурядністю і підрядністю, що реалізується в дев'яти різновидах з урахуванням внутрішніх синтаксичних зв'язків. Складні речення з підрядністю і сурядністю в українській мові використовуються нечасто, становлять периферійну модель.

Лекція

Тема: Складні сполучниково-безсполучникові речення (2 години)

План

1. Загальне поняття про складне сполучниково-безсполучникове речення.
2. Конструкції з сурядністю і безсполучниковістю та їх різновиди.
3. Конструкції з підрядністю і безсполучниковістю. Типологія різновидів.
4. Конструкції з сурядністю, підрядністю й безсполучниковістю та їх основні різновиди.

Література

1. Бевзенко С.П. Структура складного речення в українській мові. – К., 1987.
2. Вихованець І.Р. Граматика української мови: Синтаксис. – К., 1993.
3. Загнітко А.П. Теоретична граматика української мови: Синтаксис. – Донецьк, 2001.
4. Пархонюк Л.М. Складне речення в українській мові. – Тернопіль, 1998.

5. Шульжук К.Ф. Складні сполучниково-безсполучникові речення // УМЛШ. – 1979. – № 5.
6. Шульжук К.Ф. Складне речення в українській мові. – К., 1989.

Контрольні питання:

1. Які складні багатокомпонентні речення є сполучниково-безсполучниковими? Перерахуйте основні типи таких утворень.
2. У чому специфіка конструкцій з сурядністю і безсполучниковістю?
3. Охарактеризуйте конструкції з підрядністю і безсполучниковістю.
4. Проаналізуйте конструкції із підрядністю. Сурядністю і безсполучниковістю.

За характером сполучникового зв'язку і безсполучниковості мовознавці виокремлюють три типи утворень: з сурядністю і безсполучниковістю, з підрядністю і безсполучниковістю, з сурядністю, підрядністю і безсполучниковістю.

Конструкції з сурядністю і безсполучниковістю. Виділяють три їх різновиди: з сурядністю і однорідною безсполучниковістю; з сурядністю і неоднорідною безсполучниковістю; з сурядністю і однорідною та неоднорідною безсполучниковістю.

Структури із сурядністю і однорідною безсполучниковістю. З погляду змістового і структурного вони співвідносні із складносурядними реченнями, їх легко трансформувати в сполучникові складносурядні речення, напр.: *Вона явно хотіла здаватися дорослою і досвідченою, а дитя проглядалося в ній в кожному русі, слові, було це кумедно і водночас драгувало* (В. Собко); *Дібровою загін бійців поїхав, підковами клепали коні путь, і ляск шабель, і брязкіт піхов у тиші чорній чуть* (М. Бажан). Це нерідко бувають ряди номінативних речень, напр.: */ день, і дим, і даль, і рими, бадьорий крок, бадьорий спів* (В. Сосюра); *Траншеї риті-перериті, воронки, надовби і пні* (Я. Шпорта).

Ці конструкції часто становлять теоретично не замкнений ряд предикативних одиниць, у зв'язку з чим не поділяються на рівні членування, напр.: *Ось день проминув, зник і вечір погожий, ніч криє і місто, і табір ворожий, і дивляться любо небесні очі* (Леся Українка); *А земля лежить медова, а поля пожаті мріють, на городах досягають гарбузи зеленоребрі, і в пташинім сивім свисті крил широких рівний мах* (М. Рильський).

Однак нерідко рівні членування виділяються, причому ведучою може бути і сурядність, і безсполучниковість:

а) конструкції з ведучим сурядним зв'язком, напр.: *Десять лютують епідемії, шторми ревуть, / а тут така тиша, така сліпучість* (О. Гончар); *Небо було сіре, під ногами чавкало болото, / аз мокрих стріх нудно спадали краплі, стрибали на тріски й розбивались на маленькі дробини* (П. Панч). Здебільшого ведучими семантичними відношеннями є зіставно-протиставні, рідше — причиново-наслідкові;

б) конструкції з ведучою безсполучниковістю, напр.: *Колись шукали істин Піфагори і для жерців горів огонь наук, — / тепер всесвітні перелоги оре у вбогу свитку вдягнений селяк* (М. Рильський); *Відпахла липа, білим цвітом злита, і покотилася гроза аж до плачу, / ти виглядаєш іншого вже літа, а я, печальний, в цьому ще мовчу...* (М. Вінграновський). Такі конструкції у художніх творах можуть нести велике експресивне навантаження. Так, у реченні *Світло сліпить, та не грає веселе проміння, / вітер гуде, та задуха гнітить, мов каміння* (Леся Українка) наявна ієрархія семантико-синтаксичних відношень: і ведучими, і інклюзивно-підпорядкованими є протиставні відношення. У цій конструкції важлива роль і лексичних засобів — контекстуальних антонімів *світло — вітер, проміння — задуха*.

Такі утворення можуть об'єднуватися (повністю або частково) спільним другорядним членом, напр.: *По зелених пагорках паслися вівці, білі гуси щипали травичку, а свиня рила писком* (Петро Панч); *Зацей час Катря трохи змарніла, її гострий носик ще більше загострився і видовжився, але вона й досі пахтіла молодістю і здоров'ям* (М. Чабанівський).

Структури з сурядністю і неоднорідною безсполучниковістю. Вони співвідносні з багатокомпонентними реченнями з сурядністю і підрядністю, однорідною супідрядністю, оскільки семантичні відношення у них ті самі, що і в зазначених сполучникових моделях, напр.: *Він іще щось говорить, але я нічого не чую: думаю про своє* (І. Муратов); *Ніч теж, як навмисне, видалась сьогодні несамовита: запеклий мороз забивав дух, а снігова буря валила з ніг, крутила і мутила все перед очима* (Яків Ваш).

Речення з сурядністю і однорідною та неоднорідною безсполучниковістю. В мовленні використовуються значно рідше, ніж попередні два різновиди, оскільки без сполучникового зв'язку в таких об'ємних структурах важко обійтись, напр.: *Он з пущі ледве чути стук сокири, з високих круч луна орлиний клекіт, лиш тихі води все стоять мовчазно, і тільки часом камінь з круч зірветься, впаде і кане в темних, тихих водах, — розійдеться і зникне круг тремтячий* (Леся Українка); *Оригінальності від них не ждуть: шпакі — це імітатори веселі; то іволга у пісні їх дзвенить, то хлопчик, друзів кличучи, свистить, то соловейко розсипає трелі, то колесо немазане скрипить* (М. Рильський).

Конструкції з підрядністю і безсполучниковістю. У цьому типі сполучниково-безсполучникових речень ведучою здебільшого є безсполучниковість. Залежно від характеру безсполучниковості виокремлюють три різновиди конструкцій: з підрядністю і однорідною безсполучниковістю; з підрядністю і неоднорідною безсполучниковістю; з підрядністю і однорідною та неоднорідною безсполучниковістю.

Речення з підрядністю і однорідною безсполучниковістю. Різноманітні з погляду структури. Найпоширеніші конструкції з трьох — восьми речень, розміщення яких вільне, напр.: *Міс течко типово південне, із світлого черепашику, вдень воно аж очі сліпить і все засипане цвітом акацій, виногради в'ються над самими вікнами, бо тінню тут дорожать...* (О. Гончар); *Очима прощання дівчина дивиться на вікна, на які метелиця навішує своє ткання; вони, й хата, і присмак вересня починають відходити у хуртовину, у темін, у сон чи забуття* (М. Стельмах); *Ще сміх наш вогкий, сльози не солоні, роки ще нас у спину не женуть, нам ще не чуть зимових наших дзвонів, хоча й весняних дзвонів вже не чуть...* (М. Вінграновський).

Структури з підрядністю і неоднорідною безсполучниковістю. На зовнішньому рівні членування поєднуються безсполучниково. Регулярними є структури з трьох — п'яти предикативних одиниць. Компактність цих утворень зумовлена змістовою і структурною єдністю речень, оскільки неоднорідна безсполучниковість співвідносна з підрядним зв'язком, який є більш тісним, ніж сурядний, напр.: *А коли Ярина опинилася на вокзалі, її знову охопив переляк: до кого ж їхати — до брата чи до сестри, чи до тих дрімливих беріз, що погойдують оберемки сонця?* (М. Стельмах); *Ми туди часто бігали, щоб з вітряка глянути навколо: нас вабили левади, серед яких проступали білі хатки* (Петро Панч).

Структури з підрядністю і однорідною та неоднорідною безсполучниковістю. Складаються, як мінімум, з чотирьох речень, напр.: *Ти не йди в тишині дім, де музика бринить, де танцюють веселії пари, — там ще гірше се- рденько тобі заболить, чоло вкриють ще тяжчі хмари* (Леся Українка); *Щось йому надто пощастило: мотор доставив його туди, там він швидко купив човен, зустрів людей на машині з Лузан і привіз новину, якої фотограф уже ждав* (М. Трублаїні).

Конструкції із сурядністю, підрядністю і безсполучниковістю. Залежно від характеру безсполучниковості виділяють три різновиди цих конструкцій: з сурядністю, підрядністю і однорідною безсполучниковістю; з сурядністю, підрядністю і неоднорідною безсполучниковістю; з сурядністю, підрядністю, однорідною і неоднорідною безсполучниковістю.

Структури з сурядністю, підрядністю і однорідною безсполучниковістю. Найпоширеніші серед названих різновидів і складаються, як мінімум, з чотирьох простих речень. У мовленні найчастіше реалізуються утворення з чотирьох — восьми речень. У

мінімалних конструкціях завжди наявне одне складнопідрядне речення, яке може перебувати:

а) на початку конструкції: *Всюди, куди не глянь, сіріли кручі, байраки, майоріли степові могили та синіли плавні* (Яків Баш);

б) в оточенні простих речень: *Отаборилися в долині, Павлюк наказує не розводити великого вогню, щоб не наводити на табір німецьких хижаків, та без гарячої страви яка сила?* (К. Гордієнко);

в) у кінці конструкції: *Простір моря потемнів, місячна доріжка пригасла, і сам місяць, звернувши на захід, дотліває червоною купою за містечком, за пагорбами, де вдень було б видно розлогі плантації виноградників* (О. Гончар).

У таких структурах експресивність може зростати внаслідок багаторазового повторення якогось члена речення, напр.: *Не сплять всі партії, всі уряди не сплять, не спить трава і пам'ятники теплі, не сплять доріг зелено-сиві петлі, і час не спить, щоб вирок підписать!* (М. Вінграновський).

Структури з сурядністю, підрядністю і неоднорідною безсполучниковістю. Реалізуються у чотирьох-семи простих реченнях. Здебільшого домінуючою є неоднорідна безсполучниковість, рідше — підрядний чи сурядний зв'язок, напр.: *Ян позиркував на запнуте вікно: коли карета круто повертала, фіранка відхилялася, й око хапало стіни будинків, чорні дерева, проходжих під парасольками* (В. Канівець); *Говорять так: поки конструюють машину, багато є над чим подумати, а коли запустять її в серію, то думати вже нічого* (В. Собко).

Структури з сурядністю, підрядністю, однорідною і неоднорідною безсполучниковістю. Складаються з не менше п'яти простих речень. Регулярно реалізуються в п'яти-восьми предикативних одиницях, хоча трапляються і значно більші за обсягом конструкції, напр.: *Життя любить терплячих — вона пам'ятала цю батькову науку і внутрішньо приймала її, та все ж факт несподіваного творчого відкриття не минув для Інни безслідно, не раз ловила себе на бажанні, щоб пісню підхопило й понесло, щоб дійшла вона якимось неймовірним чином до слуху й того, кому від неї, може б, теж стало б тепліше* (О. Гончар).

У художніх творах інколи трапляються конструкції, що налічують 20-30 предикативних одиниць.

Отже, деякі безсполучникові і сполучниково-безсполучникові речення співвідносяться з конкретними моделями сполучникових багатокомпонентних речень, виражаючи при цьому чітко визначені семантичні відношення, інші, будучи полісемантичними, відповідають різним моделям сполучникових речень; окремі не можуть бути трансформовані в сполучникові конструкції.

Лекція

Тема: Період як синтаксична структура (2 години)

План

1. Період як особлива форма організації речень.
2. Семантико-синтаксичні відношення між частинами періоду.

Література

1. Бевзенко С.П. Структура складного речення в українській мові. — К., 1987.
2. Вихованець І.Р. Граматика української мови: Синтаксис. — К., 1993.
3. Загнітко А.П. Теоретична граматики української мови: Синтаксис. — Донецьк, 2001.
4. Пархонюк Л.М. Складне речення в українській мові. — Тернопіль, 1998.
5. Шульжук К.Ф. Складне речення в українській мові. — К., 1989.
6. Шульжук К.Ф. Складне речення і об'єднання речень // Лінгвістичні студії: Зб.наук.праць. — Донецьк, 1997. — Вип. 3.
7. Чередниченко І.Г. Період як синтаксична конструкція в сучасній українській мові //

Контрольні питання:

1. Що являє собою період як синтаксична структура?
2. Які особливості побудови періоду?

Структури, які являють собою особливі форми організації речень, здебільшого розгорнутих щодо своєї будови, поширені у художній літературі. Їх називають *періодами*.

Період (грец. — кружний шлях, обертання) — складне, переважно багатокомпонентне, чи просте ускладнене речення, якому властива цілісність теми, повнота й динамізм змісту і яке характеризується чітким поділом на дві частини, поєднані відповідним синтаксичним зв'язком.

Особливість цих структур полягає в тому, що вони не є окремим типом речень, а можуть становити складне речення будь-якого типу, а також і просте ускладнене речення, напр.: *За кожну п'ядь землі, за кожен зойк дитячий, за сльози матерів, за рідну братню кров з нас кожен — чує? — себе віддати готов...* (М. Рильський); *Чим далі вони йшли, чим важче їм було обминати переешоди, чим сильніше пекло їх зверху сонце, а знизу камінь, — тим більше завзяття одбивалось на їх червоних і упрілих обличчях, тим сильніше запеклість випирала їм з лоба очі* (М. Коцюбинський); *Погасне світло, та палають очі, аж доки досвітки в вікно тихенько заглянуть сивими очима і всі речі почнуть із темряви помалу виступати, — тоді мене перемагає сон* (Леся Українка). Перший період — просте ускладнене речення, другий — складнопідрядне багатокомпонентне речення з однорідною супідрядністю, третій — складне сполучниково-безсполучникове речення.

Такі конструкції являють собою об'ємну змістову єдність, своєрідний невеличкий художній твір. Вони складаються з двох частин: перша переважно більша за обсягом, складається з кількох однорідних речень чи членів речення, що створюють градацію; друга частина коротша, простіша за будовою. Перша частина вимовляється з поступовим підвищенням тону, вершина якого (кульмінація) — у кінці її, перед паузою (на письмі на межі частин ставиться тире і в разі необхідності — кома). Друга частина вимовляється з поступовим зниженням тону. Семантико-синтаксичні відношення між частинами періоду ті ж самі, що і в різних типах складних речень: темпоральні, зіставно-протиставні, цільові, умовні, причинові, просторові, допустові та ін., напр.: *І хоч часами плутана була моя стежа, і помацки проходу серед страшних шукав я переешод, і помилки робив я неминучі, і сто разів зривався я із кручі, — завжди мене мій рятував народ* (І. Кочерга). Заклучна частина *завжди мене мій рятував народ* являє собою головне речення, від якого залежать чотири однорідні підрядні допустові, що виражають допустові семантико-синтаксичні відношення. Отже, в цілому ця конструкція являє собою складнопідрядне речення з однорідною супідрядністю.

Деколи частина головного речення, яке є заключною частиною періоду, знаходиться у першій половині періоду, підпорядковуючи собі підрядні речення, напр.: *Від синяви дніпрової, де зводять додаткові переправи, від парких плавнів, де рубують дерево для плацдарму, і до просторів сухого, з гарячим повітрям степу — всюди напружено трудиться люд* (О. Гончар).

У поетичному мовленні у таких структурах часто обидві частини однакові за обсягом. Пор.: *Гей, як вийде сонце з-за діброви, як на плесі крикнуть сірі гуси і щаслива в лузі перепілка з трав роси холодної нап'ється, — косарі вливаються до сонця чистою, студеною водою з голубої доброї криниці, гострять коси, і чутно далеко їх мантачок голосну рому* (М. Рильський); *Коли вже люди обляглися спати, коли вже місяць вилизнувся з хмар, коли спартанка Києва, не Спарти, лиш я світила вікнами в бульвар, — тоді із ночі, з п'тьми, з порожнечі, де зап'ялася вежа на потурн, мені хтось душу тихо взяв за плечі — заговорив шопенівський ноктюрн* (Л. Костенко). В обох реченнях перша

строфа — це попередня частина періоду, друга — заключна; між ними наявні часові семантико-синтаксичні відношення.

Інколи весь поетичний твір (чи значна його частина) постає як поєднання кількох періодів, кожен з яких має дві строфи, що є частинами періоду, напр: *Як мисливець обережний, звіробійник довголітній, посивілий слідопит прилягає теплим ухом, щоб почути шум далекий, до ласкавої землі, — так і ти, поете, слухай голоси життя людського, нові ритми уловляй, і розбіжні, вільні хвилі, хаос ліній, дим шукання в панцир мислі одягни. Так, як лікар мудру руку покладе на пульс дитини і в бурханні хворих жил бачить нам усім незримий поєдинок невловимий поміж смертю і життям, — так і ти, поете, слухай голоси і лживі, й праві, темний гріх і світлий сміх, і клади не як Феміда, а з розкритими очима на спокійні терези* (М. Рильський).

Отже, період є особливим синтаксичним утворенням, що поділяється на дві частини, перша з яких нарощує градацію, друга — висновкова. Період переважно є складним багатоконпонентним реченням, а деколи може бути і простим ускладненим.

Лекція

Тема: Текст. Складне синтаксичне ціле

(2 години)

План

1. Сутність тексту і його особливості.
2. Складне синтаксичне ціле як компонент тексту.
3. Засоби зв'язку компонентів складного синтаксичного цілого.
4. Структурні типи складних синтаксичних цілих.

Література

1. Бевзенко С.П. Структура складного речення в українській мові. — К., 1987.
2. Вихованець І.Р. Граматика української мови: Синтаксис. — К., 1993.
3. Загнітко А.П. Теоретична граматики української мови: Синтаксис. — Донецьк, 2001.
4. Ляпон М.В. Смысловая структура сложного предложения и текст. — М., 1979.
5. Новичкова Р.М. Про однофразові тексти // Мовознавство. — 1981. — № 3.
6. Пархонюк Л.М. Складне речення в українській мові. — Тернопіль, 1998.
7. Храпченко Н.Б. Текст и его свойства // Вопр.языкознания. — 1985. — № 2.
8. Шульжук К.Ф. Складне речення в українській мові. — К., 1989.
9. Шульжук К.Ф. Складне речення і об'єднання речень // Лінгвістичні студії: Зб.наук.праць. — Донецьк, 1997. — Вип. 3.

Контрольні питання:

1. У чому полягає сутність тексту?
2. З'ясуйте погляди учених на текст.
3. У чому виявляється зв'язок тексту з реченням?
4. Як поєднуються речення у складному синтаксичному цілому?
5. Охарактеризуйте засоби зв'язку компонентів у складному синтаксичному цілому.
6. З'ясуйте особливості складних синтаксичних цілих з ланцюжковим (послідовним) і паралельним зв'язком компонентів

Останнім часом вагомим значення набуває дослідження цілісного мовлення (тексту). Лінгвісти трактують текст по-різному: від висловлювання з одного чи кількох речень до великого закінченого твору. Все інтенсивнішого розвитку набуває нова галузь мовознавства — лінгвістика тексту.

Упродовж тривалого часу речення вважали найбільшою синтаксичною одиницею. У сучасній лінгвістиці актуальним стає дослідження цілісного мовлення як окремої синтаксичної одиниці, свідченням чого є спроби мовознавців увести до системи синтаксичних одиниць пряму мову, абзац, текст тощо. У мовленні речення, хоч і виражають певний зміст, є лише елементами складніших утворень — одиниць тексту,

тексту. Тому рівень тексту вважають найвищим ярусом синтаксису і всієї мовної системи. Поглиблений інтерес до проблем зв'язного мовлення зумовив виникнення нової галузі мовознавства — лінгвістики тексту. Очевидно, правильне трактування речення як основної синтаксичної одиниці і найбільшої одиниці в мовній системі, а тексту, одиниць тексту як категорій мовлення.

Текст (лат. *textum* — зв'язок, поєднання, тканина) — об'єднаний за змістом і граматично писемний чи усний мовленнєвий масив, основними властивостями якого є зв'язність і цілісність.

За всього різноманіття підходів до визначення тексту у всіх дефініціях ураховують такі його спільні ознаки, як цілісність, зв'язність, структурна організованість, завершеність.

Більшість лінгвістів вважають речення вищою одиницею структури мови і нижчою (вихідною) одиницею структури мовлення. Очевидно, можна погодитися з авторами «Русской грамматики» (1980), що текст являє собою організований на основі мовних зв'язків і відношень відрізок мовлення, який з погляду змісту об'єднує синтаксичні одиниці в певне ціле; що відсутні строги граматичні правила для встановлення його меж, і він може бути як коротким, так і досить об'ємним; крім того, в багатьох випадках його можна членувати на достатньо самостійні частини.

Отже, реальною одиницею тексту є мінімальний словесний масив, що складається з послідовно розміщеної сукупності речень, об'єднаних у тематичну і структурну цілісність. А вже ця одиниця поділяється на конкретні речення, що її утворюють. Деколи така мінімальна одиниця може збігатися з реченням.

Незважаючи на низку теоретичних проблем, пов'язаних з лінгвістикою тексту, в українській лінгводидактиці з'явилися праці, у яких ґрунтовно розглянуто питання вивчення тексту в середній школі. Це передусім праці Володимира Мельничайка (1931), зокрема його посібник для вчителів «Лінгвістика тексту в шкільному курсі української мови» (1986).

Важливим питанням є взаємозв'язок синтаксису речення і синтаксису тексту. Оскільки складні багатокомпонентні конструкції являють собою найскладніший щодо своєї семантики і структури тип речення, то щодо своєї організації вони ближчі, ніж прості та елементарні складні речення, до тексту. Про зв'язок складних багатокомпонентних речень і тексту свідчать факти структурного оформлення тексту як поліпредикативної конструкції.

Одиницею тексту є складне синтаксичне ціле, яке в сучасному мовознавстві називають ще надфразною єдністю, прозовою строфою та ін. Складне синтаксичне ціле

Складне синтаксичне ціле — одиниця більша, ніж речення. Воно утворюється кількома реченнями: простими неускладненими, ускладненими, складними елементарними і багатокомпонентними.

Складне синтаксичне ціле (надфразна єдність) — відрізок мовлення з двох і більше речень, об'єднаних спільністю теми в композиційно-синтаксичну конструкцію.

Речення, які належать до складного синтаксичного цілого, різні за своєю структурою і самостійні, вільно поєднуються одне з одним передусім змістом. Зв'язки між такими реченнями називають міжфразовими. Вони здійснюються за допомогою лексичної послідовності, а також спеціальних синтаксичних засобів.

Складному синтаксичному цілому властива єдність думки, вислову, теми, суб'єктивно-модального забарвлення. Це цілісне утворення, в якому зв'язок окремих речень зумовлюється ставленням мовця (автора) до висловлюваного. Воно характеризується і специфічною ритмомелодійною оформленістю: паузи між окремими реченнями в ньому коротші, ніж паузи між блоками речень. Отже, в одному складному синтаксичному цілому поєднуються речення з відносною завершеністю теми (мікротеми), семантичним і синтаксичним зв'язком компонентів. У ньому виділяється зачин (початок

думки, теми — перше речення), середня частина (розвиток, виклад теми) і кінцівка, що становить підсумок усього вислову (теми).

Складне синтаксичне ціле не можна ототожнювати з абзацом. Абзац — це частина тексту між двома відступами (діалогічна і монологічна мова). Абзац не має особливого синтаксичного оформлення і може складатись з одного речення.

Засобами зв'язку компонентів складного синтаксичного цілого є передусім семантична пов'язаність речень, єдність їх змісту, а також лексичні, морфологічні, синтаксичні та ритмомелодійні засоби.

1. Лексичні засоби. Це повторення слів, уживання особових і вказівних займенників, займенникових прислівників тощо, напр.: Ніч пролітала помалу. Шахай, попередивши свою жінку про вранішній виступ із села, спав тихо, наче й не спав зовсім. Снів фантастичних і нереальних він не знав. Така була його удача. Сонце сідало на ланах десь унизу. Стрімкі скелі вставали перед ним його військом. Ось їде він кам'яною дорогою, тільки підкови вибивають іскри. Шлях лежить перед ним довгий і все нагору. Він чує, як військо гомонить позад його тривожно. Як зірветься іноді вершник який — з дороги в безодню. Б'ється з конем об каміння гостре й летить униз, у долину. Серце холодне в Шахая, не знає він жалю. Веде дорога вгору до мети. І, наближаючись до ясного верхів'я, він бачить нові й нові простори, оповиті туманами (Ю. Янов-ський). У цій надфразній єдності змістовою домінантою є прізвище персонажа Шахай та його займенникові відповідники.

2. Морфологічні засоби. Це співвідношення видо-часових і способових форм дієслів-присудків, напр.: Так і не знайшовши відповіді, Тихін опустився на камінь й потягнувся руками до джерела. Набрив у пригоршні холодної до ломоти в зубах вологи. Довго пив. Затим з його рук пив, робив передих і знову пив хлопчик (К. Пісоцький). Присудки в наведеній конструкції виражені дієсловами минулого часу, що зумовлює взаємопов'язаність цих речень.

3. Синтаксичні засоби. До них належать порядок слів і речень, паралелізм побудови окремих речень тощо, напр.: Був чудовий ранок. Свіжа рослинність блищала під блакитним небом проти сонця. Зеленою левадою побігла стежечка аж до ставка. Стежкою йшов Семен Караташ. Він тільки що підголівсь шматком старої коси, і підголена борода біліла проти запеченого лиця. Семен йшов купатись. Подихав свіжий вітерець; по ставку плігали маленькі хвилі і сріблом блищали на сонці. Здавалось, що на дні ставка кипіло срібло, що гарячі бризки розтопленого срібла підскакували догори та продирали рівний поверх води. Ставок блищав, аж очі боліли глянути на нього. Ластівки вились над ставком і от-от не черкались крилом блискучої хвилі. Від берега, під вербами, вода була наче зеленаста. Маленькі хвилі рівно котилися, ласкаво мили берег (М. Коцюбинський). У наведеній надфразній єдності широко представлений паралелізм структури речень, однотипність речень, які є двоскладними повними.

З огляду на спосіб зв'язку між реченнями розрізняють два структурні типи складних синтаксичних цілих: з ланцюжковим (послідовним) зв'язком компонентів і з паралельним зв'язком компонентів.

1. Складні синтаксичні цілі з ланцюжковим зв'язком компонентів. Найпоширеніші у мовленні. За такого зв'язку розгортання думки відбувається послідовно, кожне наступне речення доповнює попереднє; засобами зв'язку між реченнями є лексичні повтори, займенники, займенникові прислівники тощо. Найбільш самостійним є перше речення, наступні речення послідовно «чіпляються» одне за одне, напр.: Ті ж учителі говорили, що з Тимка вийде художник. Він справді непогано малював. Однак вчитися далі не хотів. Після одного зимового надвечір'я. Тоді з городу він спостерігав захід, захмарений, з льодовою сизістю, яка внизу переходила в похмуру, що поволі наближала обрій, темінь. Од неї в Тимка вповзала відлюдкуватість лютневої ночі, на яку безнадійно щось очікувало (Г. Штонь).

2. Складні синтаксичні цілі з паралельним зв'язком. Характеризуються тим, що між реченнями однорідного складу чи подібної будови зв'язки дуже близькі до тих, що наявні між частинами складносурядних і безсполучникових складних речень з однорідними частинами. Таким реченням властива відносна самостійність. Вони поєднуються передусім семантично, але певну роль відіграє і співвідношення видо-часових форм дієслів-присудків. Ними передаються незалежні одна від одної події, які відбуваються одночасно, напр.: Сергій брів посеред величезного кривого поля. Летіли над ним птахи. Сергій сміявся, беззвучно реготів, відчуваючи, що скинув із душі важкий, ніби камінь, страх. Ще запліталися ноги од тієї ваги, але йти вже було легше (В. Тарнавський).

Паралелізм зв'язків ґрунтується на семантичних відношеннях переліку, зіставлення, протиставлення, що часто супроводжуються структурним паралелізмом частин.

Надфразні єдності з паралельним зв'язком компонентів використовуються передусім для опису одночасності чи послідовної змінюваності подій, явищ, напр.: Тихою ходою, ледве стукаючи потомленими ногами по свіжій ріллі, йшов за плугом парубок Семен Ворон. Сиві круторогі воли, помахуючи рогатими головами, поспішали з гори в долину на спочинок, бо Семен нині трохи припізнівся, доорюючи панський лан. Справді, було нерано. Осіннє сонце давно вже сховалось за горою, забрало з собою й проміння; лиш холодне небо кидало на чорну землю блакитне сяйво, дихало холодом й вогкістю (М. Коцюбинський).

У межах одного складного синтаксичного цілого можуть поєднуватись ланцюжковий і паралельний зв'язки компонентів, напр.: Повівав холодний вітрець. З краю неба насувались білі, наче молочаї, хмари. Разно бігли мишасті коненята. Дорога була слизька, і сани йшли взато-ки. На обидва боки від дороги, скільки скинеш оком, розстелилось поле, вкрите снігом, мов білою скатеркою. Твердий синявий сніг грав на сонці самоцвітами. Чорне вороння сідало громадами на сніг і знов здіймалося з місця. Вітер дужчав. Насували снігові хмари і оповили небо. Сонце сховалось за хмари. Посипав сніжок. Василько вйокнув на коні, і вони побігли підтюпцем, наближаючись до лісу, що чорною стіною стояв перед ними (М. Коцюбинський). У першій частині надфразної єдності наявний паралельний зв'язок компонентів; кінцівка цього складного синтаксичного цілого репрезентує послідовний семантичний зв'язок його складових одиниць.

Отже, цілісне мовлення досліджує нова галузь мовознавства — лінгвістика тексту. Текст характеризується цілісністю, зв'язністю, структурною організованістю, завершеністю. Одиницею тексту є складне синтаксичне ціле, компоненти якого пов'язані за змістом, а також лексичними, морфологічними і синтаксичними засобами.

Лекція

Тема: Конструкції з чужим мовленням

(2 години)

План

1. Конструкції з прямою мовою.
2. Непряма мова та її оформлення.
3. Цитата як особливий різновид чужого мовлення.

Література

1. Каранська М.У. Сучасна українська літературна мова – К.: НМК ВО, 1992. – С.367-382.
2. Сучасна українська літературна мова: Синтаксис / За заг. ред. І.К.Білодіда. – К.: Наук. думка, 1972. – С.428-430.
3. Сучасна українська мова / За заг. ред. О.Д.Пономарева. – К.: Либідь, 1997. – С.365-370.
4. Сучасна українська літературна мова / За ред. М.Я.Плющ. – К.: Вища шк., 1994. – С.393-397.
5. Ющук І.П. Практикум з правопису української мови. – К.: Рад. шк., 1994. –

C212-274.

6. Шульжук К.Ф. Синтаксис української мови: Підручник. – К.: Видав. центр „Академія”, 2004. – С.364-370.

7. Вавринюк Т. Невласне пряма мова як засіб суб’єктивізації тексту // Мандрівець. – 2004. – № 2. – С. 45-47.

8. Рінберг В.Л. Конструкції прямої мови в системі складних структур // Мовознавство. – 1980. – № 23. – С.17-25.

9. Бондаренко О. Слова автора при прямій мові як визначник адресанта та складник інфраструктури речення // Науковий вісник ВДУ ім. Лесі Українки. – 2006. – №6. – С.253-264.

10. Дзюбишина Н.Я. Про деякі випадки вживання лапок // Укр. мова і літ. в шк. – 1983. – № 2. – С. 66-67.

Контрольні питання:

1. Які існують погляди у мовознавстві на конструкції з чужим мовленням?
2. З’ясуйте особливості прямої мови, непрямої мови, невластивої прямої мови.

У процесі спілкування часто виникає необхідність передати чуже мовлення. При цьому в одних випадках передається не лише зміст, а й його форма (лексичний склад і граматична організація). Це зумовило утворення спеціальних форм передавання чужого мовлення: форми прямого передавання (пряма мова) і форми непрямого передавання (непряма мова).

Речення з прямою мовою передбачають точне відтворення чужого мовлення (його змісту і форми), речення з непрямою мовою призначені лише для передавання змісту чужого мовлення. Крім цих форм, у мові наявні й інші, призначені для передавання лише теми, предмета чужого мовлення, для включення в авторську мову елементів чужого мовлення тощо.

Пряма мова — дослівно відтворений чужий вислів, у якому збережено його лексичні, синтаксичні та інтонаційні особливості.

Вона супроводжується словами автора на означення процесу мовлення, відчуттів, думок, бажань, волевиявлення тощо (*говорити, казати, думати, чути, уявляти, питати, кричати, вирішити, порадити, обуритися* та ін.), напр.: *Минаючи убогі села понадніпровькі невеселі, я думав: «Де ж я прихилюсь? І де подінуся на світі?»* (Т. Шевченко); *«Ось і траншея, по якій ми вели вогонь»*, — сказав Брянський, і всіх потягло глянути на результати своєї роботи (О. Гончар).

Питання про синтаксичний статус конструкцій з прямою мовою є дискусійним. Одні мовознавці кваліфікують зв’язок між прямою мовою і словами автора як безсполучниковий, інші беззастережно відносять ці конструкції до складних безсполучникових речень. Так, О. Руднєв вважає, що пряма мова в синтаксичному аспекті є одним із видів складного речення, а саме — безсполучниковим складнопідрядним реченням, у якому слова автора виступають у ролі головного речення, а пряма мова виконує роль підрядного додаткового речення. На думку Б. Кулика, структури з прямою мовою утворюють особливий тип синтаксичної конструкції, близький до безсполучникового речення із взаємозалежними складовими частинами.

Очевидно, мають рацію ті вчені, які виводять дані конструкції за межі складних безсполучникових речень, зокрема автори академічного синтаксису, які, на наш погляд, обґрунтовано вважають зв’язок між прямою мовою і словами автора таким, що виходить за межі синтаксису речення.

Отже, такі утворення слід розглядати як конструкції з прямою мовою, аналізуючи окремо як речення пряму мову і слова автора. Якщо слова автора являють собою просте двоскладне речення, то пряма мова може становити будь-який тип простого і складного

речення. Слова автора можуть стояти перед прямою мовою, після неї або ж у середині прямої мови.

Пряма мова наголошує не лише на особливостях власне мовлення, а й того, хто говорить, на його культурному рівні, соціальній належності тощо. З метою надання мовленню виразності, емоційності використовуються звертання, вигуки, частки, модальні слова, напр.: *«Рятуй мене, боже! Рятуй, бо я, молода, загину!»* — молилася Мелашка, стоячи навколішках коло Палажки і заливаючись слізьми (І. Нечуй-Левицький).

Окремими формами передавання прямої мови є діалог і полілог — дослівно відтворена розмова двох чи кількох осіб, що може використовуватись як без слів автора, так і з ними.

Конструкції з прямою мовою можна подавати одним рядком або ж кожен репліку з абзацу. У разі використання прямої мови в рядку її завжди слід брати в лапки. Можна також перед кожною, в т. ч. й першою, реплікою ставити тире, а кожен парну брати в лапки. Якщо слова автора передують прямій мові, то після них ставиться двокрапка. Коли слова автора йдуть після прямої мови, то перед ними ставиться кома (знак оклику, знак питання) і тире; якщо всередині прямої мови, то з обох боків виділяються комою (знаком питання, знаком оклику) й тире, напр.: *Англіїці в розпачі кричать: «Рятуй нас, милий боже!»* (Леся Українка); *«Тепер ми вам напишемо кілька уроків, — каже Андроник Федотович, уклавши тешу. — Отже, так: сьогодні ви ще двічі пройдете до вікна. Вже самостійно»* (О. Гончар); *«Почекайте, Мотре, щось маю казати!»* — гукнув Семен (М. Коцюбинський).

Якщо пряма мова починається з абзацу, то перед кожною реплікою ставиться тире, а в кінці (залежно від характеру речення) — крапка, знак питання, знак оклику.

Чуже висловлення іноді передають не дослівно, а лише зі збереженням загального змісту, тобто непрямою мовою. Воно є підрядною з'ясувальною частиною складнопідрядного речення.

Непряма мова — чужа мова, уведена в авторський текст як мова автора.

На відміну від прямої мови, непряма мова міститься після слів автора, напр.: *«І Людмила так про це говорить», — ствердив Аскольд* (Ю. Цюпа) — *Аскольд ствердив, що й Людмила так про це говорить; «Він обдурив колектив!» — твердить Алла Василівна* (А. Дімаров) — *Алла Василівна твердить, що він обдурив колектив.*

Непряма мова позбавлена індивідуальних особливостей мовлення конкретної особи, емоційного забарвлення. Підрядне з'ясувальне речення, в якому вона реалізується, може пов'язуватись з головним сполучниками і сполучними словами *що, щоб, чи, який, чий, хто, де, куди, звідки, коли, як*. При цьому якщо пряма мова містить у собі питання, що реалізується не лише питальною інтонацією, а й питальними словами (*який? чий? хто? де? куди? звідки? коли? чи? та ін.*), то підрядне речення деколи дублює пряму мову, а питальне слово виконує роль сполучного засобу, напр.: *«Чи гарна ж, сину, хата в твоєї Мелашки?»* — питала мати в Лавріна (І. Нечуй-Левицький) — *Мати питала в Лавріна, чи гарна хата в його Мелашки; «А надалі які в неї плани?»* — насурмлено цікавиться Кирик (О. Гончар) — *Кирик насурмлено цікавиться, які в неї плани надалі; «А де ж ваша принциповість?»* — питає дружина (А. Дімаров) — *Дружина питає, де ж їхня принциповість.*

У разі пропуску питального слова в прямій мові у підрядному реченні використовується відповідний сполучний засіб, напр.: *«Почали сіно возити?»* — зацікавивсь Аркадій Петрович (М. Коцюбинський) — *Аркадій Петрович зацікавивсь, чи почали сіно возити; «Він не дуже кричав?»* — запитував Оврам (Г. Штонь) — *Оврам запитував, чи він [хтось] не дуже кричав.*

Якщо пряма мова являє собою розповідне речення, то вона замінюється підрядним з'ясувальним зі сполучником *що*, напр.: *«Гудків зараз немає», — кисло сказав Льоник* (В. Тарнавський) — *Льоник кисло сказав, що гудків зараз немає; «Я не друкую», — відповіла*

Віка (Ю. Цюпа) — *Віка відповіла, що вона, не друкує; «Він рачкує!»* — *гукала вона* (Б. Харчук) — *Вона гукала, що він рачкує*. Якщо ж пряма мова є спонукальним реченням, то при перетворенні її на непряму використовується сполучник *щоб*, напр.: *«До Дніпра завертай!»* — *наказав він полоненому, водночас притискуючи до себе внука* (К. Пісоцький) — *Водночас притискуючи до себе внука, він наказав полоненому, щоб той завертав до Дніпра; «Отож і ти, Тимко, йди й погуляй», — весело порадила сусіду Горпина* (К. Пісоцький) — *Горпина весело порадила сусіду, щоб він пішов і погуляв; «Просніться, люди!»* — *так він їм казав* (Л. Костенко) — *Він казав людям, щоб вони проснулись*.

При оформленні чужої мови як непрямой відбуваються деякі лексичні зміни. Зокрема, емоційні лексичні елементи (частки, вигуки) прямої мови у непрякій мові випускаються, а значення, що ними виражаються, передаються іншими лексичними засобами, переважно не точно, а лише приблизно, нейтрально, напр.: *Приступили до Бертольда вояки й гукають грізно: «Гей, виводь ти нас ізвідси! Геть веди, поки не пізно!»* (Леся Українка) — *Приступили до Бертольда вояки й гукають грізно, щоб виводив їх ізвідси і вів геть, поки не пізно; Як він благає, як він її просить: «О не співай, красуне, при мені»* — (Л. Костенко) — *Як він благає, як він її просить, щоб вона, красуня, при ньому не співала*.

Проте коли пряма мова насичена розмовними словами і зворотами, звертаннями, вигуками, частками, вставними словами тощо, тоді її важко замінити непрямою, напр.: *«Спасибі тобі за раду!»* — *закопиливи губу, мовила Кривда* (Панас Мирний); *Тут покликав лицар: «Боже! Чоловік сей божевільний!»* (Леся Українка).

Неможливість перетворення прямої мови на непряму часто зумовлюється необхідністю доповнення слів автора, в яких наявна елімінована ланка, або коли дієслівний присудок вимагає заміни, що найбільшою мірою відповідає конкретній ситуації; зайвими можуть виявлятися деякі лексеми в словах автора, напр.: *«Чого ви погрожуєте?»* — *не втримався Кирик* (О. Гончар). Щоб перетворити цю конструкцію на речення з непрямою мовою, слід або замінити присудок у словах автора, або ж доповнити слова автора ще одним присудком. Пор.: *Кирик запитав, чого вони погрожують; Кирик не втримався і запитав, чого вони погрожують*. Пор. ще: *«І я визнаю за ним першість», — блискає до нас скельцями окулярів Поліщук* (О. Гончар); *«Ви де?.. Ви де?..»* — *відгукується Сувид* (Л. Костенко); *«І після цього кажете, що вам погано?»* — *перейшов на фальцет Андроник Федотович* (А. Дімаров).

Проміжною ланкою між прямою і непрямою мовою, особливим стилістичним прийомом, що допомагає авторові глибоко розкривати внутрішні почуття героїв, є *невласне пряма* (вільнанапряма) мова. Це своєрідне поєднання непрямой мови з елементами прямої. Як і пряма мова, вона зберігає лексико-фразеологічні, синтаксичні, емоційно-оцінні особливості мови того, хто говорить. Вона не має типізованої синтаксичної форми. У таких випадках автор ніби перевтілюється в своїх героїв, передаючи їхні думки, переживання, використовуючи при цьому ті лексичні, фразеологічні і граматичні засоби, які б використовували його герої у відповідній ситуації. Таке передавання чужої мови є літературним прийомом, за допомогою якого письменник включає специфічне мовлення героїв в авторську розповідь і таким чином характеризує своїх героїв. Невласне пряма мова може являти собою окреме самостійне речення чи кілька самостійних речень, які або безпосередньо включені в авторську розповідь, або продовжують один із способів передавання чужого мовлення, чи, йдучи за згадкою предмета, теми чужого мовлення, розвивають цю тему.

Деякі вчені розрізняють невласне пряму мову і напів-пряму. *Напівпрямою мовою* вважають чужу мову, що вводиться до авторської мови без зазначення її прямої цитації, однак з посиланням на мовця та відтворення її стилю. У напівпрямій часто використовуються форми розмовної мови, вставні слова і конструкції, модальні слова тощо. Напівпряма мова в художніх творах нерідко переходить у невласне пряму мову.

Особливим різновидом чужого мовлення є цитати, що можуть супроводжуватись словами автора або ж уживатись без них.

Цитата (лат. — *приводити, викликати, проголошувати*) — дослівний уривок з якогось твору, що наводиться іншим автором для підтвердження чи пояснення своєї думки.

Цитати вводять у текст для підтвердження думки автора авторитетним джерелом. Цитати з іншомовних джерел можна наводити як мовою оригіналу, так і в перекладі. Розділові знаки при цитуванні здебільшого такі ж, як і в конструкціях з прямою мовою.

За структурою цитата може являти собою і одне речення (просте чи складне), і сполучення речень, і частину якогось одного речення, навіть окремого словосполучення чи слова, що є ключовим для даного тексту.

Отже, конструкції з чужою мовою реалізуються прямою мовою, непрямою мовою та невластивою прямою мовою. Різновидом чужого мовлення є цитати.

Лекція

Тема: Принципи української пунктуації (4 години)

План

1. Сутність пунктуації. Розвиток української пунктуації
2. Синтаксичний принцип української пунктуації.
3. Смысловий принцип української пунктуації.
4. Інтонаційний принцип та його реалізація.
5. Система розділових знаків та їх основні функції.
6. Особливості пунктуації в текстах різного функціонального призначення.

Література

1. Сучасна українська літературна мова / За ред. М.Я.Плющ. – К.: Вища шк., 1994. – С.403-405.
2. Сергієнко В. Двокрапка й тире в безсполучникових складних реченнях // Дивослово. – 2003. – № 12. – С. 39-40.
3. Плиско К.М. Синтаксис української мови із системою орієн-тирів для самостійного вивчення. – Харків, 1992. – С.25-90.
4. Український правопис. – К.: Наук. думка, 1994. – С.126-155.
5. Ющук І.П. Практикум з правопису української мови. – К.: Рад. шк., 1994. – С.212-274.
6. Шульжук К.Ф. Синтаксис української мови: Підручник. – К.: Видав. центр „Академія”, 2004. – С.377-387.

Контрольні питання:

1. Яке значення пунктуації?
2. Як формувалася українська пунктуація?
3. З'ясуйте специфіку синтаксичного (структурного), смислового та інтонаційного принципів.
4. Охарактеризуйте роздільні і видільні розділові знаки.
5. Які основні функції розділових знаків?
6. З'ясуйте особливості пунктуації в текстах різного функціонального призначення

Пунктуація забезпечує потреби писемного спілкування. Вона становить частину графічної системи мови, використовує для членування писемного мовлення знаки, які допомагають читачеві зрозуміти зміст написаного. Проте сучасна система розумових знаків не може передати на письмі всього багатства інтонаційних відтінків усного мовлення. Вона окреслює лише найзагальніші межі, зумовлені передусім логіко-граматичним членуванням тексту.

Сутність пунктуації. Розвиток української пунктуації

Розділові знаки використовують для такого членування писемного мовлення, яке не може передаватись ні морфологічними засобами, ні порядком розміщення слів.

Пунктуація (лат. *punctuatio*, *punctum* — крапка) — система правил про вживання на письмі розділових знаків; розділ мовознавчої науки про використання розділових знаків. Пунктуацією називають також і самі розділові знаки, що є важливим засобом оформлення писемного мовлення.

Українська пунктуація, як і пунктуація інших слов'янських мов, почала формуватися з виникненням книгодрукування (XVI ст.). Текст у давніх рукописах писали без поділу на слова. Нечисленні ж розділові знаки (крапка, крапки, три крапки, проставлені трикутником; чотири крапки, розміщені ромбиком) були зумовлені переважно суб'єктивними чинниками — необхідністю перепочинку того, хто писав. На початку XV ст. з'явилася кома, а в 1513 р. під впливом граматики венеціанського друкаря Альд Мануція (бл. 1450—1515) — інші розділові знаки, використання яких уже пов'язане з певними нормами.

У різних західноєвропейських граматиках упродовж XVI-го — XVII ст. були спроби врегулювання використання розділових знаків на певній теоретичній базі. Це позначилося, зокрема, на граматиках Лаврентія Зизанія (? — після 1633) та Мелетія Смотрицького (прибл. 1578—1636). Так, рукописи і книжки XVII ст. уже фіксують крапку, двокрапку, кому, крапку з комою, знак питання, знак оклику, дужки, лапки, тире, крапки. Отже, під впливом західноєвропейської пунктуаційної системи український правопис в основному сформувався до XVIII ст. У XIX—XX ст. його було внормовано. Сучасні пунктуаційні норми зафіксовано в четвертому виданні «Українського правопису» (Київ, 1993).

Пунктуацію переважно відносять тільки до правописних норм, залишаючи її вивчення поза граматику (це стосується української і російської академічних граматик, окремих підручників), хоча багато вчених розглядають пунктуацію в розділі «Синтаксис» (О. Вержбицький, А. Медушевський, В. Бабайцева, Н. Валгіна, А. Загнітко та ін.). Очевидно, має рацію А. Загнітко, який вважає, що розділові знаки як репрезентанти певних типів смислових, структурних і ритміко-мелодійних малюнків слід розглядати у системі граматики.

Принципи української пунктуації

Українська пунктуація, будучи складною і розвинутою системою, ґрунтується на трьох принципах: синтаксичному (структурному), смисловому та інтонаційному.

1. Синтаксичний (структурний) принцип. Згідно з цим принципом розділові знаки ставляться на межі частин складного речення, в реченнях з однорідними членами, відокремленими другорядними членами, вставними і вставленими конструкціями, звертаннями тощо. Вони зумовлені структурою речення і тому є обов'язковими, напр.: Життя квітів починається з пролісків. Пролісок — квітка ніжна, але смілива й нетерпляча. Ще не зійде сніг, а вже крізь весняну ніздрювату, сніго-льодову скоринку, прогріваючи собі тісеньку і скромну проталинку, пнеться цупкий паросток, схожий на цибульку. Сьогодні це біло-зелено-жовтуватий хвостик, завтра це біло-зелена гостриця, післязавтра це вже довгий зелений листок з тоненькою стрілкою всередині. Ще за один день брунька на кінці стрілочки розквітає враз твердою білою пащи-цею. І квітів визорує так густо, що земля знову стає біла і зимна від рясного холодного цвіту (Ю. Смолич). У наведеному тексті всі розділові знаки є структурно обов'язковими: коми у складних сполучникових і безсполучникових реченнях, у реченнях з однорідними і відокремленими другорядними членами, тире між підметом і присудком. Ці знаки не можуть бути факультативними, авторськими. Нині «граматичні» знаки достатньо регламентовані. Членування тексту на граматично значущі частини вказує на закінчення викладу однієї думки і початок іншої, на відне-сеність одних частин тексту до інших.

Синтаксичне членування мовлення відображає логічне, смислове членування, оскільки граматично значущі частини одночасно є й логічно значущими: призначенням

будь-якої граматичної структури є передавання певної думки. Нерідко смислове членування підпорядковує собі структурне. У випадках, коли можливе різне поєднання слів, саме кома є показником їхньої смислової і граматичної залежності. Наприклад, речення У студії один записує музику за відсутності розділових знаків означає: у студії перебуває неозначена кількість осіб, з яких лише одна записує музику. Якщо у цьому реченні поставити кому (У студії один, записує музику), то зміст речення змінюється: у студії лише одна особа, вона записує музику.

2. Смисловий принцип. На цьому принципі, як і на синтаксичному, ґрунтуються розділові знаки у складному і в простому реченні, ускладненому відокремленими другорядними членами, передусім означеннями і прикладками, які порівняно з невідокремленими мають більше змістове навантаження (другорядну предикацію), напр.: Вірний син трудової поневоленої України, Шевченко став найглибшим виразником дум і сподівань народних (О. Гончар). Відокремлена прикладка вірний син трудової поневоленої України має додаткове обставинне причинове значення. Відсутність коми перетворює цю прикладку на невідокремлену, і додаткове обставинне значення зникає.

Смислову функцію виконують і крапки, напр.: Крижівич затовк у попільничці недопалок і підхопився. — Ходім... до одної особи. Вона вміє підібрати ключик до будь-якого чиновника (Л. Різник); / ще живий, а вже далекий Ойстрах підняв смичок... і скрипка ожила! (Л. Костенко).

Особливо важлива роль смислового принципу в складних безсполучникових реченнях, оскільки саме розділові знаки в цих конструкціях передають потрібні значення, напр.: Вогонь перекидається на хату, солом'яна стріха займається, пожежа швидко поймає хату (Леся Українка) — Вогонь перекидається на хату — солом'яна стріха займається, пожежа швидко поймає хату. У першій конструкції наявні темпоральні відношення (послідовність дій). Тире, замість коми, в другому складному безсполучниковому реченні активізує причиново-наслідкові відношення.

3. Інтонаційний принцип. Тісно пов'язаний зі смисловим. Тому розділові знаки можуть бути різними. Порівняймо: Я бачу, погляд твій палає від погорди (Леся Українка) — Я бачу: погляд твій палає від погорди. Перше речення, вимовлене з інтонацією вставності, є просте, ускладнене вставним реченням Я бачу, друге речення — складне безсполучникове. За інтонаційним принципом ставляться розділові знаки в кінці речення (кома, знак питання, знак оклику), а часто і в середині речення, наприклад, звертання можна виділити комою, однак підвищена емоційність, особлива видільна інтонація зумовлюють інший знак, пор.: Петре, іди сюди — Петре! Іди сюди; Тату, візьми мене з собою — Тату! Візьми мене з собою.

Інтонаційний принцип реалізується не в чистому вигляді, а у зв'язку зі структурним та смисловим, оскільки інтонація сама є наслідком, передбачуваним граматичним і смисловим членуванням речення. Здебільшого всі три принципи діють одночасно, синхронно: інтонаційний принцип взаємодіє зі смисловим, смисловий — зі структурним тощо. Роль інтонації часто виявляється в конструкціях з авторським тире, напр.: їхати — довго не міг; їхати довго — не міг.

Поєднання принципів розстановки розділових знаків свідчить про розвиток сучасної української пунктуації, її гнучкість, що дає змогу передавати найтонші відтінки змісту та структурне різноманіття. Система розділових знаків та їх основні функції

В українській мові розділові знаки становлять усталену систему. У ній розрізняють одиничні (крапка, двокрапка, крапки, кома, крапка з комою, тире, знак питання, знак оклику) і парні розділові знаки (дві коми, два тире, дужки, лапки).

Розділові знаки або відділяють частину тексту одну від одної, або виділяють певні відрізки в середині частини. Залежно від цього розділові знаки поділяють на роздільні і видільні.

Роздільні розділові знаки. Роздільну функцію виконують крапка, знак питання, знак оклику, кома, крапка з комою, тире, двокрапка, крапки (три крапки).

Крапка. Вказує на кінець речення, ділить текст на речення. В усному мовленні їй відповідає поступове зниження голосу до кінця речення і пауза після його закінчення, напр.: Цього року в Юриному житті відбулися деякі зміни. Тепер Юра зостався вже зовсім один. Правда, з братом вони ніколи дуже не товаришували, але ж гратися в розвідників, в залізницю, бігати наввипередки, битися, дражнитися — все це можна здійснювати принаймні вдвох. Самому цього ніяк не здійснити (Ю. Смолич).

Знак питання. Означає питальний характер речення; ставиться в кінці речення. Так само, як і крапка, відмежовує одне речення від іншого. В усному мовленні йому відповідає питальна інтонація, напр.: / хто він — Сувид? Може, бог лісів, що десь пішов у нетрі й буреломи? Він, може, чує луни голосів і хоче теж вгадати собі, хто ми? (Л. Костенко).

Знак оклику. Вказує на емоційний характер речення і ставиться в кінці, відмежовуючи одне речення від наступного. У таких структурах часто використовуються звертання, вигуки, частки, напр.: Сила статків та маєтків! Вже Бертольдо граф заможний! (Леся Українка); — Що се ви, Мотре, господь із вами! (М. Коцюбинський); О, як мені жилось, і як мені страждалось! І як мені навіки взнаки воно далось! (Л. Костенко).

Крапка з комою. Виконує функцію розмежувального знака, розділяє компоненти складних багатокомпонентних чи простих ускладнених речень, рівноправні щодо своєї будови, напр.: Серце закалатало Хариті в грудях з переляку; далі наче снилось, і Харитя скаменіла на місці (М. Коцюбинський); / крізь мокру сніговицю бачу я вогонь червоний, наче сонце, що конає у молочній білій млі; анавколо нього мріють наче тіні чорних птахів (Леся Українка).

Кома. Розділяє однорідні синтаксичні компоненти: однорідні члени речення, частини складносурядних і безсполучникових складних речень, однорідні супідрядні речення. Вона ставиться між частинами складнопідрядного речення. Виділяє відокремлені другорядні члени речення, вставні і вставлені конструкції, звертання тощо, напр.: У хмарах куряви між тополями здійснюється біла церква, на дзвіниці аж захиляються дзвони, а під хрещатою огорожею на різні голоси іржуть коні (Петро Панч); Іноді полум'я цілими клубками пролітало вперед, створюючи все нові й нові вогнища (О. Гончар); І ми пройшли, проїхали, промчали, ми пролетіли, власне, пропливли (Л. Костенко).

Тире. Надзвичайно ємний універсальний знак, що наголошує на динамічності мовлення. Ставиться у простому і складному реченнях:

між підметом і присудком (за відповідних умов); після однорідних членів перед узагальнювальним словом; на місці пропущеного члена речення; після переліку, якщо перелік іде за узагальнювальним словом і не закінчує речення; для виділення прикладки в кінці речення; між частинами заперечного порівняння; між реченнями, що входять до безсполучникового складного чи складносурядного речення, якщо в другому з них подано висновок або наслідок дії першого; між частинами безсполучникового складного речення, в якому перша частина виражає причину або умову, а друга — наслідок; між реченнями, зміст яких різко протиставляється; між двома або кількома власними іменами, сукупністю яких називається вчення, теорія, науковий закон; між двома словами на означення просторових, часових або кількісних меж; для виділення вставлених словосполучень чи речень; для спеціально підкреслюваної паузи; перед початком прямої мови, якщо вона починається з абзацу. Наприклад: Пісня — душа людини. Вона — супутниця, порадиця, натхненниця в житті і труді (І. Вільде); / зелений гай, і Лаврін, і його очі — все разом щезло (І. Нечуй-Левицький); Товариші ~ їх було з двадцятєро — зсовували стільці, зручно вмошувалися, кахикали і готували олівці та зошити (Петро Панч); Не русалонька блукає — то дівчина ходить (Т. Шевченко); Брязне клинок об залізо кайданів — піде луна по твердинях тиранів (Леся Українка); Розбилася, розсипалася грудка — стиглий ґрунт пора орать, сіять (К. Гордієнко); Нектар дощу в бетонному флаконі — це гарне місто у цвітінні лип (Л. Костенко).

Двокрапка. Це знак, який пояснює, розкриває те, про що повідомлялось у попередній частині речення. Ставиться: після узагальнювального слова перед однорідними членами в простому реченні; між двома реченнями в складній безсполучниковій конструкції, якщо друге речення розкриває зміст першого в цілому або одного з його членів, а також указує на причину того, про що йдеться в першому реченні; після слів автора у конструкціях із прямою мовою. Наприклад: Тиша була наповнена всякими звуками: і дзвінкою піснею жайворонка, і дзижчанням польових мух, і тихим мелодійним шелестом стиглого жита (М. Коцюбинський); Манекени шанують покору, до безумства вони слухняні: руками тримають вгору руки свої дерев'яні (Д. Павличко); Цар побілів: — Я вас в темницю! Я вас у мурах заморю! (Л. Костенко).

Крапки. Вказують на перерваність, незакінченість речення. Можуть ставитись у середині, в кінці і на початку речення, деколи навіть розриваючи слово, напр.: Він чув, що його щось пече глибоко... там... під серцем... Семен зупинивсь (М. Коцюбинський); Одного літнього гарячого дня, в місяці липні 183... року, з города Тули вийшла купка хлопців, убраних по-дорожньому (Б. Грінченко); ..Лечоріє. Тільки що сунуться по шляху довгі-довгі тіні, третя, коротка, кульгає далеко позаду (С. Васильченко); А ми минаєм... ми минаєм... так-то... (Л. Костенко); Що визріли груші — це факт, одначе...

Видільні розділові знаки. Видільну функцію виконують парні розділові знаки: два тире, дві коми, дужки, лапки.

Дужки. Це знак виключення елементів речення, які граматично з ним не зв'язані. Ним виділяють вставлені слова, словосполучення і речення, ремарки в драматичних творах та ін., напр.: / саме з освічених згодом вийшли найзрадливіші (хоч були ж там і такі чесні мужі, як Богун, Бурлай, Вишняк, Межиловський, Пушкар) (П. Загребельний); На все приміщення жевріє лише одна електрична лампа, робітники друкарні вже подались по домівках (газета сьогодні не виходить) (О. Гончар); Чіткого й за-гальноприйнятого визначення повісті як жанру немає (що, правда, не заважає її продуктивному розвитку в усіх сучасних літературах) (І. Дзюба); Сидір Свиридович (позіхає й хрестить рота). Ой Господи, помилуй мене, грішного раба свого! (Знов позіхає й хрестить рота). Пху, чого це я так позіхаю? (І. Нечуй-Левицький).

Лапки. Вказують на незвичність, чужорідність виділених ними елементів. У лапки беруться цитати, слова, вжиті в незвичному значенні, умовні назви, пряма мова, напр.: «Одна дівчина, як рожа, друга, як маківка. Гарна маківка, але од рожі кращої квітки немає», — подумав Василь, входячи в хату (І. Нечуй-Левицький); Тут немає колись характерної для О. Гончара романтичної піднесеності — є ностальгія, є м'яка іронія і самоіронія, є притаманне йому тепле, зичливе бачення людини і життя, є той світлий, роздумливий спогад, що панував і в «Твоїй зорі». І те, що називаємо «вмінням створити настрій», а що насправді є більшим: здатністю об'єктивувати своє інтимне сприйняття світу... (І. Дзюба).

Отже, розділові знаки становлять усталену систему і виконують різноманітні функції.

Особливості пунктуації

в текстах різного функціонального призначення

Основні правила пунктуації мають нормативний характер і є відносно стійкими в різних типах писемного мовлення. Однак писемна мова (наукова, офіційно-ділова, публіцистична, художня) різнорідна у функціональному аспекті, характеризується специфічними особливостями у синтаксичному плані. Тому закономірно, що пунктуація в різних за характером текстах є відмінною, оскільки фіксує передусім синтаксичне членування мовлення.

Наукова література. її синтаксис характеризується чіткістю, послідовним зв'язком окремих побудов, їхньою завершеністю і повнотою. Науковому стилю властиві складні синтаксичні конструкції. Однак це не означає, що у ньому не використовуються простіші синтаксичні конструкції, напр.: Відповідно до розрізнення трьох ступенів (синтаксичного, морфологічного і семантичного) переходу частин мови та концепції чотирикомпонентної

системи частин мови (іменника, дієслова, прикметника і прислівника) розрізняються три види ад'єктивації (переходу в прикметник): відіменникова ад'єктивація, віддієслівна ад'єктивація і відприслівникова ад'єктивація. Характерну рису ад'єктивації становить найбільший її вияв у морфологічному ступені. Найтісніше прикметник пов'язаний з іменником, і тому відіменникова ад'єктивація у всіх її ступенях і різновидах представлена найширше (І. Вихованець). Наведений текст складається з трьох речень, два з яких прості, а одне — елементарне складносурядне. Особливістю простих речень є їх поширеність, ускладненість однорідними членами і вставленими конструкціями. Наведений текст засвідчує ущільненість, сконденсованість мовних засобів для передавання інформації. Розділові знаки у наведеному тексті, як і в інших наукових текстах, є структурно обов'язковими. Це зумовлюється відсутністю індивідуально-авторської манери викладу, експресивних елементів синтаксису.

Офіційно-ділові тексти. До них належать доповіді, звіти, накази, протоколи, заяви, інструкції тощо. Їх синтаксична структура ще більш стандартизована. В цих текстах відсутні такі конструкції, як пряма мова, порівняльні звороти, емоційно забарвлені синтаксичні побудови, еліптичні речення тощо. Загальноприйняті (а деколи єдино можливі) форми викладу і розміщення матеріалу засвідчують «легкість» використання розділових знаків, їх одноманітність. Проте в пунктуаційному оформленні ділових паперів є й певні труднощі, зумовлені використанням абзаців, тире, нумерації пунктів та ін.

Науковому стилю властиві складні синтаксичні конструкції. Однак це не означає, що у ньому не використовуються простіші синтаксичні конструкції, напр.: Відповідно до розрізнення трьох ступенів (синтаксичного, морфологічного і семантичного) переходу частин мови та концепції чотирикомпонентної системи частин мови (іменника, дієслова, прикметника і прислівника) розрізняються три види ад'єктивації (переходу в прикметник): відіменникова ад'єктивація, віддієслівна ад'єктивація і відприслівникова ад'єктивація. Характерну рису ад'єктивації становить найбільший її вияв у морфологічному ступені. Найтісніше прикметник пов'язаний з іменником, і тому відіменникова ад'єктивація у всіх її ступенях і різновидах представлена найширше (І. Вихованець). Наведений текст складається з трьох речень, два з яких прості, а одне — елементарне складносурядне. Особливістю простих речень є їх поширеність, ускладненість однорідними членами і вставленими конструкціями. Наведений текст засвідчує ущільненість, сконденсованість мовних засобів для передавання інформації. Розділові знаки у наведеному тексті, як і в інших наукових текстах, є структурно обов'язковими. Це зумовлюється відсутністю індивідуально-авторської манери викладу, експресивних елементів синтаксису.

Офіційно-ділові тексти. До них належать доповіді, звіти, накази, протоколи, заяви, інструкції тощо. Їх синтаксична структура ще більш стандартизована. В цих текстах відсутні такі конструкції, як пряма мова, порівняльні звороти, емоційно забарвлені синтаксичні побудови, еліптичні речення тощо. Загальноприйняті (а деколи єдино можливі) форми викладу і розміщення матеріалу засвідчують «легкість» використання розділових знаків, їх одноманітність. Проте в пунктуаційному оформленні ділових паперів є й певні труднощі, зумовлені використанням абзаців, тире, нумерації пунктів та ін.

Художня література. У тексті цього жанру пунктуація виконує різноманітні функції. Найчастіше використовуються розділові знаки, за допомогою яких передають емоційно-експресивні особливості та різноманітні змістові відтінки писемного мовлення. У цих текстах розділові знаки теж обов'язкові. Пунктуаційна система в художньому тексті є одним із суттєвих і яскравих засобів передавання логічного та емоційного змісту. Своєрідність пунктуації — це один із елементів стилю автора. Майстри художнього слова використовують пунктуацію з різними стилістичними настановами. Особлива експресивність досягається за допомогою використання тире (передусім авторського), крапок, знака оклику, багаторазового функціонування коми в конструкціях з однорідними членами, в складносурядних відкритих структурах і багатоконпонентних безсполучникових реченнях з однорідними частинами, напр.: А після нас... хоч потоп!!!

(О. Гончар); Птах — ріка — зелена вика — ритми соняшника. День біжить, дзвенить — сміється, перегулюється (П. Тичина); О, як натхненно вміє він не грати! Як мимоволі творить він красу! (Л. Костенко).

У художніх творах функціонують так звані індивідуально-авторські знаки, які виражають додаткові змістові відтінки та інтонаційні нюанси, тому звичайно є факультативними. Це розширює і збагачує практику використання розділових знаків.

Отже, розділові знаки єдині в різних літературних жанрах, і саме ця єдність забезпечує необхідну стабільність правилам пунктуації.

Комплекс контрольних робіт (ККР)

1. Виділіть речення з сурядним і підрядним зв'язком:

Сонце і повітря лоскочуть щоки, а зелень ялинкових гілок виглядає з-під снігу так свіжо, що здається, надворі стоїть весна, одягнена у білі шати.

Минає літо, осінь вже бреде, лісів багрянець торкнувся вересневий, і пахне чебрецем, і листя де-не-де, кружляючи, лягає під дерева.

В ті дивні дні, коли мої штани іще тримались на одній підтяжці, я все ніяк допетрати не міг, що крутиться земля, мов куля кругла.

Варто писати про наші села й міста, про наші вулиці, треба називати їх справжніми іменами, щоб у людських серцях рідна земля оживала, щоб чоловік, уперше потрапивши на те чи інше місце, безпохибно пізнав той край, про-який читав.

2. Виділіть речення зі сполучниковим і безсполучниковим зв'язком:

Яків повів коней навпростець, і було чутно, як тріщав у них під копитами сушняк.

Ніна спочатку думала про Якова Македона, що привернув її увагу, та згодом сильніші спогади витіснили його образ, і перед очима постали і люди інші, і події, що їх довіку не забути

То поїзд затримувався на станціях, бо колія була зайнята, то машиніст довго домовлявся із станційними працівниками, що не хотіли відпускати вугілля, взагалі поїзд чомусь довго стояв перед семафором.

Майже кожного місяця я приїздила до Києва, але раз у раз траплялося так, що або Ванда Львівна виїхала до Львова, або я через якісь обставини не могла її дочекатися.

3. У якому реченні поєднано безсполучниковий і підрядний зв'язок?

Постановник не осипав Ярославу компліментами, він після роботи тільки потиснув їй руку, але цей мовчазний потиск руки був для неї дорожчий за слова.

Пташки замовкли, трави стихли, лише берези сколихнулись, лише вербиці поклонились, та вітер золотим од дерева до дерева почав шпурляти, кружляючи червоне.

Тихо розмовляли, наказували, як бути з хлібом, що треба продати, що купити, чим засіяти пари і що сіяти по озимині.

Дивовижні сцени можна було побачити в ці хвилини в таборі: той сміявся, той плакав, там обнімалися, там підняли на руки і цілували стареньку бабусю, що принесла останню качку.

4. У якому реченні неправильно розставлені розділові знаки?

Є прадавні скарби, що намертво лежать у землі, і є живі скарби, що йдуть по землі від покоління до покоління, огортаючи глибинним чаром людську душу

Погортайте сторінки сивих віків, і вам відкриється багато поетичних таємниць, і ви почуєте голоси творців, імена яких так розгубила історія, що вже навряд чи знайдемо багатьох сіячів, чия поетична нива, ставши народною, квітує й сьогодні.

Крізь шибки вікон стежили за рекрутом сиві бабусі і він, вітаючись із сусідами йшов вузькою вулицею, де поряд з іншими убогими хатами стояла його хата з трьома вікнами і такою давньою покрівлею, що вже замість соломи виднівся суцільний мох з, якого буйно росли окремі стеблини жита.

У гущавину бору долітали з міста передзвони, і, можливо, не один звір, нашорошившись, слухав одноманітне гудіння і мчав потім, сполоханий, в такі хащі, де давно не ступала людська нога.

5. Визначте складне речення з різними видами зв'язку:

Хоч у житті стрічав тебе я рідко, та все ж мені той спогад серце гріє.

Дедалі скульптор все більше переконувався в тому, що мусить негайно виїхати звідси.

Почувається, як їм щасливо у парі, як гарно та вільно і беззвучно плисти по озерцю.

Море шуміло, і хвилі його скакали далеко на берег, щоб змити низькі береги, покриті травою.

6. Як називається спосіб передачі чужої мови, який поєднує особливості прямої та непрямої мови?

цитата

власне пряма мова

невласне пряма мова

афоризм

7. Текст – це:

висловлювання, яке складається з кількох речень (іноді з одного) і має змістову й структурну завершеність

сукупність мовних засобів, що використовується мовцем за певних умов спілкування

сукупність загальноприйнятих правил, якими користуються мовці;
розмова двох або більше осіб

8. Комунікативна мета тексту (те, заради чого його створено) – це:
тема тексту

головна думка тексту

підтема тексту

мікротема тексту

9. Складне синтаксичне ціле (ССЦ) – це:

сукупність загальноприйнятих правил, яких дотримують в процесі спілкування мовці

група речень, об'єднаних тісним змістовим і граматичним зв'язком, що забезпечують
більш повний у порівнянні з реченням розвиток думки

мовлення, обов'язково зафіксоване на папері і розраховане на зорове сприйняття

основна одиниця синтаксису, яка виражає окрему завершену думку

10. До пунктограм безсполучникового речення належать:

тире між підметом і присудком

знак оклику в кінці речення

тире в складному реченні

двокрапка при узагальнювальних словах

11. Відзначте складну синтаксичну конструкцію:

Косинка мав гострий природний розум, але він просто не любив розводити теревені,
вважав, художник промовляє до людей найкраще своїми творами безпосередньо.

Український письменник Василь Мова почав свій творчий шлях у кінці 50-х-на початку
60-х років минулого століття.

Усі вулиці у Вербівці ніби зумисне обсажені високими вербами: то поросли вербові
кілки тинів.

Будеш сіяти з сумом – вродить печаль.

12. Визначте складні речення з різними видами зв'язку.

Дедалі скульптор все більше переконувався в тому, що мусить негайно виїхати звідси.

Почувається, як їм щасливо у парі, як гарно та вільно і беззвучно плисти по озерцю.

В нас тепер іде свята війна за оборону небесної держави, і боротись ми всі за неї мусим до
загину, хто чим здолає, - -хто вогнистим словом, хто вчинками проречистими.

Висока й міцна, як дубина, стояла по горах кукурудза, вип'явши напоказ грубі качани;
виноград по садах жовтів, наливався .

Поговоривши на ту тему, гості почали прощатися, але тут Тетяна Степанівна згадала, чого
вона прийшла.

13. Відзначте, у яких реченнях поєднано безсполучниковий і підрядний зв'язок:

Постановник не осипав Ярославу компліментами, він після роботи тільки потиснув їй
руку, але цей мовчазний потиск руки був для неї дорожчий за слова.

Пташки замовкли, трави стихли, лише берези сколихнулись, лише вербиці поклонились,
та вітер золотим од дерева до дерева почав шпурляти, кружляючи червоне.

Тихо розмовляли, наказували, як бути з хлібом, що треба продати, що купити, чим засіяти
пари і що сіяти по озимині.

Дивовижні сцени можна було побачити в ці хвилини в таборі: той сміявся, той плакав, там обнімалися, там підняли на руки і цілували стареньку бабусю, що принесла останню качку.

Поїзд затримувався на станціях, бо колія була зайнята; машиніст довго домовлявся із станційними працівниками, що не хотіли відпускати вугілля.

14. Яке з поданих речень є складним з різними видами зв'язку?

Про юність золоту, що одцвіла зорею, лишилися старості лиш спогади одні.

Осінній вітру крок, і хмари над землею, і пада жовтий лист в вечірньому огні.

Коли почую твій співучий голос і легкий сміх навколо забринить, мені здається: серед поля колос гойдається і пташка десь дзвенить.

На старості літ Джеря любив довгими зимніми вечорами розказувати дочці й онукам, де він бував, що він бачив, в яких краях ходив, з якими людьми зустрічався.

15. Виділіть речення з сурядним і підрядним зв'язком:

Сонце і повітря лоскочуть щоки, а зелень ялинкових гілок виглядає з-під снігу так свіжо, що здається, надворі стоїть весна, одягнена у білі шати.

Минає літо, осінь вже бреде, лісів багрянець торкнувся вересневий, і пахне чебрецем, і листя де-не-де, кружляючи, лягає під дерева.

В ті дивні дні, коли мої штани іще тримались на одній підтяжці, я все ніяк допетрати не міг, що крутиться земля, мов куля кругла.

Варто писати про наші села й міста, про наші вулиці, треба називати їх справжніми іменами, щоб у людських серцях рідна земля оживала, щоб чоловік, уперше потрапивши на те чи інше місце, безпохибно пізнав -ось він, той край, про-який читав.

16. Виділіть речення зі сполучниковим і безсполучниковим зв'язком:

Яків повів коней навпростець, і було чутно, як тріщав у них під копитами сушняк.

Ніна спочатку думала про Якова Македона, що привернув її увагу, та згодом сильніші спогади витіснили його образ, і перед очима постали і люди інші, і події, що їх довіку не забути.

То поїзд затримувався на станціях, бо колія була зайнята, то машиніст довго домовлявся із станційними працівниками, що не хотіли відпускати вугілля, взагалі поїзд чомусь довго стояв перед семафором.

Майже кожного місяця я приїздила до Києва, але раз у раз траплялося так, що або Ванда Львівна виїхала до Львова, або я через якісь обставини не могла її дочекатися.

17. Виділіть речення, у якому поєднано безсполучниковий і підрядний зв'язок:

Постановник не осипав Ярославу компліментами, він після роботи тільки потиснув їй руку, але цей мовчазний потиск руки був для неї дорожчий за слова.

Пташки замовкли, трави стихли, лише берези сколихнулись, лише вербиці поклонились, та вітер золотим од дерева до дерева почав шпурляти, кружляючи червоне.

Тихо розмовляли, наказували, як бути з хлібом, що треба продати, що купити, чим засіяти пари і що сіяти по озимині.

Дивовижні сцени можна було побачити в ці хвилини в таборі: той сміявся, той плакав, там обнімалися, там підняли на руки і цілували стареньку бабусю, що принесла останню качку.

18. Виділіть речення, у якому поєднано безсполучниковий і сурядний зв'язок:

Він так розійшовся, що в Євмена не залишилося найменшого сумніву: буде все так, як вирішив Таливон.

Половець став на порозі – досвіток був повитий білими пасмами, під стіною темніла калюжа, проте не дощило.

Море дедалі втрачало спокій; чайки знімалися з самотніх берегових скель, припадали грудьми до хвилі і плакали над морем.

Хто пустив поголоску, звідки вона взялася, ніхто не знав.

19. Основним поняттям лінгвістики тексту є:

слово

речення

ССЦ

текст

20. Відзначте типи мовлення:

проза і поезія

монолог і діалог

розповідь, опис, роздум

казка, оповідання, повість

Інструктивно-методичні матеріали до практичних занять

І півріччя

Практичне заняття № 1

Тема: Складне речення як синтаксична одиниця

(2 години)

План

1. Складне речення як синтаксична одиниця.
2. Визначальні семантико-синтаксичні, формально-граматичні та комунікативні ознаки складного речення.
3. Засоби зв'язку частин складного речення.
4. Принципи класифікації складних речень у традиційній і сучасній функціональній граматиці.
5. Загальна характеристика основних типів складних речень.

Література

1. Вихованець І.Р., Граматика української мови: Синтаксис. – К.: Либідь, 1993.
2. Каранська М.У. Синтаксис сучасної української літературної мови. – К.: НМК ВО, 1992.
3. Слинько І.І., Гуйванюк Н.В., Кобилянська М.Ф. Синтаксис сучасної української мови: Проблемні питання. – К.: Вища шк., 1994.
4. Городенська К.Г. Трансформи складних речень // Розвиток духовної культури слов'янських народів: Зб. наук. пр. – К., 1991. – С. 16-48.
5. Шульжук К.Ф. Функціональні виміри складного речення // Наука і освіта: Зб. наук. пр. – К., 1997. – Кн. 1. – С. 217-221.
6. Шульжук К.Ф. Складне речення в українській мові. – К.: Рад. шк., 1989.
7. Сучасна українська мова / За заг. ред. О.Д.Пономарева. – К.: Либідь, 1997. – С.303-305.
8. Шульжук К.Ф. Синтаксис української мови: Підручник. – К.: Видав. центр „Академія”, 2004. – С.206-230.
9. Островська В. Складне речення // Дивослово. – 1999. – № 5. – С. 20-22.
10. Шульжук К.Ф. Актуальні проблеми дослідження складного речення // Суспільствознавчі науки та відродження нації: Зб. наук. праць. – Кн.3. – Луцьк, 1997. – С.143-145.

Студент повинен знати: особливості складного речення як син-таксичної одиниці, його специфічні особливості в граматичному оформленні, в семантиці, у функціонально-стилістичному застосуванні.

Студент повинен уміти: вирізняти складні речення різного типу, визначати їх типи, поділяти складні речення за основними засобами зв'язку на сполучникові та безсполучникові.

Питання для самоперевірки

1. Які погляди мовознавців на складне речення?
2. Що лежить в основі розмежування простого і складного речення?
3. У чому сутність граматичного значення складного речення?
4. Які складні речення є елементарними, а які – неелементарними?
5. Якими засобами поєднуються частини складного речення?

Завдання

1. Виконати вправи № 500, 501, 502, 503.

** Вправи виконуються за посібником: Плющ М.Я. Сучасна українська літературна мова. Збірник вправ [Текст] : Навч. посібник для студентів філологічних спеціальностей вищ. навч. закладів / М.Я. Плющ, О.І. Леута, Н.П. Гальона. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К.: Вища школа, 2003. – 287с.*

2. Виписати ключові поняття до теми, вміти їх пояснити.
3. Уміти давати усні зв'язні відповіді на питання плану заняття.
4. Підготувати самостійну роботу з теми практичного заняття.

Самостійна робота № 1

Тема: Складне речення як синтаксична одиниця

Завдання:

1. Укласти тези монографії й уміти проаналізувати обране джерело: (1 на вибір):
13. Арполенко Г. П., Забеліна В. П. Структурно-семантична будова речення в сучасній українській мові. – К.: Наук, думка, 1982. – 132 с.
14. Бевзенко С. П. Структура складного речення в українській мові. – К.: Вид-во Київ. держ. пед. ін-ту, 1987. – 79 с.
15. Вихованець І. Р., Городенська К. Г., Русанівський В. М. Семантико-синтаксична

- структура речення. – К.: Наук, думка, 1983. – 219 с.
16. Мельничук О. С. Розвиток структури слов'янського речення. – К.: Наук, думка, 1966. – 324 с.

Практичне заняття № 2
Тема: Складносурядне речення
(2 години)

План

1. Формальні та семантичні ознаки складносурядних речень.
2. Принципи класифікації складносурядних речень
3. Складносурядні речення відкритої і закритої структури.
4. Семантичні типи складносурядних речень. Змістові відношення між частинами складносурядних речень.
5. Розділові знаки в складносурядному реченні.
6. Багатокomпонентні складносурядні речення.

Література

1. Вихованець І.Р. Граматика української мови: Синтаксис. – К.: Либідь, 1993. – С.297-317.
2. Слинько І.І., Гуйванюк Н.В., Кобилянська М.Ф. Синтаксис сучасної української мови: Проблемні питання. – К.: Вища шк., 1994. – С.597-626.
3. Грищенко А.П. Складносурядне речення в сучасній українській мові. – К.: Наук. думка, 1969. – 156 с.
4. Герман К.Ф. Складносурядні речення з градаційними сполучниками // Укр. мова і літ. в шк. – 1972. – № 1. – С.28-30.
5. Загнітко А.П. Теоретична граматики української мови: Синтаксис. – Донецьк: ДонНУ, 2001. – С.338-353.
6. Шульжук К.Ф. Синтаксис української мови: Підручник. – К.: Видав. центр „Академія”, 2004. – С.231-248.
7. Сучасна українська мова / За заг. ред. О.Д.Пономарева. – К.: Либідь, 1997. – С.305-310.
8. Городенська К.Г. Деривація синтаксичних одиниць. – К.: Наук. думка, 1991. – С.49-59.
9. Лаврінець „Спільні слова” у складносурядному реченні // Дивослово. – 2002. – № 2. – С.21-23.
10. Городенська К.Г. Дериваційні параметри складносурядних речень // Городенська К.Г. Деривація синтаксичних одиниць. – К.: Наук. думка, 1991. – С.49-59.
11. Бевзенко С.П. Структура складного речення в українській мові. – К., 1987.
12. Герман К.Ф. Структурно-семантичний аналіз складносурядного речення в сучасній українській літературній мові. – Чернівці, 1973.
13. Кащук А. Складносурядні речення (Тестові завдання) // Дивослово. – 1998. – № 9. – С.16-17.

Завдання

1. Виконати вправи № 505, 506, 508, 509.
2. Уміти давати усні зв'язні відповіді на питання плану заняття.
3. Підготувати самостійну роботу з теми практичного заняття.

Самостійна робота № 2

Тема: Складносурядне речення

Завдання

1. Опрацювати монографію, склавши стислий конспект:

Грищенко А.П. Складносурядне речення в сучасній українській мові. – К.: Наук. думка, 1969. –156 с.

2. Законспектувати за Українським правописом правила пунктуації у складносурядному реченні й вивчити опрацьований матеріал.

3. Виконати вправи № 512, 513.

Практичне заняття № 3 (лабораторне)
Тема: Складносурядне речення. МКР № 1
(2 години)

План

1. Синтаксичний аналіз багатокомпонентного складносурядного речення
2. МКР № 1.

Завдання

1. Виписати з творів українських письменників 21 століття 5 складносурядних багатокомпонентних речень і виконати їх повний синтаксичний аналіз.

2. Підготуватися до написання МКР №1 з теми „Складне речення. Складносурядне речення”.

Практичне заняття № 4

Тема: Складнопірядне речення. Складнопірядні речення нерозчленованої структури
(2 години)

План

1. Поняття про складнопірядне речення, історія його вивчення, принципи класифікації. Засоби зв'язку у складнопірядному реченні. Сучасна функціональна класифікація складнопірядних речень в українській граматиці.
2. Лінгвістичні ознаки розмежування складнопірядних речень нерозчленованої та розчленованої структур. Специфіка складнопірядних речень нерозчленованої структури:
4. З'ясувальнo-об'єктне складнопірядне речення. Формальні і семантичні принципи його внутрішньої диференціації.
4. Присубстантивнo-атрибутивне складнопірядне речення.
5. Займенниковo-співвідносні складнопірядні речення.
6. Складнопірядні речення з прислівними та детермінантними пірядними частинами, їх диференційні формально-синтаксичні і семантико-синтаксичні ознаки.
7. Синтаксичний аналіз складнопірядних речень нерозчленованої структури.

Література

1. Слинько І. Чи змінюється значення складнопірядного речення від місця пірядного? // Дивослово. – 1995. – № 4. – С.20-23.
2. Богдан М. М. Сполучники і сполучні слова як засоби зв'язку частин складнопірядних речень // Укр. мова і літ. в шк. – 1979. – № 1. – С.69-75.
3. Герман К. Ф. Критерії розрізнення омонімічних сполучників і сполучних слів // Укр. мова і літ. в шк. – 1970. – № 5. – С. 54-57.
4. Гмир І. С. Розрізнення сполучників від однозвучних сполучень слів // Укр. мова і літ. в шк. – 1972. – № 3. – С. 54-56.
5. Слинько І.І. Сполучник чи сполучне слово? // Укр. мова і літ. в шк. – 1987. – № 4. – С.31-36.
6. Кокойло О.В., Корбозерова Н.М. Про семантичну структуру складнопірядного речення // Мовознавство. – 1989. – № 3. – С. 26-30.
7. Заборна М. Порівняльні конструкції в системі складнопірядних речень української мови: Навчально-методичний посібник. – Тер-нопіль: Підручники і посібники, 2001. – 28 с.

8. Дорошенко С. Розширення ряду сполучних виразів у складнопідрядних реченнях в сучасній українській мові // Функціонально-комунікативні аспекти граматики і тексту: Зб. наук. пр. – Донецьк.: ДонНУ, 2004. – С. 36-37.
9. Загнітко А.П. Типологія українського складнопідрядного речення у зіставленні з англійським // Наук. вісн. ВДУ ім. Лесі Українки. – 2002. – № 6. – С.185-188.
10. Заскалета В.П. До історії розвитку складнопідрядних речень із підрядними означальними // Наук. вісн. ВДУ ім. Лесі Українки. – 2002. – № 5. – С.52-56.
11. Голоюх В. Складнопідрядні речення з ускладненим відношенням компонентів // Філологічні студії. – Луцьк, 2000. – №1. – С.52-57.

Питання для самоперевірки

1. З'ясуйте синтаксичне значення понять «головна частина» та «підрядна частина».
2. Які функції виконують сполучники й сполучні слова у складнопідрядних реченнях?
3. Вкажіть основні принципи розрізнення складнопідрядних речень нерозчленованої та розчленованої структур.
4. Яка роль займенниково-співвідносного зв'язку у формуванні структури складнопідрядного речення?
5. З'ясуйте функціональне співвідношення другорядних членів речення та підрядних частин складнопідрядних речень.
6. Які речення належать до складнопідрядних з підрядними означальними? Охарактеризуйте їх різновиди.
7. У чому полягають специфічні особливості займенниково-співвідносних складнопідрядних речень?
8. Охарактеризуйте складнопідрядні речення з підрядною з'ясувальною частиною.

Завдання

1. Виконати вправи № 536, 515, 518, 520, 522, 523..
2. Уміти давати усні зв'язні відповіді на питання плану заняття.

Практичне заняття № 5

Тема: Складнопідрядні речення розчленованої структури

(2 години)

План

1. Лінгвістичні ознаки розмежування складнопідрядних речень нерозчленованої та розчленованої структур.
2. Специфіка складнопідрядних речень розчленованої структури:
3. Типологія складнопідрядних речень розчленованої структури:
4. Синтаксичний аналіз складнопідрядних речень розчленованої структури.

Література

1. Слинько І. Чи змінюється значення складнопідрядного речення від місця підрядного? // Дивослово. – 1995. – № 4. – С.20-23.
2. Богдан М. М. Сполучники і сполучні слова як засоби зв'язку частин складнопідрядних речень // Укр. мова і літ. в шк. – 1979. – № 1. – С.69-75.
3. Герман К. Ф. Критерії розрізнення омонімічних сполучників і сполучних слів // Укр. мова і літ. в шк. – 1970. – № 5. – С. 54-57.
4. Гмир І. С. Розрізнення сполучників від однозвучних сполучень слів // Укр. мова і літ. в шк. – 1972. – № 3. – С. 54-56.
5. Слинько І.І. Сполучник чи сполучне слово? // Укр. мова і літ. в шк. – 1987. – № 4. – С.31-36.
6. Кокойло О.В., Корбозерова Н.М. Про семантичну структуру складнопідрядного речення // Мовознавство. – 1989. – № 3. – С. 26-30.
7. Заборна М. Порівняльні конструкції в системі складнопідрядних речень

української мови: Навчально-методичний посібник. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2001. – 28 с.

8. Дорошенко С. Розширення ряду сполучних виразів у складнопідрядних реченнях в сучасній українській мові // Функціонально-комунікативні аспекти граматики і тексту: Зб. наук. пр. – Донецьк.: ДонНУ, 2004. – С. 36-37.
9. Заскалета В.П. До історії розвитку складнопідрядних речень із підрядними означальними // Наук. вісн. ВДУ ім. Лесі Українки. – 2002. – № 5. – С.52-56.
10. Голоюх В. Складнопідрядні речення з ускладненим відношенням компонентів //Філологічні студії. – Луцьк, 2000. – №1. – С.52-57.

Питання для самоперевірки

1. Охарактеризуйте складнопідрядні речення з підрядною частиною місця. Чому в структурно-семантичній класифікації ці конструкції віднесено до нерозчленованих?
2. Як поділяються за значенням складнопідрядні речення з підрядною частиною часу? Охарактеризуйте сполучні засоби зв'язку частин.
3. Яку функцію виконує підрядна частина у складнопідрядних реченнях з підрядною частиною способу дії, міри і ступеня? Які групи підрядних виділяють з урахуванням змістових і граматичних відношень між головним і підрядним реченнями?
4. З'ясуйте особливості структури і семантики складнопідрядних речень з підрядною порівняльною частиною. Які є погляди на складнопідрядні порівняльні речення в українському мовознавстві?
5. Які складнопідрядні речення належать до складнопідрядних речень з підрядними причиновими?
6. Охарактеризуйте засоби зв'язку складнопідрядних причинових речень та відтінки причинового значення.
7. З'ясуйте специфіку складнопідрядних речень з підрядною частиною мети. Які складнопідрядні речення мети є односуб'єктними і двосуб'єктними?
8. У чому специфіка складнопідрядних речень з підрядною частиною умови? Охарактеризуйте різновиди цих конструкцій. З'ясуйте погляди мовознавців на ці структури.
9. Які речення належать до складнопідрядних з підрядною допустовою частиною? Охарактеризуйте різновиди цих конструкцій.
10. Як співвідносяться головна і підрядна частини в складнопідрядних реченнях із підрядною частиною наслідку? Охарактеризуйте особливості зв'язку підрядної наслідкової частини з головною.
11. Вкажіть на особливості складнопідрядних речень з підрядною супровідною частиною. Охарактеризуйте погляди мовознавців на ці конструкції.
12. Як мовознавці трактують складні речення із зіставними та пояснювальними відношеннями між частинами?

Завдання

1. Виконати вправи № 524, 526, 527, 529, 530, 531, 532, 533, 537.
2. Уміти давати усні зв'язні відповіді на питання плану заняття.
3. Підготувати самостійну роботу з теми „Складнопідрядне елементарне речення”

Самостійна робота № 3

Тема: Складнопідрядне елементарне речення

Завдання

1. Опрацювати 3 статті на вибір, склавши стислий конспект:

-Слинько І. Чи змінюється значення складнопідрядного речення від місця підрядного? // Дивослово. – 1995. – № 4. – С.20-23.

-Богдан М. М. Сполучники і сполучні слова як засоби зв'язку частин складнопідрядних речень // Укр. мова і літ. в шк. – 1979. – № 1. – С.69-75.

-Герман К. Ф. Критерії розрізнення омонімічних сполучників і сполучних слів // Укр. мова і літ. в шк. – 1970. – № 5. – С. 54-57.

-Гмир І. С. Розрізнення сполучників від однозвучних сполучень слів // Укр. мова і літ. в шк. – 1972. – № 3. – С. 54-56.

-Слинько І.І. Сполучник чи сполучне слово? // Укр. мова і літ. в шк. – 1987. – № 4. – С.31-36.

-Кокойло О.В., Корбозерова Н.М. Про семантичну структуру складнопідрядного речення // Мовознавство. – 1989. – № 3. – С. 26-30.

-Голоюх В. Складнопідрядні речення з ускладненим відношенням компонентів //Філологічні студії. – Луцьк, 2000. – №1. – С.52-57.

2. Законспектувати за Українським правописом правила пунктуації у складнопідрядному реченні й вивчити опрацьований матеріал.

3. Виконати вправи № 538, 516.

Практичне заняття № 6 (лабораторне)

Тема: Багатокомпонентне складнопідрядне речення. МКР №2

(2 години)

План

1. Поняття про багатокомпонентне складнопідрядне речення.
2. Класи неелементарних складнопідрядних речень:
 - а) конструкції з супідрядністю;
 - б) конструкції з послідовною підрядністю;
 - в) конструкції з супідрядністю і послідовною підрядністю.
3. Синтаксичний аналіз багатокомпонентного складного речення.
3. МКР № 2

Література

1. Кокойло О.В., Корбозерова Н.М. Про семантичну структуру складнопідрядного речення // Мовознавство. – 1989. – № 3. – С. 26-30.
2. Голоюх В. Складнопідрядні речення з ускладненим відношенням компонентів //Філологічні студії. – Луцьк, 2000. – №1. – С.52-57.
3. Шульжук К.Ф. Ускладнені складнопідрядні речення в сучасній українській мові // УМЛШ. – 1983. – № 9. – С.34-39.
4. Козацька О. Порядкова залежність послідовності розташування предикативних одиниць у контамінованих складнопідрядних багатокомпонентних реченнях // Українська мова. – 2005. – № 3.– С. 54-61.

Питання для самоперевірки

1. У чому полягає особливість складнопідрядних багатокомпонентних речень?
2. Чому складнопідрядні багатокомпонентні речення виникли найпізніше?
3. Які моделі складнопідрядних багатокомпонентних речень належать до центральних, а які — до периферійних?
4. З'ясуйте специфіку складнопідрядних речень з неоднорідною супідрядністю. Які є різновиди цих конструкцій? Які семантико-синтаксичні відношення виявляються в цих структурах?
5. Які речення належать до складнопідрядних конструкцій з послідовною підрядністю? Назвіть найпоширеніші різновиди цих структур залежно від порядку розміщення компонентів.
6. Охарактеризуйте різновиди конструкцій з послідовною підрядністю відповідно до характеру засобів зв'язку.
7. Як розглядаються в мовознавстві речення зі збігом двох підрядних сполучних засобів? Чому їх доцільно відносити до конструкцій з послідовною підрядністю?

8. Які конструкції належать до складнопідрядних речень з однорідною супідрядністю?
9. У чому виявляються особливості функціонування підрядних і сурядних сполучних засобів у конструкціях з однорідною супідрядністю?
10. Чому конструкції з однорідною супідрядністю мають найбільші експресивні можливості серед усіх моделей складнопідрядних багатокомпонентних речень?
11. Чим вирізняються структури з однорідною супідрядністю з-поміж інших центральних моделей складнопідрядних багатокомпонентних речень у плані семантико-синтаксичної структури?
12. Охарактеризуйте моделі контамінованих речень, у яких по-різному комбінуються однорідна супідрядність, неоднорідна супідрядність і послідовна підрядність.

Завдання

1. Виконати вправи № 540, 541.
2. Уміти давати усні зв'язні відповіді на питання плану заняття.
3. Виписати з творів українських письменників 20 століття 2 складнопідрядних багатокомпонентних речень і виконати їх повний синтаксичний аналіз.
4. Підготувати самостійну роботу з теми практичного заняття.
4. Підготуватися до написання МКР № 2.

Самостійна робота № 4

Тема: Складнопідрядне багатокомпонентне речення

Завдання

Опрацювати статті, склавши стислий конспект:

- Шульжук К.Ф. Ускладнені складнопідрядні речення в сучасній українській мові // УМЛШ. – 1983. – № 9. – С.34-39.
- Козацька О. Порядкова залежність послідовності розташування предикативних одиниць у контамінованих складнопідрядних багатокомпонентних реченнях // Українська мова. – 2005. – № 3. – С. 54-61.

2 півріччя

Практичні заняття №№ 1-2

Тема: Складні безсполучникові речення

(4 години)

План

1. Диференційні ознаки безсполучникових складних речень, проблема їх граматичного статусу.
2. Формально-синтаксична та семантико-синтаксична структура безсполучникового складного речення.
3. Основні типи безсполучникових складних речень. Різновиди змістових відношень між предикативними частинами безсполучникових складних речень.
4. Безсполучникові складні речення відкритої та закритої структури.
5. Розділові знаки у безсполучниковому складному реченні.
6. Багатокомпонентні безсполучникові складні речення.

Студент повинен знати: визначення безсполучникового складного речення, вирізняти диференційні ознаки безсполучникових складних речень.

Студент повинен уміти: вирізняти безсполучникові складні речення у тексті, аналізувати їх з урахуванням синтаксичної будови.

Література

1. Сучасна українська літературна мова: Синтаксис / За заг. ред. І.К. Білодіда. – К.: Наук. думка, 1972. – С.409-428.
2. Вихованець І.Р. Граматика української мови: Синтаксис. – К.: Либідь, 1993. – С.256-301.
3. Дорошенко С.І. Складні безсполучникові конструкції в сучасній українській мові. – Харків: Вид-во Харків. ун-ту, 1980. – 151 с.
4. Сучасна українська мова / За заг. ред. О.Д.Пономарева. – К.: Либідь, 1997. – С.342-349.
5. Слинко І.І., Гуйванюк Н.В., Кобилянська М.Ф. Синтаксис сучасної української мови: Проблемні питання. – К.: Вища шк., 1994. – С.628-654.
6. Шульжук К.Ф. Складне речення в українській мові. – К.: Рад. шк., 1989. – С.90-100.
7. Шульжук К.Ф. Синтаксис української мови: Підручник. – К.: Видав. центр „Академія”, 2004. – С.343-356.
8. Ширяев Е.Н. Основы системного описания бессоюзных сложных предложений // Вопросы языкознания. – 1984. – № 1. – С.53-57.
9. Коцура Т. Стилїстична роль безсполучникових складних речень // Українська мова та література. – 2006. – Вересень (№ 35/36). – С.38-39.
10. Безсполучникові складні речення у стилях мови // Культура слова. – К., 1982. – Вип. 23 – С. 77-80.

Завдання й запитання:

1. Виконати впр. № 544, 545, 546, 547, 548.
 2. Укласти тези монографії: Дорошенко С. І. Складні безсполучникові конструкції в сучасній українській мові. – Харків, 1980.
 3. Дати відповіді на питання:
 - Чому БСК розглядали як складнопідрядні чи складносурядні безсполучникові речення?
 - У чому специфіка СБР з однорідними частинами та з неоднорідними частинами?
 - Яка роль інтонації в організації безсполучникового складного речення?
 - Вкажіть місце безсполучникових конструкцій у системі складних речень.
 - Охарактеризуйте систему розділових знаків у безсполучникових конструкціях. Яким змістовим відношенням між предикативними частинами вони відповідають?
 - Які Ви знаєте сучасні погляди вчених на граматичний статус і класифікацію безсполучникових конструкцій?
 4. Виконати синтаксичний аналіз 5 складних безсполучникових багатокomпонентних речень із творів художньої літератури (на вибір).
 5. Підготувати самостійну роботу № 1.
- *Вправи виконуються за підручником: Плющ М.Я. та ін. Сучасна українська літературна мова: Зб.вправ: Навч.посібник / М.Я.Плющ, О.І.Леута, Н.П.Гальона. – К.: Вища шк., 2003. – 287 с.*

Практичне заняття № 3

**Тема: Складні сполучникові речення з різними видами зв'язку
(2 години)**

План

1. Класифікація складних сполучникових речень із сурядним і підрядним зв'язками.
2. Складні речення із сурядністю і підрядністю. Синтаксичні засоби зв'язку між частинами і компонентами цих речень.
3. Різновиди речень із сурядністю і підрядністю та їх особливості:
4. Складні речення з підрядністю і сурядністю. Їх структурно-семантичні ознаки.

Студент повинен знати: особливості розмежування багатом-понентного складного речення як комбінації мінімальних конструкцій, їхні специфічні особливості в граматичному оформленні, в семантиці, у функціонально-стилістичному застосуванні.

Студент повинен уміти: вирізняти багатомпонентне складне речення, визначати його типи, характеризувати класи багатомпонентних складних речень.

Література

1. Бевзенко С.П. Структура складного речення в українській мові. – К., 1987.
2. Вихованець І.Р. Граматика української мови: Синтаксис. – К., 1993.
3. Загнітко А.П. Теоретична граматики української мови: Синтаксис. – Донецьк, 2001.
4. Кучеренко І.К. Складні речення з сурядністю і підрядністю // УМЛШ. – 1973. – № 11.
5. Пархонюк Л.М. Складне речення в українській мові. – Тернопіль, 1998.
6. Шульжук К.Ф. Складні багатомпонентні речення в українській мові. – К., 1986. – 260 с.
7. Шульжук К.Ф. Мовленнєва реалізація моделей складних багатомпонентних речень // Мовознавство. – 1991. – № 3. – С. 49-52.
8. Шульжук К.Ф. Складні речення з різними видами зв'язку // Укр. мова і літ. в шк. – 1987. – № 7. – С.39-45.
9. Шульжук К.Ф. Семантична структура складного багатомпонентного речення // Мовознавство. – 1987. – №6. – С.32-38.

Завдання й запитання:

1. Виконати вправу № 549.
2. Виписати із вправи № 550 складні речення з різними видами сполучникового зв'язку, накреслити їх структурні схеми й пояснити розділові знаки.
3. Законспектувати статтю: Кучеренко І.К. Складні речення з сурядністю і підрядністю // УМЛШ. – 1973. – № 11.
4. Дати відповіді на питання:
 - Які існують погляди мовознавців на статус і природу складних сполучникових речень з різними видами зв'язку?
 - За якою ознакою розрізняються складні речення з сурядністю і підрядністю та з підрядністю і сурядністю?
5. Підготувати самостійну роботу № 2.

Практичні заняття №№ 4-5

Тема: Складні сполучниково-безсполучникові речення

(4 години)

План

1. Структурно-семантичні особливості сполучниково-безсполучникових речень.
2. Конструкції з сурядністю і безсполучниковістю та їх різновиди.
3. Конструкції з підрядністю і безсполучниковістю та їх типи.
4. Конструкції із сурядністю, підрядністю і безсполучниковістю та їх різновиди.
5. МКР № 1.

Студент повинен знати: особливості розмежування багатом-понентного складного речення як комбінації мінімальних конструкцій, їхні специфічні особливості в граматичному оформленні, в семантиці, у функціонально-стилістичному застосуванні.

Студент повинен уміти: вирізняти багатомпонентне складне речення, визначати його типи, характеризувати класи багатомпонентних складних речень.

Література

1. Бевзенко С.П. Структура складного речення в українській мові. – К., 1987.

2. Вихованець І.Р. Граматика української мови: Синтаксис. – К., 1993.
3. Загнітко А.П. Теоретична граматики української мови: Синтаксис. – Донецьк, 2001.
4. Пархонюк Л.М. Складне речення в українській мові. – Тернопіль, 1998.
5. Шульжук К.Ф. Складні сполучниково-безсполучникові речення // УМЛШ. – 1979. – № 5.
6. Шульжук К.Ф. Складне речення в українській мові. – К., 1989.

Завдання й запитання:

1. Виписати із вправи № 552 речення із безсполучниково-сполучниковим зв'язком. Накреслити їх структурні схеми. Проаналізуйте засоби вираження смислових відношень.
2. Законспектувати статтю: Шульжук К.Ф. Складні сполучниково-безсполучникові речення // УМЛШ. – 1979. – № 5.
3. Виписати із текстів художньої літератури 5 речень і виконати їх повний синтаксичний аналіз.
4. Підготувати самостійну роботу № 3.
5. Підготуватися до написання МКР № 1.

Практичне заняття № 6

Тема: Період як синтаксична структура

(2 години)

План

1. Період як особлива форма організації речення.
2. Функціонально-стилістичні особливості періодів.
3. Семантико-граматичні ознаки періодів.

Студент повинен знати: визначення періоду, його функціонально-стилістичні особливості й семантико-граматичні ознаки.

Студент повинен уміти: вирізняти періоди в тексті, аналізувати їх з урахуванням синтаксичної будови.

Література

1. Бевзенко С.П. Структура складного речення в українській мові. – К., 1987.
2. Вихованець І.Р. Граматика української мови: Синтаксис. – К., 1993.
3. Загнітко А.П. Теоретична граматики української мови: Синтаксис. – Донецьк, 2001.
4. Пархонюк Л.М. Складне речення в українській мові. – Тернопіль, 1998.
5. Шульжук К.Ф. Складне речення в українській мові. – К., 1989.
6. Шульжук К.Ф. Складне речення і об'єднання речень // Лінгвістичні студії: Зб.наук.праць. – Донецьк, 1997. – Вип. 3.
7. Чередниченко І.Г. Період як синтаксична конструкція в сучасній українській мові // Укр. мова і літ. в шк. – 1957. – № 2. – С.29-35.

Завдання й запитання:

1. Навести приклади 3 періодів різного типу з художньої літератури, виконати повний синтаксичний аналіз 1 періоду.
2. Дати відповіді на питання:
 - Які особливості побудови періоду?
 - Які існують семантико-синтаксичні відношення між частинами періоду?
 - Чому періоди часто вживають митці художнього слова?
 - Які синтаксичні та стилістичні функції періоду?
3. Підготувати самостійну роботу № 4.

Практичне заняття № 7

Тема: Текст. Складне синтаксичне ціле

(2 години)

План

1. Питання про текст як об'єкт синтаксично-комунікативного аналізу. Тлумачення категорії тексту лінгвістами.
2. Основні ознаки тексту. Функціонально-комунікативні різновиди текстів.
3. Одиниці тексту. Зв'язок тексту з реченням.
4. Абзац як композиційно-комунікативна одиниця, його роль у членуванні тексту. Співвідношення між абзацом і складним синтаксичним цілим.
5. Засоби зв'язку речень у складному синтаксичному цілому.
6. Структурні типи складних синтаксичних цілих.
7. Монологічне та діалогічне мовлення як форми усного і писемного тексту.

Студент повинен знати: особливості тексту як компоненту мовленнєвої комунікації, його тлумачення лінгвістами, особливості структурних компонентів тексту, засоби зв'язку частин тексту.

Студент повинен уміти: вирізняти основні функції тексту, категорії тексту, вміти членувати текстові величини.

Література

1. Сучасна українська літературна мова: Стилїстика / За заг. ред. І.К. Білодіда. – К.: Наук. думка, 1973. – С.5-54.
2. Мельничайко В.Я. Лінгвістика тексту в шкільному курсі української мови. – К.: Рад. шк., 1986. – С.5-75.
3. Гальперин И.Р. Текст как объект лингвистического исследования. – М.: Наука, 1981. – 139 с.
4. Загнітко А.П. Теоретична грамати́ка української мови: Синтаксис. – Донецьк: ДонНУ, 2001. – С.433-507.
5. Сучасна українська літературна мова / За ред. М.Я.Плющ. – К.: Вища шк., 1994. – С.397-402.
6. Лосева Л.М. Как строится текст. – М., 1980. – 92с.
7. Адмони В.Г. Грамматика и текст // Вопр. языкознания. – 1985. – № 2. – С.23-29.
8. Новиков А.И. Семантика текста и ее формализация. – М., 1983. – 253 с.
9. Синтаксис текста: Сб. статей. – М., 1979. – 452 с.
10. Шульжук К.Ф. Синтаксис української мови: Підручник. – К.: Видав. центр „Академія”, 2004. – С.371-376.
11. Білодід І.К. Надфразні єдності як елемент тексту в функціональних стилях літературної мови // Мовознавство. – 1979. – №2. – С.14-23.
12. Сиротиніна В.О. Системні зв'язки слів у художньому тексті // Мовознавство. – 1979. – №3. – С.52-60.
13. Ляпон М.В. Смысловая структура сложного предложения и текст. – М., 1979.
14. Храпченко Н.Б. Текст и его свойства // Вопр. языкознания. – 1985. – № 2.
15. Шульжук К.Ф. Складне речення в українській мові. – К., 1989.
16. Шульжук К.Ф. Складне речення і об'єднання речень // Лінгвістичні студії: Зб.наук.праць. – Донецьк, 1997. – Вип. 3.
17. Марич С.М. Складне синтаксичне утворення в системі синтаксису української мови // Наук. вісн. ВДУ ім. Лесі Українки. – Луцьк, 2002. – № 6. – С.223-230.
18. Пономарьова Л. Текстотвірний потенціал складного речення // Функціонально-комунікативні аспекти граматики і тексту: Зб. наук. праць. – Донецьк, 2004. – С.70-75.

Завдання й запитання:

1. Законспектувати статті:

-Новичкова Р.М. Про однофразові тексти // Мовознавство. – 1981. – № 3.

-Білодід І.К. Надфразні єдності як елемент тексту в функціональних стилях літературної мови // Мовознавство. – 1979. – №2. – С.14-23.

2. Виконати повний синтаксичний аналіз речень:

І. *Киянам я співчував, пам'ятаючи, як тяжко було мені колись їхати з села, де лишалася мама, товариші, весь мій улюблений світ; решта викликала посмішку, бо видно ж: людина хвора, вражена пошестю, їй хочеться того, що хочуть всі, і, якщо вона не матиме того, що мають усі, життя її пропаде (Г.Тютюнник).*

ІІ. *Скрізь, де з'являвся князь, приєднувалися до нього кінецькі старости з тисяцькими й сотниками; якщо Ярослав хотів що-небудь спитати з робочих людей, наперед нього миттю вискакував староста або тисяцький і випереджав князя у його намірах, Коснятин непомітно всміхався під пишним руським усом, а Ярослав ще більше темнів лицем, супився, але не мовив нічого, повертав коня, їхав далі (П.Загребельний).*

3. Дати відповіді на питання:

- Чому ССЦ називають надфазною єдністю? Які зв'язки є міжфазовими?
- Чому рівень тексту вважають найвищим ярусом синтаксису і всієї мовної системи?
- У чому виявляється зв'язок тексту з реченням?
- Як поєднуються речення у складному синтаксичному цілому?

Практичне заняття № 8

Тема: Конструкції з чужим мовленням

(2 години)

План

1. Способи передачі чужого мовлення.
2. Конструкцій з прямою мовою та їх синтаксичний статус.
3. Діалог і полілог як окремі форми передавання прямої мови.
4. Непряма мова. Оформлення чужої мови як непрямої.
5. Особливості невластивої прямої мови. Напівпряма мова.
6. Цитата як різновид чужого мовлення.

Студент повинен знати: структурно-семантичні ознаки прямої мови, способи заміни прямої мови непрямою, особливості вживання невластивої прямої мови в художньому стилі.

Студент повинен уміти: правильно вживати розділові знаки при прямій, непрякій та невластивої прямій мові.

Література

1. Каранська М.У. Сучасна українська літературна мова – К.: НМК ВО, 1992. – С.367-382.
2. Сучасна українська літературна мова: Синтаксис / За заг. ред. І.К.Білодіда. – К.: Наук. думка, 1972. – С.428-430.
3. Сучасна українська мова / За заг. ред. О.Д.Пономарева. – К.: Либідь, 1997. – С.365-370.
4. Сучасна українська літературна мова / За ред. М.Я.Плющ. – К.: Вища шк., 1994. – С.393-397.
5. Ющук І.П. Практикум з правопису української мови. – К.: Рад. шк., 1994. – С.212-274.
6. Шульжук К.Ф. Синтаксис української мови: Підручник. – К.: Видав. центр „Академія”, 2004. – С.364-370.

7. Вавринюк Т. Невласне пряма мова як засіб суб'єктивізації тексту // Мандрівець. – 2004. – № 2. – С. 45-47.
8. Рінберг В.Л. Конструкції прямої мови в системі складних структур // Мовознавство. – 1980. – № 23. – С.17-25.
9. Бондаренко О. Слова автора при прямій мові як визначник адресанта та складник інфраструктури речення // Науковий вісник ВДУ ім. Лесі Українки. – 2006. – №6. – С.253-264.
10. Дзюбишина Н.Я. Про деякі випадки вживання лапок // Укр. мова і літ. в шк. – 1983. – № 2. – С. 66-67.

Завдання й запитання:

1. Виконати впр.№№ 554, 556, 597.
2. Підготувати повідомлення про вивчення теми у школі й виконати 1 вправу на вибір зі шкільного підручника.
3. Законспектувати: Тишківська Н. Деякі нерозв'язані питання пунктуації // Українська мова та література. – 2006. – №46. – С.4-6.
4. Підготувати самостійну роботу № 5.

Практичні заняття №№ 9-10

Тема: Основи української пунктуації (4 години)

План

1. Пунктуація і синтаксична система мови.
2. Основні етапи розвитку української пунктуації.
3. Теоретичні принципи сучасної української пунктуації.
4. Вплив структури речення та інтонації на пунктуацію.
5. Система розділових знаків та їхні основні функції.
6. Огляд уживання розділових знаків у простому та складному реченнях.
7. Особливості пунктуації в текстах різного функціонального призначення.

Студент повинен знати: основні етапи розвитку української пунктуації, теоретичні принципи сучасної української пунктуації, вплив структури речення та інтонації на пунктуацію, систему розділових знаків та їхні основні функції.

Студент повинен уміти: правильно вживати розділові знаки у простому та складному реченнях, при засобах передачі чужого мовлення.

Література

1. Сучасна українська літературна мова / За ред. М.Я.Плющ. – К.: Вища шк., 1994. – С.403-405.
2. Сергієнко В. Двокрапка й тире в безсполучникових складних реченнях // Дивослово. – 2003. – № 12. – С. 39-40.
3. Плиско К.М. Синтаксис української мови із системою орієн-тирів для самостійного вивчення. – Харків, 1992. – С.25-90.
4. Український правопис. – К.: Наук. думка, 1994. – С.126-155.
5. Ющук І.П. Практикум з правопису української мови. – К.: Рад. шк., 1994. – С.212-274.
6. Шульжук К.Ф. Синтаксис української мови: Підручник. – К.: Видав. центр „Академія”, 2004. – С.377-387.

Запитання й завдання:

1. Дати відповіді на питання:
 1. Яке значення пунктуації?
 2. Як формувалася українська пунктуація?
 3. З'ясуйте специфіку синтаксичного (структурного), смислового та інтонаційного принципів.
 4. Охарактеризуйте роздільні і видільні розділові знаки.

5. Які основні функції розділових знаків?
6. З'ясуйте особливості пунктуації в текстах різного функціонального призначення.
2. Підготуватися до написання диктанта (пунктуація складного речення).
3. Підготувати самостійну роботу № 6.

Практичне заняття № 11

Тема: Складне речення (підсумкове)

(2 години)

Завдання:

1. Підготуватися до написання контрольної роботи з тем модуля.
2. Повторити схеми повного синтаксичного аналізу складних речень різних типів.

САМОСТІЙНА РОБОТА СТУДЕНТА (42 ГОДИНИ)

Самостійна робота № 1

Тема: Складне безсполучникове речення

(8 годин)

Завдання:

1. Опрацювати джерела, склавши стислий конспект:
 1. Беляєва Т. Семантичне наповнення і сфера використання без-сполучникових складних речень з транспонованим імперативом // Філологічні студії.– Луцьк, 2000. – № 1. – С. 22-28.
 2. Тележкіна О. Речення обґрунтування як вид безсполучникових складних речень // Філологічні студії. – Луцьк, 2000. – № 1.
 3. Степун О.Л. Специфіка безсполучникових складних речень із значенням зіставлення // Лінгвістичні дослідження: Зб. наук. пр. – Х., 1992. – Вип. 2. – С. 103-106.
 4. Дорошенко С.І. Складні безсполучникові речення як окремий тип складних конструкцій // Мовознавство. – 1987. – № 1. – С. 47-50.

Самостійна робота № 2

Тема: Складне сполучникове речення з різними видами зв'язку

(4 години)

Завдання:

1. Написати твір-роздум на 1 із запропонованих тем, використовуючи ССР з різними видами сполучникового'язку.
2. Виконати повний синтаксичний аналіз 2 таких речень з твору.

Запропонована тематика:

- Почуття патріотизму;
- Пізнай самого себе;
- Сила слова;
- Мова і нація;
- Слово про благодійність;
- Сльози природи.

Самостійна робота № 3

Тема: Складне сполучниково-безсполучникове речення

(4 години)

Завдання:

1. Опрацювати джерела, склавши стислий конспект:
 1. Шульжук К.Ф. Складні речення з різними видами зв'язку // Укр. мова і літ. в

шк. – 1987. – № 7. – С.39-45.

2. Шульжук К.Ф. Семантична структура складного багатокомпонентного речення //Мовознавство. – 1987. – №6. – С.32-38.
3. Шульжук К.Ф. Мовленнєва реалізація моделей складних багатоконпонентних речень //Мовознавство. – 1991. – №3. – С.12-19.

Самостійна робота № 4

Тема: Період. Текст. Складне синтаксичне ціле
(14 годин)

Завдання:

1. Укласти бібліографію до теми самостійної роботи.
2. Підготувати повідомлення про вивчення таких конструкцій в школі.
3. Дібрати невеликий текст, визначити його структурні компоненти, засоби зв'язку речень та структурні типи складних синтаксичних цілих у ньому.

Тема: Конструкції з чужим мовленням

(6 годин)

Завдання:

1. Опрацювати джерела, склавши стислий конспект:
 - Вавринюк Т. Невласне пряма мова як засіб суб'єктивізації тексту // Мандрівець. – 2004. – № 2. – С. 45-47.
 - Рінберг В.Л. Конструкції прямої мови в системі складних структур // Мовознавство. – 1980. – № 23. – С.17-25.
 - Бондаренко О. Слова автора при прямій мові як визначник адресанта та складник інфраструктури речення // Науковий вісник ВДУ ім. Лесі Українки. – 2006. – №6. – С.253-264.

Самостійна робота № 6

Тема: Основи української пунктуації
(6 годин)

Завдання:

1. Дібрати уривок з художнього або публіцистичного стилів мови (до 5 сторінок). Проаналізувати систему розділових знаків, їх функції та правила вживання.
2. Законспектувати основні правила вживання розділових знаків у простому та складному реченнях, дібрати з художніх текстів по 1–2 приклади до кожного правила.

ЛАБОРАТОРНІ РОБОТИ

Лабораторна робота № 1

Тема: Безполучникове складне речення
(2 години)

Завдання:

Виписати з творів українських письменників 19 століття 5 безполучникових багатокомпонентних складних речень і виконати їх повний синтаксичний аналіз.

Лабораторна робота № 2

Тема: Складне речення з різними видами зв'язку
(2 години)

Завдання:

Виписати з творів українських письменників 20 століття 5 складних багатокомпонентних речень з різними видами зв'язку й виконати їх повний синтаксичний аналіз.

Лабораторна робота № 3
Тема: Період як своєрідна синтаксична конструкція
(2 години)

Завдання:

Виписати з творів українських письменників 21 століття 3 періоди різних типів і виконати їх повний синтаксичний аналіз.

Контрольні завдання до практичних занять, завдання для заліків

Тема: Складносурядне речення. Складнопідрядне речення.
Складне речення з сурядним і підрядним зв'язком

Варіант 1

1. Охарактеризувати складне речення як синтаксичну одиницю.
2. Виконати повний синтаксичний аналіз складного речення; розібрати виділену предикативну частину як умовно просте речення:
Розітнулося в гущині голосне щебетання й полинуло високо туди, де небо міниться, / де небо грає всякими барвами /...

М.Коцюбинський

Варіант 2

1. Подати короткі відомості з історії дослідження складного речення.
2. Виконати повний синтаксичний аналіз складного речення; розібрати виділену предикативну частину як умовно просте речення:
Мандрівник, можливо, поспішав, тому / його так дратувала повільність тварин /, але українець, який звик до розміреного життя, цінував у волах насамперед їхню витривалість і невибагливість у харчуванні...

В.Супруненко

Варіант 3

1. Охарактеризувати засоби зв'язку частин складного речення.
2. Виконати повний синтаксичний аналіз складного речення; розібрати виділену предикативну частину як умовно просте речення:
За тиждень він наблукався Прохорівкою, намилювався красою краєвидів, / що відкривалися йому згори /, Perezнайомився з місцевим людом, враз відчув, що мусить якнайшвидше їхати в своє село Кирилівку, де він не був аж чотирнадцять років, де ждуть його.

В.Шевчук

Варіант 4

1. Охарактеризувати формально-синтаксичну структуру складного речення.
2. Виконати повний синтаксичний аналіз складного речення; розібрати виділену предикативну частину як умовно просте речення:
Ніхто сторонній сюди не має права заходити, а / вона ненароком забрела і збагнула тепер /, що пропала, що нічим їй не виправдатись....

О.Гончар

Варіант 5

1. Пояснити зв'язок семантико-синтаксичної структури складного речення з формально-синтаксичною.
2. Виконати повний синтаксичний аналіз складного речення; розібрати виділену предикативну частину як умовно просте речення:
Український народ глибоко шанує волю інших народів /, бо добре знає, що таке пригноблення і безправність.

О.Корнійчук

Варіант 6

1. Охарактеризувати особливості комунікативної організації складного речення.
2. Виконати повний синтаксичний аналіз складного речення; розібрати виділену предикативну частину як умовно просте речення:

/ Подій пережив я багато /, та серце
жагуче і вірне зберіг, щоб чесно
сьогодні ступить на поріг старої
батьківської хати.

М.Марфієвич

Варіант 7

1. Охарактеризувати погляди мовознавців на складне речення.
2. Виконати повний синтаксичний аналіз складного речення; розібрати виділену предикативну частину як умовно просте речення:

/ Війну дуже добре пам'ятаємо ми, люди старшого віку /, ті, кому довелося винести її
тягар на своїх плечах, кому судилося долею на важких фронтах виборювати мир і
майбутні весни.

Ю.Збанацький

Варіант 8

1. Охарактеризувати класифікації складних речень.
2. Виконати повний синтаксичний аналіз складного речення; розібрати виділену предикативну частину як умовно просте речення:

/ Мрії про професійну музичну освіту довелося пригасити /, коли після закінчення
Чернігівської семінарії Тичина, щоб не йти в попи, змушений був вступити до Київського
комерційного інституту.

Р.Іванченко

Варіант 9

1. Охарактеризувати погляди мовознавців щодо природи й статусу складносурядних речень.
2. Виконати повний синтаксичний аналіз складного речення; розібрати виділену предикативну частину як умовно просте речення:

І темними вулицями, де менше горіло, / поніс Гонта дітей своїх /, щоб ніхто не бачив, де
він синів поховає і як Гонта плаче.

Т.Шевченко

Варіант 10

1. Описати особливості складносурядних речень відкритої і закритої структур.
2. Виконати повний синтаксичний аналіз складного речення; розібрати виділену предикативну частину як умовно просте речення:

Не можу я спокійно на осінній ліс дивитися і в негоду, коли на стоси уже пожовклого
листя падають великі в'їдливі дощі, але ще більше говорить він мені в такі години, / коли
лежить над тобою бірюза чистого неба /....

М.Хвильовий

Варіант 11

1. Охарактеризувати складносурядні речення з єднальними сполучниками.
2. Виконати повний синтаксичний аналіз складного речення; розібрати виділену предикативну частину як умовно просте речення:

Справжня гармонія волі й любові досягається в тих сім'ях, де в морально-етичних і
духовно-психологічних взаєминах володарем є мати, де світло розуму, мудрості, / що
дивує дітей повсякденними відкриттями людської краси /, випромінюється матір'ю...

В.Сухомлинський

Варіант 12

1. Описати ознаки складносурядного речення й перерахувати типи ССР.
2. Виконати повний синтаксичний аналіз складного речення; розібрати виділену предикативну частину як умовно просте речення:

Повний місяць стояв над степом і через нього перепливали легкі хмаринки, і здавалося мені, що / місяць котився морем, занурюючись у шумовиння /.

Ю.Яновський

Варіант 13

1. Описати особливості зіставно-протиставних складносурядних речень.
2. Виконати повний синтаксичний аналіз складного речення; розібрати виділену предикативну частину як умовно просте речення:
/ Золота порохівниця місяця, вистромившись із-за могил, порошила трави голубим пилом /, і здавалось козакові, що там, у степу, ворухиться щось...

Г.Тютюнник

Варіант 14

1. Охарактеризувати складносурядні речення з розділовими сполучниками.
2. Виконати повний синтаксичний аналіз складного речення; розібрати виділену предикативну частину як умовно просте речення:
Сонце встало таке веселе, що / сміялись вікна, стіни і навіть постіль /, де спав Аркадій Петрович.

М.Коцюбинський

Варіант 15

1. Дати характеристику складносурядних речень із градаційними сполучниками.
2. Виконати повний синтаксичний аналіз складного речення; розібрати виділену предикативну частину як умовно просте речення:
Мушка притулилася під саму стіну, де невеличкий карниз хоч трохи захищав її від води, і серце Мушки стискається од болю, бо / Свиридон стогнав все частіше, голосніше /.

Ю.Яновський

Варіант 16

1. Охарактеризувати погляди учених на складнопідрядне речення.
2. Виконати повний синтаксичний аналіз складного речення; розібрати виділену предикативну частину як умовно просте речення:
/ Рушник – символ життєвої дороги /, тому ним прикрашалося найпочесніше місце в хаті, де висіла ікона.

Крутенко Н.

Варіант 17

1. Охарактеризувати структурні особливості складнопідрядних речень.
2. Виконати повний синтаксичний аналіз складного речення; розібрати виділену предикативну частину як умовно просте речення:
/ Наукою встановлено /, що біохімічні зміни, які відбуваються завдяки фізичним навантаженням, дуже позитивно впливають на психіку людини.

З журналу

Варіант 18

1. Описати сутність логіко-граматичної класифікації складнопідрядних речень.
2. Виконати повний синтаксичний аналіз складного речення; розібрати виділену предикативну частину як умовно просте речення:
Тож і безсмертен той, хто вміє збагнути і зберегти усе, / що передано йому з минулого /.

Іванченко Р.

Варіант 19

1. Пояснити сутність формально-граматичної класифікації складнопідрядних речень.
2. Виконати повний синтаксичний аналіз складного речення; розібрати виділену предикативну частину як умовно просте речення:
/ Джурило їхав швидко /, але стріла летіла ще швидше, бо вона мала дістати його відразу, щоб він уже ніколи не чинив ніякого лиходійства.

П.Загребельний.

Варіант 20

1. Розкрити сутність структурно-семантичної класифікації складнопідрядних речень.
2. Виконати повний синтаксичний аналіз складного речення; розібрати виділену предикативну частину як умовно просте речення:

/ Придорожні берези струшували з крихітних сонних бруньок холодну росу /, а в її душу опадали невидимі сльози, і скорбна усмішка з'являлася на устах матері, коли на грудях Данила спросоння заплакав синок.

М. Стельмах

Варіант 21

1. Описати особливості складнопідрядних речень з підрядною означальною частиною й підрядною з'ясувальною частиною.
2. Виконати повний синтаксичний аналіз складного речення; розібрати виділену предикативну частину як умовно просте речення:

Я стільки горя бачив на війні,
/ Але душа на попіл не згоріла /,
І хочеться так ніжності мені,
Щоб серце в грудях солодко щеміло.

Г.Тютюнник

Варіант 22

1. Охарактеризувати займенниково-співвідносні складнопідрядні речення.
2. Виконати повний синтаксичний аналіз складного речення; розібрати виділену предикативну частину як умовно просте речення:

/ Вже гарячий спекотний день млів над полем бою /, а вороги все ще стояли на своїх позиціях, хоч обидві сторони мали чимало вбитих і поранених.

І. Цюпа

Варіант 23

1. Охарактеризувати складнопідрядні речення з підрядними місця й часу.
2. Виконати повний синтаксичний аналіз складного речення; розібрати виділену предикативну частину як умовно просте речення:

Заходьте в світ, де склється джерело,
Де в'ються ластівки, снують брунатні бджоли,
Де в честь оратая пшениця гне стебло,
/ Де дерево життя не зав'яне ніколи! /

М. Рильський

Варіант 24

1. Охарактеризувати складнопідрядні речення з підрядними причини і мети.
2. Виконати повний синтаксичний аналіз складного речення; розібрати виділену предикативну частину як умовно просте речення:

Хлопчик почервонів від того, що раптом став у центрі уваги, / хоч до кінця ще й не збагнув /, чим це він так зацікавив клас.

І. Цюпа

Варіант 25

1. Охарактеризувати складнопідрядні речення з підрядними умови й допусту.
2. Виконати повний синтаксичний аналіз складного речення; розібрати виділену предикативну частину як умовно просте речення:

Коли ми йшли удвох з тобою вузькою стежкою по полю, / я гладив золоте колосся /, як гладить милому волосся щаслива ніжна наречена.

Д. Павличко

Варіант 26

1. Охарактеризувати складнопідрядні речення з підрядною частиною способу дії, міри і ступеня.

2. Виконати повний синтаксичний аналіз складного речення; розібрати виділену предикативну частину як умовно просте речення:
Дружба лише тоді могутня й облагороджуюча, / коли вона є маленьким паростком ідеалу /, з якого виростає могутня поросль життєвих, ясно усвідомлених прагнень.

В. Сухомлинський

Варіант 27

1. Охарактеризувати складнопідрядні речення з підрядною порівняльною частиною й підрядною наслідку.
2. Виконати повний синтаксичний аналіз складного речення; розібрати виділену предикативну частину як умовно просте речення:
І ось знову весна, і летять гуси, і врунється, зеленіє озимина, / яка розколося влітку /...

В. Земляк

Варіант 28

1. Описати особливості складнопідрядних речень з супровідною частиною й складнопідрядних речень з пояснювальними відношеннями.
2. Виконати повний синтаксичний аналіз складного речення; розібрати виділену предикативну частину як умовно просте речення:
/ Ми дивились довго, як хмаринка тане /,
Як хмаринка тане, як синіє синь,
Як колише вітер струни павутинь.

Максим Рильський

Варіант 29

1. Описати особливості складнопідрядних багатокомпонентних речень та їх типи за характером синтаксичного зв'язку підрядних компонентів з головними.
2. Виконати повний синтаксичний аналіз складного речення; розібрати виділену предикативну частину як умовно просте речення:
Коли Софійка поверталася знадвору, льотчик іноді запитував, що там чути, і / вона добре знала / , що він має на увазі.

О. Гончар

Варіант 30

1. Охарактеризувати складні сполучникові речення із сурядним і підрядним зв'язком.
2. Виконати повний синтаксичний аналіз складного речення; розібрати виділену предикативну частину як умовно просте речення:
/ Твоя душа за мною не жалкує /,
А тільки серце вражене сумує,
І жаль тобі, що ти мене кохаш.

Л. Українка

Контрольні завдання

Базовий рівень

І правильна відповідь

1. Яке з поданих речень є складним?
Налита сонцем і вітрами, хлюпоче веслами весна, і піднімає буйні трави земля, хмільна і запашна.
І радощі, і болі, і спогади, і мрії для них давно вже стали спільними, як у дружній сім'ї.
Пісенна душа української жінки в поєднанні з її працелюбством та господарськими здібностями виливалися в чарівні вишивки та розписи, затишок білої хати з вишневим садком.
Рідна мати моя, ти ночей не доспала і водила мене у поля край села.
2. Яке з поданих речень є складносурядним?
Ви, певне, помічали, що у нас, буває, і танцюють, наче діло роблять.

То шумів зелений лист, то в вінку мінився золотом ряст, то золотим дощем лились пісні.

Рідна мати моя, ти ночей недоспала і водила мене у поля край села.

І радощі, і болі, і спогади, і мрії для них давно вже стали спільними, як у дружній сім'ї.

3. Укажіть складносурядне речення, у якому частини поєднані між собою єднальним зв'язком:

Ще стояли сонячні дні, але роси довго не висипали.

Згорнула тиша крила на зорі, і ранок вже перебирає струни.

Із гілочки зросла в пісках верба, а з пісні в світі виросло безсмертя.

Хоч у житті стрічав тебе я рідко, та все ж мені той спогад серце гріє.

4. Відзначте варіант, у якому одна з частин складносурядного речення є умовно простим односкладним реченням:

Минуло тільки два тижні, а вже готові до походу в море півсотні добрих чайок.

У XIX столітті дослідники намагалися здійснити походи в чорні підземні нетрі, проте загроза обвалу щоразу зупиняла їх на шляху до незвіданого.

Підійде сонце високо, а Тарас ще спить.

Ранку ще не було тут, у темній кімнаті, але там, поза кімнатою, надворі, він уже був.

5. Відзначте варіант, у якому частини складносурядного речення виражають чергування явищ:

Вітер напинає вітрило, а вдалині височіють вітряки, повернувши крила вітрові назустріч.

За кілька днів Петро викликав Тараса, і вони перепливли на більшу Хортицю в байрак.

Зібралася до кошового січова старшина, і тут розповів Тарас про свої пригоди.

То вітерець дихне, то коник в житі засюрчить.

6. Відзначте складносурядне речення:

Набігла друга хвиля і з глузливым шелестом злизала той вогник углиб.

Скло було б мертве, а це тіло жило, переливалося ніжним перламутровим поблиском.

По небу прокотився невидимий грім і впав десь поблизу, за лісом.

Садок волав до неба поламаними руками, по ньому пройшли танки, затоптуючи в землю любисток, м'яту, куш прабабиної калини.

7. Яке речення називається складносурядним?

утворене з кількох простих, рівноправних, незалежних одне від одного речень

утворене з кількох простих, рівноправних, незалежних одне від одного речень, поєднаних сурядним зв'язком

утворене з кількох простих, залежних одне від одного речень, поєднаних сурядним зв'язком, при цьому одне з речень несе в собі основний зміст, інше – додатковий

утворене з будь-яких умовно простих речень

8. Визначте варіант, у якому наведено лише сурядні сполучники:

і, та, але, хоч, то, бо, хай, мов, й

ні...ні, і, та, й, проте, зате, поки, аби

або...або, то...то, хоч...хоч, не тільки...а й, не тільки...але й

але, проте, щоб, зате, або

9. Укажіть речення, яке не належить до складносурядного:

При згоді й малі справи міцніють, а при незгоді й великі занепадають.

І став улюбленцем донбасівського полку цей бистрий і меткий, і радісний хлопчак.

Не то осені води шуміли, збігаючи в Дунай, не то вітер бився в заламах провалля.

Теплий погляд весни найперше зупинився на снігах – і осіли сніги.

10. Відзначте, якій характеристиці відповідає речення в дужках (Українські поети й композитори складають пісні про київські каштани, пов'язуючи їх квітування з весною, а художники малюють розквітлі дерева на тлі Хрещатика чи інших вулиць нашої столиці):

Складносурядне речення, частини якого з'єднані сурядним протиставним сполучником і виражають протиставлення; інтонація зіставлення

Складносурядне речення, частини якого з'єднані сурядним розділовим сполучником і виражають зіставлення подій; інтонація зіставлення

Складносурядне речення, частини якого з'єднані сурядним протиставним сполучником і виражають зіставлення подій; інтонація зіставлення

Складносурядне речення, частини якого з'єднані сурядним єднальним сполучником і виражають зіставлення подій; інтонація переліку

2-3 правильні відповіді або на встановлення відповідності

1. Виділіть із поданих речень складносурядні:

Ви, певне, помічали, що у нас, буває, і танцюють, наче діло роблять.

То шумів зелений лист, то в вінку мінився золотом рясст, то золотим дощем лились пісні.

Рідна мати моя, ти ночей недоспала і водила мене у поля край села.

Почувається, як їм щасливо у парі, як гарно та вільно і беззвучно плисти по озерцю.

Скло було б мертво, а це тіло жило, переливалося ніжним перламутровим поблиском.

2. Відзначте дослідників синтаксису української мови:

В. Бабайцева

К. Шульжук

В. Белошапкова

А. Загнітко

І. Слинко

Творче завдання

1. Проблемні питання українського синтаксису (складне речення).
2. Про що розповідає пунктуація складносурядного речення?
3. „Проблемні” сполучники у структурі складносурядного речення.

4. Що слід вважати складними випадками синтаксичного розбору складносурядного речення?

Практичне завдання

Виконати повний синтаксичний аналіз багатокomпонентного складносурядного речення (на вибір із твору сучасного українського письменника)

ТЕМИ РЕФЕРАТІВ (ПОВІДОМЛЕНЬ)

1. Історія та сучасний стан учення про складне речення.
2. Визначення і класифікації складнопідрядних речень в історії синтаксичної науки.
3. Будова складнопідрядних речень.
4. Складнопідрядні присубстантивно-означальні речення.
5. Складнопідрядні предметно-ототожнені та якісно-ототожнені речення.
6. Складнопідрядні просторово-ототожнені речення.
7. Складнопідрядні речення з якісно-кількісним значенням.
8. Складнопідрядні з'ясувальні речення.
9. Складнопідрядні речення розчленованого типу: загальна характеристика.
10. Складнопідрядні речення часу.
11. Складнопідрядні умовні речення.
12. Складнопідрядні речення причини.
13. Складнопідрядні допустові речення.
14. Складнопідрядні речення мети і наслідку.
15. Складнопідрядні порівняльні та зіставлявальні речення.
16. Складнопідрядні компаративні та відносно-репродуктивні речення.
17. Історія та сучасний стан вчення про складносурядні речення.
18. Складносурядні речення з єднальним значенням.
19. Складносурядні речення із зіставно-протиставним значенням.
20. Складносурядні речення з розділовим, пояснювальним і градаційним значеннями.
21. Складні безсполучникові комунікати, основні підходи до їх граматичного статусу і класифікації у вітчизняній науці.
22. Складні безсполучникові комунікати із значенням перелічення, зіставлення і протиставлення.
23. Складні безсполучникові комунікати з умовним, допустовим і часовим значеннями.
24. Складні безсполучникові комунікати з однобічним відношенням частин.
25. Формально-граматична, семантико-синтаксична і комунікативна організація складного речення.
26. Стилiстичні функції безсполучникових складних речень у художньому творі.
27. Синтаксичні та стилістичні особливості багатокomпонентних складних речень і періоду в художньому творі.
28. Стилiстичні навантаження сполучних засобів складносурядних і складнопідрядних речень в художньому творі.
29. Стилiстична роль невластиво-прямої мови в художньому творі.
30. Текст як об'єкт лінгвістичних досліджень.
31. Синтаксис тексту.
32. Монологічне та діалогічне мовлення як форми усного і писемного тексту.
33. Історія та сучасний стан української пунктуації.

Питання до екзаменаційних білетів

1. Складне речення як одиниця синтаксису.
2. Визначальні формально-граматичні, семантико-синтаксичні та комунікативні ознаки складного речення.
3. Засоби зв'язку частин складного речення (сполучники, сполучні слова, інтонація, порядок частин та ін.).
4. Принципи класифікації складних речень у традиційній і сучасній функціональній граматиці.
5. Загальна характеристика основних типів складних речень.
6. Поняття про складносурядне речення, його основні ознаки.
7. Засоби вираження синтаксичних зв'язків і змістових відношень між частинами складносурядного речення.
8. Семантико-синтаксичні відношення між частинами складносурядного речення. Структурно-семантичні типи складносурядних речень.
9. Складносурядні речення відкритої та закритої структур.
10. Поняття про складнопідрядне речення, історія його вивчення. Синтаксичне значення понять —головна частина та —підрядна частина, засоби їх зв'язку.
11. Принципи класифікації складнопідрядних речень в історії синтаксичної науки. Сучасна функціональна класифікація складнопідрядних речень в українській граматиці.
12. Лінгвістичні ознаки розмежування складнопідрядних речень нерозчленованої та розчленованої структур.
13. Характеристика основних типів складнопідрядних речень: а) складнопідрядне речення з підрядним означальним; б) складнопідрядне речення займенниково-співвідносного типу; в) складнопідрядне речення з підрядним з'ясувальним; г) складнопідрядні речення з підрядними обставинними частинами; д) складнопідрядні речення з підрядними супровідними як перехідний тип речення.
14. Функціональне співвідношення другорядних членів речення та підрядних частин складнопідрядних речень.
15. Поняття про безсполучникове складне речення. Засоби синтаксичного зв'язку в ньому. Роль інтонації.
16. Питання про семантико-синтаксичні співвідношення між безсполучниковими, складносурядними та складнопідрядними реченнями.
17. Семантико-синтаксичні відношення між частинами безсполучникових складних речень.
18. Структурно-семантичні типи безсполучникових складних речень: а) безсполучникові речення з однотипними частинами; б) безсполучникові речення з різнотипними частинами.
19. Сучасні погляди вчених на граматичний статус і класифікацію безсполучникових складних речень.
20. Поняття про ускладнене складне речення. Типи багатокомпонентних складних речень.
21. Характеристика багатокомпонентних складносурядних речень.
22. Характеристика багатокомпонентних безсполучникових конструкцій.
23. Складнопідрядні багатокомпонентні речення, їх різновиди. Однорідна, неоднорідна та послідовна підрядність.
24. Складні багатокомпонентні речення з різними видами зв'язку (сполучниковим і безсполучниковим).
25. Період як багатокомпонентна синтаксична структура. Стилїстична роль періоду.
26. Питання про текст як об'єкт синтаксично-комунікативного аналізу. Тлумачення категорії тексту лінгвістами. Основні ознаки тексту. Функціонально-комунікативні різновиди текстів.

27. Абзац як композиційно-комунікативна одиниця, його роль у членуванні тексту. Співвідношення між абзацом і складним синтаксичним цілим.

28. Засоби зв'язку речень у складному синтаксичному цілому. Структурні типи складних синтаксичних цілих.

29. Пунктуація і синтаксична система мови. Огляд уживання розділових знаків у простому та складному реченнях.

30. Формально-синтаксична організація складного речення. Поняття про структурну схему речення

Методичні рекомендації та розробки викладача

Методичні матеріали, що забезпечують самостійну роботу студентів

Методичні матеріали щодо виконання контрольних робіт для заочної форми навчання

СКЛАДНЕ РЕЧЕННЯ

1. Поняття про складне речення. Складне речення – це синтаксична одиниця вищого порівняно з простим реченням порядку. Компоненти складного речення не мають головної властивості речення як комунікативної одиниці – смислової закінченості. Це властиво тільки складному реченню загалом, що й наближає його за функціональними властивостями до простого речення. Складне речення характеризується такими особливостями: 1) до його структури входить кілька конструктивно викінчених одиниць; 2) співвідношення між елементами складного речення характеризується власними закономірностями. Отже, складне речення – це синтаксична конструкція, що утворюється поєднанням декількох (як мінімум двох) речень-частин на основі сполучних зв'язків сурядності і підрядності або нульового засобу сполучного зв'язку – безсполучниковості. Між простим і складним реченням є ряд ознак, що наближають їх одне до одного. Це стосується їх однакової інтонаційної оформленості, закономірностей словопорядку. Специфічним у складних реченнях є розташування частин. Оскільки в складному реченні є кілька предикативних частин, то воно є поліпредикативним.

Поліпредикативність складного речення є визначальною ознакою, і саме за цією ознакою воно протиставляється простому реченню як монопредикативній одиниці. У зв'язку предикативних частин суттєву роль відіграють: 1) певні форми слів, 2) особливості лексичного наповнення частин, 3) окремі граматикалізовані слова, пор.: Чим вище вгору, тим більше легеньких хмарок попадалося на шляху (вище і більше – типологічні конструктивні елементи форми порівняння в обох частинах); 4) порядок предикативних частин, їх взаєморозташування. В одних випадках частини складного речення можуть легко мінятися місцями – гнучка структура, в інших – розташування частин є чітко регламентованим – негнучка структура. У такому разі статус частини наближається до члена речення у структурі простого речення.

Основними ознаками складного речення виступають: 1) цільнооформленість його інтонаційного малюнку, 2) поліпредикативність (не поліпредикація), 3) сполучниковий / безсполучниковий спосіб зв'язку, 4) смислова і 5) комунікативна цілісність.

2. Граматичне значення складного речення. Граматичним значенням складного речення є смислові відношення між його частинами, реалізовані в певній моделі, пор. граматичне значення часових відношень (дія головної частини відбувається після дії підрядної): Коли врешті показався Рустем, Джіяфер зразу налетів на нього (М.Коцюбинський). Доки сонце зійде, роса очі виїсть (Нар.тв.), хоча конкретне наповнення кожної частини різне.

Необхідно розрізняти конкретний зміст складного речення і його граматичне значення, враховувати взаємозумовленість граматичного значення складного речення і його будови. У наведених прикладах спільність граматичного значення часових відношень зумовлена спільністю їх будови: і в тому, і в іншому випадку підрядні частини приєднуються до головних сполучними елементами коли, доки, які стоять перед ними; і в головній, і в підрядній частині обох складних речень присудки виражені однаковими формами дієслів (минулий час доконаного виду, майбутній час доконаного виду).

3. Граматична форма складного речення. Граматичною формою складного речення є усталена модель поєднання частин у єдине ціле. Здебільшого граматична форма співвідноситься з граматичним значенням, пор.: [], → (бо) – показник граматичного значення підрядності, зокрема причини.

4. Основні різновиди складного речення. До основних засобів зв'язку предикативних частин складного речення належать інтонація і сполучні засоби: сполучники

(і, а, але, проте, хоч, щоб і под.), сполучні слова (хто, що, який, чий, де, коли та ін.), співвідносні слова (той, такий тощо).

Інтонація виступає універсальним засобом зв'язку, тобто будь-яке складне речення характеризується інтонаційною закінченістю. У реченнях без сполучних засобів роль інтонації особливо зростає і їй належить пріоритет.

У складному реченні протиставлення сурядності й підрядності є визначальним. Так, на основі сурядного зв'язку виникають складносурядні речення, складові компоненти яких виступають як граматично рівноправні. На основі ж підрядного зв'язку постають складнопідрядні речення, складники яких є нерівноправними в граматичному плані: один з них є головним і відносно незалежним, а другий підпорядковується йому спеціальними граматичними засобами.

Наявність сполучних засобів зв'язку та інтонації або тільки інтонації зумовлює поділ складних речень на дві великі групи: 1) складні речення зі сполучниковим або відносним зв'язком: І несли ми сили наші, щоб звалити гніт віків (П.Грабовський). Коротка та літня нічка була, і сон був короткий (Леся Українка); 2) складні речення із безсполучниковим зв'язком: Розбився вал, утихла буря – більш валів не стало (Леся Українка). У товаристві лад – усяк тому радіє (Л.Глібов).

5. Статус складних речень ускладненого типу. Якщо складне речення включає три або більше предикативні частини, то воно стає ускладненим. При визначенні його статусу необхідно брати до уваги синтаксичний критерій як провідний, оскільки кількісний критерій не відображає сутності самого речення. Усталений термін “складне речення з сурядністю і підрядністю” констатує наявність сурядності і підрядності. У реченні завжди є визначальним синтаксичний зв'язок. За цією ознакою і слід визначати різновид ускладненого речення: складносурядні речення, ускладнені підрядністю, або складнопідрядні речення, ускладнені сурядністю:

СКЛАДНОСУРЯДНЕ РЕЧЕННЯ

1. Поняття про складносурядне речення. До складносурядних речень належать речення, утворені з двох чи кількох структурно автономних частин і пов'язаних сурядними сполучниками. Вживання сурядного сполучника виступає основним формальним показником синтаксичної єдності складносурядного речення. Тривалий час такі речення називали рівнорядно-зложеними, або сполукою речень на тій підставі, що поєднуються головні речення (В.Сімович та ін.). Супровідними величинами сурядного зв'язку постають:

1) співвідносність вищо-часових форм дієслів-присудків, 2) інтонаційні особливості; 3) лексичне наповнення предикативних частин та ін.

В організації складносурядних речень і у вираженні їх граматичних значень беруть участь: 1) синтаксично спеціалізовані слова (*тому, все-таки, все ж, все одно, тільки, врешті-решт* і под.): *Вода була чистою, і все-таки входити в неї чомусь було Остапові боязно* (В.Підмогильний); 2) анафоричні займенники (*він, сам, той, цей, там, тоді* та ін.); 2) неповнота другої частини; 3) наявність у першій частині спільного для всіх частин компонента: *Часом у блакитній вишині пропливала біла хмара або пролітала пташина* (А.Шиян). *Лише гул од копитів степом котився та хліба шелестіли* (А.Головко).

У зв'язку частин складносурядного речення значну роль відіграють особливості типізованого лексичного наповнення предикативних частин. Так, для складносурядних речень з протиставними відношеннями властивою є наявність у предикативних частинах різноманітних лексичних протиставлень, що посилюють загальне звучання: *Уже двічі за місяць дощі пройшли по всьому району, але над Васильківкою їх не було* (О.Слісаренко) (протиставляються сполуки *пройшли дощі і їх не було* – відношення протиставно-обмежувальні).

2. Основні різновиди складносурядних речень. Розгляд складносурядних речень ґрунтується на особливостях їх формально-граматичної, семантико-синтаксичної та комунікативної організації. На формально-граматичному рівні складносурядні речення поділяються на *формально елементарні* і *формально неелементарні*. До перших належать такі, які складаються з двох предикативних частин, об'єднаних сурядним синтаксичним зв'язком: *Здається, майже все перебалакали, проте розходиться не поспішали* (Є.Гуцало) та ін.

Формально неелементарні складносурядні речення складаються з трьох і більше предикативних частин: *Зеленіють жита, і любов одцвіла, і волошки у полі синіють* (В.Сосюра) і под.

На семантико-синтаксичному рівні складносурядні речення поділяються на *семантично елементарні* і *семантично неелементарні*. До перших належать речення, які складаються з двох предикативних частин, кожна з яких є семантично елементарною: *Забудеться все – і не забудеться нічого* та ін. *Семантично неелементарними* складносурядними реченнями є такі, що складаються з трьох і більше предикативних частин: *І зашумує наша нива, І знову виросте наш дім, І пам'ятника бронза сива Засяє золотом новим* (М.Рильський). До семантично неелементарних складносурядних речень належать також ті, які складаються з двох предикативних частин, при цьому хоча б одна з них є семантично неелементарною: *Нагорі чулася розмова, проте ніхто не поспішав спускатись в погріб* (П.Гуріненко) (перша предикативна частина охоплює дві пропозиції: *чулася розмова + розмова відбувалася нагорі*).

На семантико-синтаксичному рівні розрізняються й смислові типи складносурядних речень: єднально-часові, зіставні, протиставні, розділові, градаційні, умовно-наслідкові тощо.

За комунікативною настановою складносурядні речення поділяються на: *розповідні, питальні, спонукальні* та ін. *Розповідні* складносурядні речення своїм призначенням мають повідомлення про певні факти, події, донесення інформації: *Шугає вітер, а сніжні зорі все мені цілують чоло гаряче* (Леся Українка) і под. *Питальні* складносурядні речення містять у своєму складі те чи інше питання, що спонукає слухача, читача до певної відповіді на нього: *Од вікна до мене в хату червонясте світло впало, – чи то вуличнеє світло, чи то полиски пожежі?.. Чи се лютий біль у мене тихий стогін вириває, чи то стогне бранець-рицар, знемагаючи од рани?..* (Леся Українка) та ін. *Спонукальні* складносурядні речення спонукають до певних дій, виражають різною мірою волевияв мовця: *Сиди й читай і про нашу долю розповідай, і згадуй все, що було колись* (А.Яна) і т.ін.

За емоційно-експресивним забарвленням складносурядні речення можуть бути *окличними* (емоційно забарвленими) та *неокличними* (емоційно незабарвленими): *Недалеко блиснуло і далі заgrimіло!* (М.Стельмах). *З журбою радість обнялась ... В*

сльозах, як жемчугах, мій сміх, І з дивним ранком ніч злилась, І як мені розняти їх?! (ОлександрОлесь).

За відношенням до об'єктивної дійсності складносурядні речення поділяються на *стверджувальні* та *заперечні*. До першого різновиду належать речення, в яких стверджується наявність певного факту об'єктивної дійсності: *Давно в минулім дні твоєї слави, І плаче дзвонів стоголоса мідь* (М.Зеров). У *заперечних* реченнях заперечується певний факт або реалія об'єктивної дійсності: *Не усміхається мені світ, і зорі щастя уже не несуть* (А.Яна).

На комунікативному рівні складносурядні речення можуть зазнавати різних напрямів актуалізації: зміна розташування теми і реми, структурно цілісне речення членується на кілька комунікативних одиниць (парцеляція): *Я згадував її. Я жив тим кожним ментом. Беріг в душі як найдорожчий скарб. А він ходив в каптані з позументом, в казну по лікоть руку запускав* (Л.Костенко).

3.Смислові відношення між частинами складносурядного речення.

Розрізнення смислових типів складносурядних речень доцільно здійснювати за типами використаних для поєднання предикативних частин сполучників.

3.1. Складносурядні речення з єднальними сполучниками. У таких реченнях виражаються єднальні відношення, з-поміж яких розмежовуються: 1) єднально-перелічувальні, 2) єднально-поширювальні, 3) єднально-результативні та інші відношення.

За особливостями будови і граматичного значення складносурядні речення з єднальними сполучниками поділяються на: 1) складносурядні речення однорідного складу і 2) складносурядні речення неоднорідного складу. У складносурядних реченнях однорідного складу предикативні частини з'єднуються сполучниками *і, та, ні... ні* і виражають *єднально-перелічувальні* відношення (перераховуються однорідні події – одночасні або послідовні): *Скоро уся долина і гори блищали вогнями і разом з димом з землі здіймалася вгору і пісня* (М.Коцюбинський).

Складносурядні речення неоднорідного складу становлять поєднання двох сурядних компонентів, що є неадекватними за семантикою: сполучники *і, та* (в значенні *і*), *також, теж*, що виражають *єднально-поширювальні, єднально-результативні* та інші відношення. У *єднально-поширювальних* реченнях (сполучники *і, та* (в значенні *і*)) наявне відносне смислове підпорядкування другої частини першій: *Написали швиденько оголошення, і це значно полегшило наші пошуки* (Східний часопис – 1995. – 24 червня).

У *єднально-результативних* складносурядних реченнях (сполучник *і*) друга частина виражає результат, наслідок, висновок, що є похідним першої частини (посилюється словами *тому, значить, варто* та ін.): *Дощ йшов довго, і тому все в лісі було мокро і якесь відчужене* (О.Слісаренко).

Складносурядні речення, сурядні частини яких з'єднані сполучником *і*, можуть виражати також *умовно-наслідкові* і *причиново-наслідкові* відношення, що зумовлюється особливостями лексичного наповнення частин: *Подивіться вранці на сонце, в літню спекотну пору, і ви відчуєте якусь важку тривогу* (Донеччина. – 1995. – 12 травня). *Наступила цього року рання весна – й обгорнули душу старого тривожні роздуми про майбутній урожай...* (А.Яна).

Частотними при єднальних сполучниках постають *єднально-ототожнювальні* (сполучники *також, теж*), *єднально-градаційні* (*не тільки... але й, не тільки... а й, не лише... але й, не лише... а й*) відношення. При *єднально-ототожнювальних* відношеннях наявне повне ототожнення змісту першої й другої предикативних частин (посилюється словами типу *також, теж*): *Все прочитано, переглянуто, і свідчення очевидців також взято до уваги* (Україна молода. – 1995. – 12 квітня).

При *градаційних* відношеннях смислове навантаження першої і другої частин чітко розмежовуються, особливо в комунікативному плані: перша частина наголошує відоме (тема), а друга частина окреслює невідоме (рема): *Не тільки для Степана ця*

новина була приголомшливою, але й для самої дівчини все було несподіваним (В.Підмогильний).

3.2. Складносурядні речення з розділовими сполучниками. Складносурядні речення з розділовими сполучниками охоплюють відношення *взаємовиключення* і *чергування* подій. Всі складносурядні речення з розділовими сполучниками належать до складносурядних речень однорідного складу.

Відношення *взаємовиключення* виражаються за допомогою сполучників *або, чи, не то... не то, чи то... чи то*. Сполучники *або, чи* можуть бути одиничними і повторюваними. Вони вказують, що зміст першої, другої та наступної частин виключають один одного: *Чи то кров мені в скроні гукає, чи то серце аж так стучить?* (Б.Олійник). *Чи то зір підвів, чи серце чекати втомилось* (З журн.).

У реченнях із семантикою *чергування* (сполучник *то... то* (повторюваний)) мова йде про події в різних часових планах, тобто такі, які чергуються: *То мати гукає, то мати шепоче, Мене виряджаючи в дальню дорогу...* (П.Воронько). *То Катря усе хвалить, то Катря усе ганить...* (Марко Вовчок).

У складносурядних реченнях з розділовими відношеннями, де реалізується семантика *взаємовиключення*, наявність реалізації однієї дії передбачає відсутність вияву іншої: *Чи то праця задавила молодую силу, чи то нудьга невсипуца його з ніг звалила* (Т.Шевченко). *Або розумне казати, або зовсім мовчати* (Нар.тв.).

3.3. Складносурядні речення з протиставними сполучниками. Складносурядні речення з протиставними сполучниками охоплюють *зіставні* і *протиставні* відношення. Такі речення незалежно від однорідного чи неоднорідного їх складу є тільки двокомпонентними.

У *зіставних* реченнях (сполучники *а і та* (в значенні *а*)) зіставляються різні явища, при цьому вони не заперечують одна одну, а мовби співіснують (некотрастне зіставлення). Звідси наявність у предикативних частинах лексичних елементів однієї тематичної групи: *Привчав мене батько трудитись до поту, а мати – любити пісні* (П.Воронько) (у другій частині лексичний компонент *привчала* еліпсований). *Нехай я отруєна злою журбою, Та в пісні на всяку отруту є лік...* (Леся Українка).

Речення з *протиставними* відношеннями (сполучники *але, та* (в значенні *але*), *зате, проте, однак* та ін.) виражають: 1) протиставно-обмежувальні, 2) протиставно-допустові, 3) протиставно-компенсувальні і под. відношення.

У *протиставно-обмежувальних* реченнях (сполучники *але, однак*) повідомляється про такі події, друга з яких обмежує кількісний та якісний вияв першої або уточнює її, заперечуючи в чомусь її зміст: *Все спить, однак вже я не сплю* (М.Рильський). *Василько багато ще хотів дізнатися, але соромився запитати* (В.Підмогильний).

У реченнях із *протиставно-допустовою* семантикою (сполучники *але, однак*) саме протиставне значення ускладнюється значенням допустовості (одне явище повинно викликати було інше, але не викликало): *У лісі в Степана була своя хижка, але жив він переважно не в ній* (О.Турянський). *Збиралася заміж за Івана Чайченка, та його в Маньчжурії вбили* (Є.Гуцало), пор. синонімічне складнопідрядне речення: *Хоча у лісі в Степана була своя хижка, він переважно жив не в ній* (складнопідрядне речення з підрядним допустовим). Посилують протиставно-допустове значення частки *все ж, між іншим*: *Я з ними постійно листуюсь, але все-таки серце моє до них не лежить* (М.Хвильовий).

У реченнях з *протиставно-компенсувальною* семантикою (сполучники *зате, але і под.*) певне явище розглядається в різних аспектах, при цьому один з них кваліфікується найчастіше негативно, а другий – позитивно: *Багато влітку доводиться на пасіці працювати, але зате взимку можна відпочити сповна* (І.Багряний).

3.4. Складносурядні речення з приєднувальними сполучниками. В таких реченнях друга частина виникає як щось додаткове до першої в самому процесі мовлення. Основним засобом зв'язку є сполучник типу *і тому, і притому, а й*: *Вода була теплою, але не зовсім*

чистою, і притому її було багато (О.Слісаренко). У подальшому артіль реорганізується, а тому я вважаю за необхідне повідомити вам про це зараз (В.Підмогильний).

3.5. Складносурядні речення з пояснювальними сполучниками. Ці речення втворюють окрему групу в силу функціональної специфіки сполучників *а саме, тобто*, які приєднують другу предикативну частину і при цьому остання характеризується пояснювальною семантикою щодо першої, її з'ява є раптовою і не зумовлена смислом першої: *Серце має власний автоматизм, тобто воно може скорочуватися без діянн зовнішнього фактора* (З журн.). *Задуми оповідань виникали, як правило, під час поїздок, під час зустрічей з людьми, тобто джерелом цих задумів було саме життя* (І.Семенчук). *Йому подобалися нові друзі, тобто він вважав їх своїми однодумцями* (З газ.).²

4. Формальні типи складносурядних речень. Враховуючи граматичну семантику засобів, використовуваних з метою поєднання сурядних частин, і відштовхуючись від необмеженості / обмеженості сурядного ряду, можна виділити два формальних типи складносурядних речень: речення *відкритої структури* і речення *закритої структури*. Перші охоплюють складносурядні речення з єднальними (часовими) і розділовими відношеннями.

До складносурядних речень *закритої структури* належать утворення з протиставними, зіставними, пояснювальними, градаційними, умовно-наслідковими та іншими відношеннями.

СКЛАДНОПІДРЯДНІ РЕЧЕННЯ

1. Поняття про складнопідрядне речення. Складнопідрядним реченням називається складне речення, частини якого з'єднуються сполучниками підрядності або сполучними словами: *Там, де зорі й тихі краснотали, заспівайте у світання час не для того, щоб пошанували, а для того, щоб згадали нас* (А.Малишко). *Хто сіє хліб, хто ставить дім, хто створює поему, – той буде предком дорогим народові своєму* (М.Рильський).

Підрядні сполучники (*що, щоб, як, мов, якщо* і под.), перебуваючи в підрядній частині, не виступають її членами, а є засобом тільки зв'язку. Сполучні слова – це відносні займенники (і прислівники): *який, яка, яке, які, чий, чия, чие, чий, котрий, котра, котре, котрі, хто, що, як, де, куди, звідки, чому, від чого* та ін. На відміну від сполучників вони, з'єднуючи підрядну частину з головною, виступають одним із членів (головних чи другорядних) підрядної частини: *Я, що тебе любив, тобі назустріч плив* (М.Шевченко) – *що* – підмет; *Хто правду любить, той наш брат* (Леся Українка) – *хто* – підмет.

Носіїв того чи іншого різновиду підрядності називають семантичними, інші засоби зв'язку кваліфікують як синтаксичні, пор.: *Ми прийшли, бо ви на нас чекали* (*бо* – показник семантики причини). *Дощ пішов звечора, так що із села було виїхати нічим* (*так що* – носій семантики наслідку) і *Мені повідомили, який потяг прибуває / Яка праця, така й віддача* (*який / яка* – синтаксичний засіб зв'язку, оскільки не сигналізує про певну семантику). Відмінність між цими сполучними засобами досить істотна.

2. Типи класифікацій складнопідрядних речень. У формальному плані складнопідрядні речення поділяються на формально елементарні (дві предикативні частини: *Діти пішли до лісу, щоб відпочити*) і формально неелементарні (три і більше предикативних частин: *У лісі, що розпочинався відразу за селом, любили відпочивати усі, тому що там було затишно*)

У семантичному плані складнопідрядні речення поділяються на семантично елементарні (дві предикативні частини, кожна з яких є семантично елементарною – містить одну пропозицію: *Птахи прилетіли, щоб будувати гнізда*) і семантично неелементарні (в таких реченнях міститься три і більше пропозицій: *Я знаю, що знову повернеться весна і що знову засвітить сонце*).

За експресією складнопідрядні речення поділяються на окличні й неокличні: *Будуймо храм, щоб пізнати радість творення!* і *Для нас це справжнє щастя – бути тут, тому що на рідній землі славного Кобзаря відчуваєш силу його слова.*

За комунікативною настановою складнопідрядні речення можуть бути розповідні, питальні, спонукальні, бажальні та ін.

2.1. Формально-граматична класифікація складнопідрядних речень. Диференціацію складнопідрядних речень можна здійснити на підставі суто зовнішніх, формальних показників. Розрізняються *сполучниковий* та *співвідносний* (за допомогою сполучних слів) різновиди складнопідрядних речень (*формально-граматична* класифікація).

2.2. Логіко-граматична класифікація складнопідрядних речень. Тривалий час класифікацію складнопідрядних речень здійснювали на підставі функціонального ототожнення підрядної частини і члена простого речення (*логіко-граматична* класифікація). Це дозволяло виділяти: *підметові, присудкові, додаткові, означальні й обставинні* (місця, часу, способу дії, міри і ступеня, причини, мети, умови, допусту) підрядні частини *Хто грає так, ненавидіть не може* (Леся Українка) – підметова; *Яка яблунька, такі й яблука* (Нар.тв.) – присудкова; *Не винна ти, що я не маю долі* (Леся Українка) – додаткова тощо.

2.3. Структурно-семантична класифікація складнопідрядних речень. Визначати різновиди складнопідрядних речень можна на підставі: 1) специфіки відношення підрядної частини до головної: до слова (словосполучення) чи до всієї головної частини стосується підрядна частина; 2) засобу поєднання головної і підрядної частин та 3) семантичних відношень між головною і підрядною частинами (*структурно-семантична* класифікація). За цими ознаками з-поміж складнопідрядних речень розрізняються *розчленовані* складнопідрядні речення і *нерозчленовані* складнопідрядні речення.

2.3.1. Нерозчленовані та розчленовані складнопідрядні речення. Для *нерозчленованих* складнопідрядних речень визначальною ознакою виступає віднесеність підрядної частини до одного слова або словосполучення головної частини.

2.3.1.1. Нерозчленовані складнопідрядні речення. *Нерозчленовані* складнопідрядні речення характеризуються віднесеністю змісту підрядної частини до всього змісту головної частини. Відмінність між розчленованими і нерозчленованими складнопідрядними реченнями наявна також і в засобах зв'язку частин: у перших головна і підрядна частини поєднуються семантичними сполучниками; в других – асемантичними сполучниками й анафоричними займенниками. До цього додається наявність у нерозчленованих реченнях співвідносних опорних слів.

Розчленовані і нерозчленовані складнопідрядні речення утворюються різними видами підрядного зв'язку: в нерозчленованих реченнях наявна передбачуваність, а в розчленованих – непередбачуваність підрядної частини: *Спинюся я і довго буду слухать, як бродить серпень по землі моїй* (Л.Костенко) – передбачувана; *І жалем серце запеклось, що нікому мене згадати!* (Т.Шевченко) – непередбачувана.

Розмежовується два рівні диференціації нерозчленованих складнопідрядних речень. На першому – розрізняються нерозчленовані *займенниково-співвідносні* (підрядна частина відноситься до співвідносного слова) речення і нерозчленовані *власне-прислівні* речення (підрядна частина залежить від будь-якого слова, крім займенника). Другий рівень пов'язаний з послідовним визначенням підтипів нерозчленованих складнопідрядних речень у середині кожного з цих типів.

Подальше розрізнення типів *нерозчленованих* речень ґрунтується на врахуванні особливостей підрядного зв'язку між частинами. Підрядний власне-прислівний синтаксичний зв'язок корелює з *прислівними* підрядними частинами. При цьому суттєвим є врахування частиномовної приналежності опорного слова, що дозволяє розмежувати складнопідрядні речення з:

1) *присубстантивно-атрибутивними*, в яких підрядна частина виступає атрибутом щодо опорного іменника, приєднується до головної частини сполучними словами *який, чий, котрий, хто, що, де, куди, звідки, коли*, сполучниками *що, щоб, як, ніби (нібито), мов (немов, немовби, немовбито), наче (неначе, неначебто)* і відповідає на питання *який? яка? яке? які? чий? чия? чие? чий?* та похідні від них типу *в яку? на якому? з якого?*: *Душа моя – дно безджерельне й сухе, де тільки сіріє каміння важке...* (Олександр Олесь). *Знову нас оточує чарівна краса, яка владно заповнює очі і серце* (Т.Масенко);

2) *з'ясувальними*, в яких підрядна частина залежить від опорного дієслова або похідного від нього іменника на позначення мовлення, мислення, сприймання, відчуття, волевияву, спонукання, піклування, стану і почуття: *говорити, казати, розповідати, оголошувати, бачити, помічати, вимагати, наказувати, наполягати, любити, надіятися, чекати, дбати, клопотати, піклуватися*; *думка, турбота, мрія, усвідомлення, бажання*. Опорне слово може бути виражене предикативним прикметником, прислівником: *жаль, шкода, певен* та ін. Приєднуються до головної сполучниками *що, щоб, ніби (нібито), як, чи, немов (немовби), наче (начебто, неначе, неначебто)*, сполучними словами *хто, що, який, чий, котрий, як, де, куди, звідки, коли, доки, скільки, наскільки* і відповідають на питання непрямих відмінків: *А мені все розповідали, як сонце купається темними ночами...* (А.Яніта). *У мене зріла давно думка, щоб поїхати до села і самому взяти необхідні зразки глини з самого кар'єру* (З газ.). *Я певен, що кожна людина здатна на подвиг* (О.Довженко). *Шкода мені, що такі погожі дні минають, а я ніяк не можу вибратися на село* (А.Яніта);

3) *локативно-об'єктними*, в яких опорним словом виступає дієслово просторового значення (*знаходиться, розташовується*) та дієслово руху (*йти, прямувати, летіти* та ін.), підрядна частина відповідає на питання *де?, куди?* і приєднується сполучними словами *де, куди, звідки*: *Ми підемо, де трави похилі, Де зорі в ясній далині* (А.Малишко);

4) *прикомпаративно-об'єктними*, в яких підрядна частина залежить від компаратива – форма вищого ступеня порівняння прикметника / прислівника (підрядна частина приєднується за допомогою сполучників *ніж (аніж), як*) і відповідає на питання *ніж хто? ніж що?*: *Немає гірше, як в неволі про волю згадувати* (Т.Шевченко). *Тепер життя настало страшніше, ніж було до цього* (С.Горлач).

З-поміж складнопідрядних речень, частини яких об'єднані підрядним займенниково-співвідносним зв'язком, розрізняються складнопідрядні речення 1) *корелятивно-уточнювальні*; 2) *напівкорелятивні*; в) *некорелятивні*.

Корелятивно-уточнювальними реченнями називаються такі, в яких синтаксичний зв'язок головної і підрядної частин ґрунтується на корелятивній парі типу *той – хто, той – що, такий – який, там – де, туди – куди, так – як*, підрядна ж частина повністю уподібнюється за своєю семантикою значенню співвідносного слова. Серед таких речень розрізняються складнопідрядні речення з підрядними частинами:

1) *субстанційно-корелятивними* (підрядні частини пояснюють слова *той, та, те, ті*, що виступають у функції підмета або додатка у головній частині і приєднуються до головної частини сполучними словами *хто, що* та ін.), відповідають на питання усіх відмінків: *Хто любить, той уподобиться може до любого і тілом, і душею* (Леся Українка). *Лиш той пророк, хто має серце чисте і зла в народ і краплі не несе* (І.Кочерга);

2) *ад'єктивно-характеризувальними*, в яких підрядна частина стосується співвідносних слів *такий, така, таке, такі* та ін., що виступають у функції іменної частини складеного присудка або іменникових актуалізованих атрибутів. Підрядна частина приєднується до головної сполучними словами типу *що, який* і под.: *Я весь такий, що душа щемить від кожної людської неправди, від недоброго ставлення до дитини, від недомовленого...* (А.Яніта);

3) *адвербіально-локативними*, де підрядна частина корелює зі співвідносним словом *там, туди* і приєднується до головної частини сполучними словами *де, куди* та ін.

(відповідає на питання *де? куди?*) : Там, де Ятрань круто в'ється, з-під каменя б'є вода. Куди голова задумала, то туди й ноги несуть (Нар.тв.);

4) *адвербіально-темпоральними*, де підрядна частина співвідноситься зі словами *тоді, доти* та ін. і приєднується до головної частини сполучними словами *коли, доки* і под. (відповідає на питання *доки?*): Україно! Доки жити буду, доти відкриватиму тебе (В.Симоненко). Я повернуся тоді, коли край мій розправить стомлені плечі і відчує солодкий подих свободи і волі (А.Яніта);

5) *адвербіально-атрибутивними*, в яких підрядна частина стосується співвідносного слова типу *так* і приєднується до головної частини сполучними словами *як, що* та ін. (відповідає на питання *як?*): Я так люблю життя, що хотів би прожити його до останньої хвилини (О.Олесь). Сонце так пекло, що й уночі степ пащів (Ю.Яновський).

Складнопідрядними реченнями *напівкорелятивної* будови є такі, в яких підрядна частина приєднується до головної за допомогою сполучників типу *що, щоб, мов, немов, ніж, наче, неначе* та ін. і в головній частині наявне співвідносне слово ад'єктивної абоадвербіальної семантики, внаслідок чого порушується загальноприйнятий принцип кореляції: Дівчина глянула на всіх такими очима, ніби вона в цю мить знала всю істину (А.Яніта). Козаки поверталися додому так, немов нічого не трапилося лихого з ними в поході (Ю.Мушкетик).

Складнопідрядними реченнями *некорелятивної* будови слід вважати такі, головна частина яких уміщує семантично спустошене слово *те*, діапазон сполучуваності якого необмежений: Я завжди думаю про те, що колись настане і що буде після нас (А.Яніта). Я не на те ці квіти зривала, щоб вони зів'яли у моїй кімнаті без дотику сонця (В.Підмогильний).

2.3.1.2. Розчленовані складнопідрядні речення. *Розчленовані* складнопідрядні речення ґрунтуються на детермінантному зв'язку. Детермінантним є такий підрядний зв'язок, при якому головна і залежна частини перебувають у вільному необов'язковому і непередбачуваному смисловому співвідношенні і підрядна частина стосується змісту всієї головної предикативної частини: Якщо вибирати між красою і правдою, я вибираю красу (О.Довженко). Детермінантний зв'язок поділяється на *власне детермінантний* і *детермінантно-співвідносний*.

Для *власне детермінантного* зв'язку показовою є відсутність будь-яких засобів співвідношення підрядної і головної частин, крім сполучників: Щоб піснею стали звуки, поезією – слова, треба талантові муки (Г.Тарасюк).

Детермінантно-співвідносний ґрунтується на наявності співвідносного елемента в підрядній частині (виражений займенником *що* в різних відмінках): Віктор Степанович раптово розпочав підготовку чергового номеру журналу, чого ніхто не сподівався (В.Підмогильний).

На основі розмежування власне детермінантного і детермінантно-кореляційного зв'язків усі розчленовані речення поділяються на речення з підрядними: 1) *детермінантними* (власне детермінантний зв'язок) і 2) *супровідними* (детермінантно-кореляційний зв'язок).

Складнопідрядні речення з підрядними *детермінантними* за своєю семантикою диференціюються на складнопідрядні речення: 1) *зумовленості*, підрядні частини в яких вказують на певну зумовленість дії; 2) *темпоральності*; 3) *порівняння*; 4) *відповідності*. Зумовленості поділяються на складнопідрядні речення, в яких вказується на:

1) *причину* (підрядна частина вказує на причину реалізації дії чи вияву стану головної частини, приєднується до головної сполучниками *бо, бо ж, тому що, тим що, що в що, через те що, оскільки* і відповідає на питання *чому? з якої причини?*): Зраділи всі з'яві гостя, бо він приніс так довго очікувані новини (П.Лазорський);

2) *умову* (підрядна частина окреслює умову реалізації дії чи вияву стану головної частини (умова може бути реальною або ірреальною), приєднується сполучниками *якщо,*

якщо б, коли, коли б, як, як же, аби, раз та і відповідає на питання за якої умови?): Коли ти боронитимеш волю й самостійність народу твого, ми повік шанувать тебе будем (Леся Українка);

3) допуст (підрядна частина вказує на дію або стан, всупереч котрим і відбувається дія чи реалізується стан головної частини і відповідає на питання *всупереч чому? незважаючи на що?*), приєднується сполучниками *хоч, хоча, хай, нехай, як не, скільки не, дарма що, незважаючи на те, що* та ін.: Нехай життя момент і зложене з моментів, ми вічність носимо в душі (І.Франко). Життя і мрія в згоді не бувають і вічно борються, хоч миру прагнуть (Леся Українка);

4) мету (підрядна частина вказує на мету реалізації дії чи вияву стану головної частини і відповідає на питання *навіщо? з якою метою?*), приєднується сполучниками *щоб, щоби, аби / щоб тільки, аби тільки, для (задля) того, щоб; за тим (з тим), щоб; з тією метою, щоб; в ім'я того, щоб: Аби не: Кайдани, шаленіючи, бряжчали, щоб заглушити пісню Кобзаря* (Л.Костенко);

5) наслідок (підрядна частина окреслює наслідок реалізації дії чи вияву стану головної частини і до них не можна поставити питання), поєднується з головною нерозчленованим сполучником *так що: Хлопці вийшли до села з заходу, так що тепер їм не було чого боятись* (Г.Тютюнник);

6) місце (підрядна частина окреслює місце перебігу дії чи вияву стану головної частини, приєднується до головної частини сполучними словами *де, куди, звідки (звідкіля, звідкіль)* і відповідає на питання *де? куди?*): Де ще вчора хатки стояли білі, сьогодні море котить свої хвилі (А.Яніта);

Складнопідрядними з підрядними *темпоральними* є такі, в яких залежна частина вказує на час вияву дії чи стану головної частини і відповідає на питання *коли? з яких пір?*: Коли копають картоплю, ключ угорі журавлиний рідною мовою кличе у невідомі краї (М.Рильський). Приєднуються за допомогою сполучників і сполучних слів: *відколи, доки, поки, коли, ледве, скоро, як, як тільки, тільки що* та ін.

До складнопідрядних з підрядними *порівняння* належать такі, в яких підрядна частина реалізує через образно-асоціативні уявлення тонку гаму порівняння - реального або ірреального і відповідає на питання *як?*: Хати біленькі виглядають, мов діти в білих сорочках у піжмурки в яру гуляють (Т.Шевченко). Приєднується до головної частини сполучниками *як, мов* та ін.

Складнопідрядними з підрядними *відповідності* є такі, в яких підрядна частина поєднується з головною за допомогою аналітичних сполучників типу *що - то, чим - тим, в міру того як*. У них розташовуються сполучники таким чином: один елемент у головній частині (*то, тим*), інший - у підрядній (*що, чим*). При цьому суттєвим є зіставлення зображуваних явищ у якісному або кількісному плані. До них не можна поставити питання): Чим краще підготуєш ґрунт до сіви, тим більшого урожаю сподівайся (Нар.тв.). В міру того як танув сніг біля лісу, все більше зелень заповнювала усе (А.Яніта).

До складнопідрядних речень з підрядними *супровідними* (детермінантно-кореляційний зв'язок) належать такі утворення, підрядна частина в яких становить додаткову інформацію щодо головної. Приєднуються підрядні супровідні сполучним словом *що* (займенником) в різних відмінках, яке виступає членом речення: Раптово все у лісі стихло, від чого якось тривожно стало на душі (В.Підмогильний). До підрядних супровідних не можна поставити питання.

СКЛАДНОПІРЯДНІ РЕЧЕННЯ З КІЛЬКОМА ПІРЯДНИМИ

Складнопідрядне речення з кількома підрядними є багаторівневою конструкцією, що складається з трьох і більше предикативних частин, які поєднуються між собою зв'язками сурядності / підрядності.

За характером взаємодії підрядних частин з головною виділяють три типи складнопідрядних речень з кількома підрядними: 1) *конструкції із супідрядністю*; 2) *конструкції з послідовною підрядністю*; 3) *конструкції з супідрядністю та послідовною підрядністю*.

1. Конструкції із супідрядністю. *Конструкції із супідрядністю* – це такі неелементарні складнопідрядні речення, в яких дві або більше частини залежать від того самого слова головної частини або головної частини загалом. Залежно від того, як виражається в цих реченнях залежність кожної частини від головної розрізняються супідрядність *однорідна* й *неоднорідна*.

Складнопідрядні речення з *однорідною супідрядністю* охоплюють речення, в яких підрядні частини залежать від того самого слова або від усієї головної частини і перебувають з ним /нею в однакових відношеннях (підрядні частини є одного виду): *Хотіла б я пісню стати у сію хвилину ясну, Щоб вільно по світі літати, Щоб вітер розносив луку* (Леся Українка) – обидві частини є підрядними мети.

До складнопідрядних речень з *неоднорідною супідрядністю* належать речення, підрядні частини в яких підпорядковуються різним словам або опорному слову і головній частині чи тільки головній частині і перебувають зі словом / головною частиною в різних відношеннях: *Коли набирають стяги епохи вітру нового і висоти, думай, що світ змінити хоч трози повинен і ти* (Д.Павличко) – частини є неоднорідними: темпоральна і з'ясувальна.

Поєднання однорідної й неоднорідної супідрядності зумовлює утворення складнопідрядного речення зі змішаною супідрядністю: *Естетика імена передбачає не лише розмаїття, красу, багатство варіантів, якими можна викликати ніжність до своїх дітей, а й те, як поєднується обране ім'я з батьківським, як пасує до прізвища* (Л.Скрипник) – перша частина є присубстантивно-атрибутивною, а дві останні – займенниково-співвідносні (вони однорідні між собою).

2. Конструкції з послідовною підрядністю. Конструкції з *послідовною підрядністю* мають своєрідну будову: перша підрядна частина безпосередньо стосується головної (підрядна першого ступеня), а кожна наступна частина – до попередньої (підрядні частини другого, третього і т.д. ступенів): *Проминули сиві далекі Віки над степами життя, Неначе у вирій лелеки, Яким не знайти вороття* (П.Воронько) – *Неначе у вирій лелеки* – I ступінь підрядності; *Яким не знайти вороття* – II ступінь підрядності. **3. Конструкції із супідрядністю і послідовною підрядністю.** Складнопідрядні речення із *супідрядністю і послідовною підрядністю* - це неелементарні складнопідрядні речення, що поєднують у собі супідрядність і послідовну підрядність: *Ще є портрет, що малював Брюллов не для того, щоб однести в музей, а щоб Тараса-кріпака звільнити з оков, щоб слово розкувати землі моєї* (Д.Павличко) - перша присубстантивно-атрибутивна частина (I ступінь залежності), три інші - підрядні супідрядні мети і залежать від попередньої (II ступінь залежності).

БЕЗСПОЛУЧНИКОВЕ СКЛАДНЕ РЕЧЕННЯ

1. Поняття про безсполучникове складне речення. Безсполучникове складне речення відрізняється від рівновеликих сполучникових складнопідрядних і складносурядних речень тим, що в об'єднанні його частин використовуються як спільні для безсполучникового і сполучникового типів зв'язку засоби (взаємодія вищо-часових форм дієслів-присудків тощо), так і суто специфічні.

У семантико-синтаксичному аспекті частини безсполучникового складного речення характеризуються такими засобами зв'язку: 1) наявністю спільного граматичного члена для обох частин: *У селі розпочалися весняні роботи, люди працювали день і ніч на своїх городах* (О.Слісаренко); 2) виявом в одній з частин співвідносного слова: *Все село там таке: всяк тобі допоможе* (І.Нечуй-Левицький); 3) наявністю в одній із частин незайнятих (незаповнених) синтаксичних позицій (конструктивна неповнота): *З оповідання цих хлопців відразу стало ясно: добра вночі не чекай* (О.Слісаренко); 4) взаємодією модально-часових форм дієслів-присудків: *Струмки полощуть срібло тиші, в росі купається трава* (Б.-І.Антонич).

За походженням безсполучниковість давніша від сполучниковості, оскільки сурядність і підрядність постали із витворенням окремого класу слів – сполучників, відповідно – сурядності і підрядності.

Безсполучниковим складним реченням називається таке складне речення. предикативні частини якого об'єднуються в одне синтаксичне і смислове ціле не за допомогою сполучників, а ритмомелодайними засобами, інтонацією.

У формальному плані безсполучникові складні речення поділяються на формально елементарні (дві предикативні частини: *Птахи летять у вирій – буде зима*) і формально неелементарні (три і більше предикативних частин: *Летять стежини до Дніпра, летять хмарки, летять дороги...* (І.Драч)).

У семантичному плані безсполучникові складні речення поділяються на семантично елементарні (дві предикативні частини, кожна з яких є семантично елементарною – містить одну пропозицію: *І плаче коник – нема мелодій* (Л.Костенко)) і семантично неелементарні (в таких реченнях міститься три і більше пропозиції: *Клюють ліщину співом коси, дзвенить, мов мідь, широкий шлях, схилилась верба в задумі своїй*).

За експресією безсполучникові складні речення поділяються на окличні й неокличні: *Радіймо – весна стукає у вікно!* і *Ударив грім – і зразу шкереберть пішло життя* (В.Стус).

За комунікативною настановою безсполучникові складні речення можуть бути розповідні, питальні, спонукальні, бажальні та ін.

2. Основні типи безсполучникових складних речень. За структурно-семантичними ознаками предикативних частин і за характером смислових взаємозв'язків цих частин безсполучникові складні речення поділяються на речення з *однотипними* частинами і речення з *різнотипними* частинами. До перших належать такі, в яких частини однакові за будовою: *Минають дні, минають ночі* (А.Яна).

До безсполучникових речень з *різнотипними* частинами належать такі, в яких поєднувані частини різнотипні: *Не можна сьогодні відпочивати: заборонив директор*.

З-поміж цих основних типів вичленовуються окремі різновиди за характером смислових відношень між частинами.

Серед безсполучникових складних речень розрізняються речення *відкритої* і *закритої* структури. Всі речення *відкритої* структури сполучникового і безсполучникового типу подібні за будовою, оскільки характеризуються внутрішньою однорідністю: *Наступила зима, випали глибокі сніги, село наче завмерло* (М.Стельмах) → *Наступила зима, і випали глибокі сніги, і село наче завмерло*.

Для складних речень *закритої* структури протиставлення безсполучникового і сполучникового зв'язків надзвичайно суттєве. Безсполучникові речення *закритої* структури становлять окремий тип, і в них зняте протиставлення сурядного і підрядного зв'язку. В них повною мірою виражений недиференційований зв'язок, пор.: *Птахи повертаються з вирію – наступила справжня весна* (М.Руденко). *Хлопці працювали швидко – до вечора сіно було висушене* (В.Дрозд).

З-поміж безсполучникових складних речень з недиференційованим синтаксичним зв'язком протистоять одне одному: 1) *речення типізованої структури* (в них частини характеризуються певною специфічною організацією), 2) *речення нетипізованої*

структури, тобто речення, частини яких позбавлені специфічної формальної організації, пор.: *Слухайте: я сьогодні закоханий в життя, як хлопчисько* (М.Хвильовий). *Буває мить якогось потрясіння: побачиш світ, як вперше у житті* (Л.Костенко). *Вранці полк вийшов на відкрите узлісся і, вражений, зупинився в німому зачаруванні: далеко на горах уже видно було їм золотoverхий Київ!* (О.Гончар).

Безсполучникові складні речення з *однотипними частинами* охоплюють у своєму обсязі різні смислові відношення між частинами: 1) єднальні, 2) зіставні й 3) зіставно-протиставні. Безсполучникові речення з *неоднотипними частинами* у своєму просторі виявляють більший діапазон семантико-синтаксичних відношень (поширювально-приєднувальні, пояснювальні та ін.), що зумовлюється неодновимірністю їх семантики, розгалуженістю відповідної інтонації.

3. Смислові різновиди безсполучникових речень. Врахування різноманітних спектрів смислових відношень між частинами безсполучникового складного речення з неоднотипними й однотипними частинами дозволяє розрізняти безсполучникові складні речення зі значенням: 1) часу; 2) зіставлення; 3) поширювального приєднування; 4) пояснення; 5) умовно-наслідковості; 6) причиново-наслідковості і наслідково-причиновості; 7) з'ясувально-об'єктності та ін. Ці різновиди охоплюють найтиповіші випадки цих відношень.

3.1. Часове (єднальне) значення. Охоплює речення, в яких виражаються ті чи інші значення послідовності або одночасності зображуваних подій: *Уже скотилось із неба сонце, Заглянув місяць в моє віконце. Вже засвітились у небі зорі, Усе заснуло, заснуло і горе* (Леся Українка) – послідовність подій; *3 гір збігали вниз бурхливі струмки; на просохлих місцях зеленіла травиця; понад ставом розпускалися верби* (Я.Мамонтов). *Сонце заходить, цілюючи гай, квіти кивають йому на добраніч* (М.Вороний) – одночасність.

3.2. Значення зіставлення (зіставлення-протиставлення). Поширене з-поміж речень, в яких зміст першої частини зіставляється / протиставляється зі змістом другої частини: *На небі сонце – серед нив я* (М.Коцюбинський). *Він гість – я господар* (Д.Фальківський).

3.3. Поширювально-приєднувальне значення. Охоплює речення, в яких друга частина або поширює один із членів першої, або поширює всю першу частину. У силу цього для них властивим є вживання у другій частині анафоричних займенників типу *він, той, там, туди, звідти, це* та ін., хоча анафоричний елемент може знаходитися і в першій частині, пор.: *Не повернуть минулого ніколи, воно пройшло і вже здається миттю* (М.Рильський). *Неначе за вічну провину судилось людині оце: побачити щастя у спину, а горе у лице* (Л.Талалай).

3.4. Значення пояснення. Наявне в реченнях, у яких один із членів першої частини розкривається однією або кількома постпозитивними частинами: *Мої літа – не монотонні дублі: Я змінююсь, як світанковий пруг* (Д.Павличко). *Такий наш Йосип: нема й не просить* (Нар.тв.). Інколи перша частина може вміщувати слова типу *тільки одне, такі, такий, так* (за наявності слів *такі, такий, так* пояснювальне значення поєднується з якісно-означальним або якісно-обставинним): *Все трапилось так несподівано: Ванько побіг свій город дивиться у степ* (В.Підмогильний). Безсполучникові речення зі значенням пояснення відрізняються від поширювально-приєднувальних тим, що при пояснювальних відношеннях наявне слово, яке прогнозує наявність наступної предикативної частини.

3.5. Умовно-наслідкове значення. Поширене в реченнях, у яких перша частина вміщує умову, а друга – її наслідок. При цьому ядром взаємодії двох частин виступають модально-часові форми дієслів-предикатів: *Весною сій – восени збереж* (Нар.тв.). *Буде правда – прийде і віра!* (М.Стельмах). Здебільшого присудок у першій частині виражається формою майбутнього часу зі значенням реальної можливості дії чи стану або формою умовного, наказового способу зі значенням ірреальної можливості (бажаності).

3.6. Причиново-наслідкове значення. Наявне в реченнях, де перша частина

окреслює причину, а друга частина – наслідок. З-поміж них розрізняються безсполучникові речення з причиновими відношеннями і безсполучникові речення з відношеннями наслідку.

Безсполучникові речення з причиновими відношеннями вміщують в одній із своїх частин причину перебігу дії іншої частини, пор.: *Істинно, люди: живемо не хлібом єдиним* (Б.Олійник).

Безсполучникові речення з відношеннями наслідку характеризуються констатацією наслідку перебігу дії першої частини. Інколи у частинах з семантикою наслідку вживаються слова типу *так, тому*: *Погода стояла у ті дні тепла: тому і бджоли швидко почали вилітати на волю* (М.Івченко).

3.7. З'ясувально-об'єктне значення. Поширене в реченнях, у яких перша частина містить дієслово з незаповненими валентними гніздами, що передбачають наявність наступної частини (дієслова мовлення, мислення тощо), пор.: *А я додам: любити можна поезію в добу ракет, бо, дивна річ, людина кожна якоюсь мірою поет* (М.Рильський). *Знав: закінчиться перша зміна – і до мене прийде Ярина* (Ю.Збанацький).

4. Пунктуація в безсполучниковому складному реченні. Кома між частинами безсполучникового складного речення ставиться тоді, коли вони виражають одночасність, сумісність або послідовність дій і тісно пов'язані між собою своїм змістом: *У глибині лісу стукав дятел, пицали синиці*. (О.Десняк). *Виставу закінчено, глядачі аплодують, завіса знову піднімається* (З журн.).

Крапка з комою ставиться у безсполучникових реченнях між поширеними предикативними частинами, особливо тоді, коли в середині них уже є власні коми: *На майдані тривав мітинг – багато розмовляли про наболіле, хтось запропонував навіть відправити гімн до Києва; люди тривожилися про своє майбутнє, роздумували над обранням шляхів реалізації запропонованих реформ* (А.Яна).

Двокрапка вживається переважно в безсполучникових реченнях закритої структури, що своїми смисловими відношеннями між частинами наближаються до складнопідрядних речень. Вживання двокрапки спостерігається тоді, коли друга частина вказує на: 1) причину перебігу дії першої частини: *А вгорі вже блідли зорі: западала пізня осінь ніч* (Ю.Смолич); 2) наслідок перебігу дії першої частини (у таких випадках у другій частині можна поставити слово *тому*): *Віхола розпочалася з самісінького ранку: вийти з хати просто неможливо* (О.Кобилянська); 3) перебіг дії першої частини або додає їй уточнює характерні ознаки виконавця дії або носія стану першої частини: *Таке стійке дерево: до цих пір годиться* (М.Стельмах); 4) уточнення думки, вираженої в першій частині: *Степан зосередився на іншому: як йому потрапити до редакції журналу* (В.Підмогильний); 5) певне слово першої частини і розгортає його семантику: *Уже на початку жовтня буває: задощить, вітром листя все позриває – справжня осінь* (Я.Мельник).

Двокрапка ставиться і тоді, коли друга частина уточнює опущене слово в першій: *Думав: є велике право одпочити під лавром світу всім, хто в тій війні жорстокій ніс страждання на плечах* (Б.Олійник). *Ми – смертні. Та знайте: народ не вмира!* (Б.Олійник)

Тире вживається в безсполучниковому реченні закритої структури, в якому смислові стосунки між частинами наближаються до смислових відношень у структурі складнопідрядного речення. Тире вживається в тому разі коли друга частина: 1) вміщує в собі наслідок як результат, найчастіше несподіваний: *Забудеш рідний край – тобі твій корінь всохне* (П.Тичина). *Вдаримо гучно у дзвони – всесвіт обійде луна* (В.Чумак); 2) містить у собі відтінок мети: *Немає у мене таких слів, щоб висловити своє бачення цього... Знаю – треба справедливо оцінювати знання, знаю – треба бути уважним до кожного слова дитини* (З журн.); 3) позначає час або умову здійснення події, про яку йде мова у першій частині: *Дощ упав на трави – оживуть отави. Дощ упав на жито – будем краще жити* (М.Шаповал); 4) зіставляється з дією першої частини: *Грім гряде – ледачий*

не встане. Росла – весни не бачила, виросла – літечка не знала, прийшла осінь – сирітського серця не нагріла (Нар.тв.); 5) характеризується відтінком співвідношення з опущеним співвідносним словом (в ролі підмета): *Інколи мені здається – ліс заснув, все в ньому втратило реальність життя* (3 журн.); 6) вказує на міру і ступінь дії: *Стало раптом шкода – така блискавиця вдарила через усе небо, уже нікуди не поїдеш* (Я.Мельник). *Аж якось на серці важко – так розчарували мене її спогади* (В.Підмогильний).

СКЛАДНІ СИНТАКСИЧНІ КОНСТРУКЦІЇ. ПЕРІОД 1. Поняття про складну синтаксичну конструкцію. Складна синтаксична конструкція й ускладнене складне речення. Сучасні підходи до кваліфікації синтаксичних явищ характеризуються нерівнорядністю і почасти урахуванням різних аспектів таких утворень. В лінгвістиці складні багатокомпонентні речення кваліфікуються то як розгорнені складні речення (Ю.Шерех), то як ускладнені складні речення (Л.Двонч, Г.Гаврилова), то як складні речення ускладненого типу (М.Симулик), то як складні речення ускладненої будови (М.Каранська), то як багатокомпонентні складні речення (Г.Калашникова К.Шульжук), то як багатокомпонентні складні речення (Б.Кулик), то як складні синтаксичні конструкції (В.Кононенко), то як складні поліпредикативні речення (Г.Уханов, А.Стрільська), то як багатоскладні речення (О.Падучева). Водночас у ряді досліджень стверджується, що такі терміни є синонімічними, оскільки вони відображають якусь окрему особливість цих структур (Н.Гуйванюк). Найдоцільнішим виступає послідовне розмежування *складних ускладнених речень і складних синтаксичних конструкцій*.

До *складних ускладнених речень* належать складні формально неелементарні речення кількох різновидів:

1) складносурядні речення з трьома і більше предикативними частинами: *А наді мною вечір жменями засіває зорі, а біля мене арфами бринять підморожені верби, а під ногами голубі тіні бавляться з снігом* (М.Стельмах) – [], а[], а[];

2) складнопідрядні речення з двома і більше супідрядними однорідними предикативними частинами: *Я світ сприймаю оком, бо лінію і цвіт люблю, бо рала промінні глибоко урізались в мою ріллю* (М.Драй-Хмара) – [], (бо...), (бо...);

3) складнопідрядні речення з двома і більше супідрядними неоднорідними предикативними частинами: *Словники, що побачать світ згодом, внесуть до своїх списків ті слова, що народжуються на наших очах, пройдуть випробування життям і займуть своє місце в мові* (Н.Клименко) – [()], (що...), (...) і (...);

4) складнопідрядні речення з двома і більше супідрядними однорідними і неоднорідними предикативними частинами, тобто із супідрядністю змішаного типу: *Щоб там не було, які б не були зараз чи в майбутньому труднощі, яким би несподіваним і підступним не був ворожий удар, ніколи ворогу не перемогти нас, ніколи!* (О.Довженко) – (Щоб...), (які...), (яким...), [];

5) складнопідрядні речення з кількома підрядними предикативними частинами, поєднуваними з головною частиною послідовно: *Думою тугу розвію, щоб був я завжди такий, яким мене мати вродила й благословила в світи* (В.Стус) – [], (щоб...), (яким...);

6) складнопідрядні речення із однорідною одночленною супідрядністю та послідовною підрядністю: *Нехай не знає втоми та рука, Що добре зерно в добру землю сіє, Що зневажає чорні суховії І щедра, як напровесні ріка* (М.Рильський) – [], (що...), (що...), (як...).

До *складних ускладнених речень* належать такі, що структуруються одним типом синтаксичного зв'язку в різних синтаксичних формах його вияву, пор.: *Якщо не можна вітер змалювати, прозорий вітер на ясному тлі, – змалюй дуби, могутні і крилаті, котрі од вітру гнуться до землі* (Л.Костенко). У складнопідрядному реченні

((якщо...), – [], (котрі...)) реалізується синтаксичний підрядний детермінантний (синтаксична форма власне детермінантного) між (якщо...), – [] і синтаксичний підрядний прислівний (синтаксична форма власне прислівного) між [], (котрі...) зв'язки.

Складними синтаксичними конструкціями є такі утворення, в яких поєднуються різні види синтаксичного зв'язку – сурядний і підрядний тощо: *Тоді дяк і побачив Змія, Змія, котрий виповзав, можливо, з нього, із того диму, що його напустив, чи із ним, через рота, носа, вуха та очі, а може, той Змій тут, біля дяка, ще не був, а тільки ставав собою, злютований і отінений срібним промінням, котре не раз робить із рідкого густе й навпаки, з густого повзуче, а може, той Змій починався і не з нього, дяка, а з тих сіл на Поділлі та Волині, бо саме тоді вповз йому в пазуху та й грівся до часу, стаючи часом тугою, відчаєм, а інколи розпалюючись у холодну ватру, яка від себе запалювала душу, як іскра соломі (В.Шевчук).* У реченні ([], (котрий...), (що...), а[], а [], (котре...), а [], а [], (бо...), (яка...)) виявляється синтаксичний підрядний прислівний (синтаксична форма власне прислівного) між [], (котрий); (котрий...), (що...); [], (котре...); [], (бо...), (яка...), а між [], (бо...) наявний синтаксичний підрядний детермінантний (синтаксична форма власне детермінантного), головні ж частини поєднані сурядним зв'язком [], (котрий...), (що...), а[], а [], (котре...), а [], а [], між якими реалізуються зіставні (неконтрастні) відношення. Водночас у структурі аналізованої складної синтаксичної конструкції виділяються: перший компонент (*Тоді дяк і побачив Змія, Змія, котрий виповзав, можливо, з нього, із того диму, що його напустив, чи із ним, через рота, носа, вуха та очі, а може, той Змій тут, біля дяка, ще не був, а тільки ставав собою, злютований і отінений срібним промінням, котре не раз робить із рідкого густе й навпаки, з густого повзуче* – [], (котрий...), (що...), а[], а [], (котре...)), і другий компонент (*а може, той Змій починався і не з нього, дяка, а з тих сіл на Поділлі та Волині, бо саме тоді вповз йому в пазуху та й грівся до часу, стаючи часом тугою, відчаєм, а інколи розпалюючись у холодну ватру, яка від себе запалювала душу, як іскра соломі* – а [], а [], (бо...), (яка...)). Якраз таке виокремлення компонентів засвідчує їхню внутрішню структурованість і відносну семантичну завершеність.

2. Різновиди складних синтаксичних конструкцій. Спектр **складних синтаксичних конструкцій** настільки розмаїтий, що інколи визначена схема не задовольняє практичних потреб, оскільки в їхній структурі поєднуються як співмірні і рівноправні різні синтаксичні зв'язки. Специфіка поєднання таких синтаксичних зв'язків уможливиле розрізнення таких основних типів складних синтаксичних конструкцій:

1) з сурядним і підрядним синтаксичними зв'язками в різних граматичних формах вияву: *Дяк із приміського села Троянів Григорій Комарницький, саме той, котрий створив пісню про бідаху комара, що оженився на мусі, а опісля необачно звалився з дуба, бо його здула звітлія шуря-буря, сидів на порозі школи, поклавши на виставлене коліно правого ліктя, а в долоню втуливши власне підборіддя; при цьому ріденька борідка його (а ріденька тому, що був іще молодий) так покуйовдилася, що волосини чи позліплювалися, чи поспліталися, а з-під шапки-оглавки вибивалися давно немиті, схожі на соломі, косми; ліва рука його тримала люльку, з якої вививалося тоненьке пасмочко; і та рука вряди-годи та й підносила кушпелю до сухих, трохи полуцених вуст, які скакали раз-пораз, але диму з рота дяк Григорій Комарницький випускав мало, мав-бо здатність, як ніхто в цьому краї, – міг випускати дим вухами та очима, хоча трошки вивіювалося з нього й носом, через що, коли палив люлечку, то голова його потрапляла у димову кулю, яка ніжно огортала ту макітерку, формою банякувату (В.Шевчук. Одмінець) – [той, (котрий...), (що), а(...), (бо)]; при цьому [...так], (що), а [...]; [...], (з якої...); і [...], (які), але [...], [...], (як...), (хоча), (через що (коли)то...), (яка...).*

В аналізованій конструкції реалізується три формально-граматичних і семантико-синтаксичних блоки, з-поміж яких другий блок, що розпочинається аналітичною словосполучкою *при цьому (при цьому ріденька борідка його (а ріденька тому, що був іще молодий) так покуйовдилася, що волосини чи позліплювалися, чи поспліталися, а з-під*

шапки-оглавки вибивалися давно немиті, схожі на соломку, косми), може бути охарактеризований як відносно автономний, оскільки приєднувальний синтаксичний зв'язок, репрезентований аналітичною словосполучкою *при цьому*, характеризує цей блок як сурядний щодо попереднього, але наявність відносно закінченого інтонування (на це спрямоване використання крапки з комою) засвідчує відносну ізольованість першої і другої частин. Такий тип синтаксичної конструкції належить до складних синтаксичних конструкцій із сполучниковим і безсполучниковим зв'язком, вони є частотними в літературно-нормативній практиці XIX-XX століття;

2) з недиференційованим і підрядним синтаксичними зв'язками в різних граматичних формах вияву (варіюються не тільки формально-граматичні типи, але й специфіка семантико-синтаксичних відношень між предикативними частинами): *Дяк Григорій Комарницький, саме той, який написав славетну пісню про комара, котрого здув із дуба порив шурі-бурі, і який перед тим нещасливо оженився на мусі, пішов, як-то кажуть, у казках, туди – не знати куди, бо й справді не відав, куди в цьому світі подітися, адже не раз і не двічі обпікся об того ж полум'я, бо ще коли дякував у попередніх, пташиних, як називав, селах, то і звідти змушений був так само тікати* (В.Шевчук) – [*той (який...), (котрого...), і (який...)*] – [], (*бо...*), (*куди...*), (*адже...*), (*бо... (коли...)*)]. У цій моделі виявляються синтаксичні форми підрядного прислівного (між головною частиною *Дяк Григорій Комарницький, саме той ... пішов, як-то кажуть, у казках, туди*) і трьома підрядними, з-поміж яких перша є підрядною прислівно-кореляційною (*той – який: який написав славетну пісню про комара*), а дві інших постають супідрядними присубстантивно-атрибутивними частинами, подаючи різноманітну характеристику опорного слова „*комар*” і приєднуючись до нього формою підрядного прислівного синтаксичного зв'язку (*котрого здув із дуба порив шурі-бурі, і який перед тим нещасливо оженився на мусі*). Усі три підрядні предикативні частини перебувають в інтерпозиції щодо головної, що зумовлює активізацію відцентрових внутрішньореченневих тенденцій. На це спрямована і наявність вставленої конструкції *як-то кажуть, у казках*, приєднаної до речення інтродуктивним синтаксичним зв'язком. Ця частина відносно ізольовує валентно зумовлений компонент *туди* від дієслова *пішов*. Друга головна частина *не знати куди* приєднується до першої недиференційованим синтаксичним зв'язком і всі інші підрядні предикативні частини витворюють, розпочинаючи з першого ступеня залежності з нею, ланцюг послідовної підрядності чотирьох ступенів відповідно. У цьому разі складна синтаксична конструкція містить два ядерних синтаксичних зв'язки - недиференційований і підрядний у двох синтаксичних формах вияву: прислівній і детермінантний;

3) з недиференційованим, сурядним і підрядним синтаксичними зв'язками, що репрезентуються в різних граматичних формах, пор.: *І дяк кволо подумав: єдиний, хто міг би зупинити зараз, - собака, який би зайнявся на чужого та й прогнав би його з обійстя з гавкотом, і він би залюбки від того охоронця цноти господині обійстя утік, але собака, коли в тому дворі й був, надто міцно спав, слячи солодкі собачі сні, а може, був привчений не виганяти із двору тих, кого приваблює сюди його люба господиня* (В.Шевчук) - []: [(*хто...*)], (*який...*), і [], але [(*коли...*)], а [], (*кого...*)].

Спектр моделей складних синтаксичних конструкцій не можна обмежити тільки колом трьох основних різновидів, що в межах мовлення набувають різноманітних власних модифікацій та ускладнень. До числа останніх слід віднести:

а) наявність різних форм підрядності - однорідної і неоднорідної в поєднанні із сурядністю: *І саме в цей час, коли пролунали ці сакраментальні слова, на шкільному танку в недалекому селі дяк Григорій Комарницький пустив вибраний із люльки дим через ніздрі, вуха та очі, але не через рота, бо стулив його, і не для того, аби щось комусь затуманити, а щоб любо помріяти, адже був поетом, а поети, які не вміють мріяти, скудять свою віршовану жилу, чого дяк покищо й не збирався чинити, та ж бо його*

вірші, певною мірою, годували його й сиріт-школярів, котрі в школі жили (В.Шевчук) - [(коли.)], (бо.) і (...), (аби...), а (щоб...), (адже...), а [(які.)], (чого...), (бо...), (котрі...);

б) реалізацію послідовної підрядності в парі з сурядністю: *І кожна мить, що минула в цій школі, де сьогодні мало що й змінилося від тих пір, наповнювала серце тривожними думками, що наче були завжди в душі, яку не так легко обманути* (Голос України. - 2001. - 14 вересня) - [], (що...), (де...), а [], (що...), (яку...);

в) поєднання недиференційованого синтаксичного зв'язку з послідовною кількаступеневою підрядністю, супідрядністю і сурядністю: *А неподалік, де за дві хати, за зачиненими дверима і заслоненим вікнами відбувалося друге дійство, яке вже ніхто не міг підглянути, бо до хати не залишалося ані шпарини, хіба мав би хтось із підглядачів занадто шорохкі вуха, тоді тільки й міг почути якесь увихання, цмакіт, тихі стогони, і смішець, і гарячі пошепти, і рип ложа, і всяке таке - саме той набір звуків, які здолає розрізнити кожен, навіть нічого не бачачи, бо кожен дорослий подібне створює - у таких справах люди на вигадки небагаті, однак, не зважаючи на те, на подібні речі зваблюються, навіть панотець, але не лиховістна Гапка, бо з нею колись у такому ділі трапилося нещастя: її надто гарячий чоловік Гнат одубів, граючи таку музику, і вона, Гапка, тоді пережила такий жах, що вже другого чоловіка ніколи не шукала, а потім і в дійшлий вік переступила, однак навіки залишилася палким ворогом усякої скарєдності та невшетєцтва і боролася на терені власного села з таким неподобством як тільки могла; зрешию, і її ворожєнеча з Явдохю постала, бо добре відала: та закликає чи приваблює до себе коханців, але скільки вона, Гапка, її не вистєжуєвала, щасливого skutku досягти не змогла і ще ні разу не заскочила Явдоху на гарячому - ось чому була така непомірно збуджена, коли знайшла дякового жупанця, відтак і торохкотіла про те, мов навіжена, бо таки вельми хотіла прищємити тій лахудрі, фіндюрці, повійниці, скурвій дочці її шолудивого хвоста, а що хвіст у Явдохи був, Гапка була більш ніж переконана, хоча жоден із Явдошиних коханців (підозрюваних, звісно, а не явних) та й чоловік її Іван Пошивайло тієї фізіологічної признаки в ній через любасне захоплення і засліплення не помічали, а може, не хотіли того розголошувати, бо дуже вже гаряча була та жіночка, тож чи до намацування хвоста було її зальотникам (В.Шевчук) - [], (яке...), (бо...), (хіба...), [], (які...), (бо...) - [], однак [], (бо...): [] і [], (що...), а [], однак []; [], (бо...): [], але [], (.) і (.) - [], (коли...), [], (бо...), (що...), [], (хоча...), а (...), (бо...), [];*

г) наявність недиференційованого синтаксичного зв'язку з різноманітними формами підрядного прислівного, детермінантного синтаксичного зв'язку, в яких сурядний зв'язок постає модифікаційним: *А третє, хоча й кипів йому в грудях отой пекельний казанець, але вуста чомусь не розтулялися, язик не бажав рухатися - добре відав, що коли б таку балачку почав, жінка, так вигідно уможєнена на рядні й досі безсловєсна, почне на нього верєщати, а з її досі сухих очей потєче річка сліз, він же, коли таке трапляєся, витримати того не міг, трахав дверима й ішов із хати; їдучи з возом, того не вчиниш, отож вона криком та слізьми так його затуркає, що не знатимє, як розумніше повєстєся перед панами судовими, отож остєрігєся, аби не вийшло гірше* (В.Шевчук) - [], (хоча...), але [], [], - [], (що..., (коли...)), а (...), [(коли...)], []; [], отож [], (що...), (як...), отож [], (аби...).

Аналіз складних синтаксичних конструкцій та простєження їхніх формально-граматичних особливостей засвідчує розмаїтість цих утворєнь і спрямованість значною мірою цієї проблеми в сучасну манєру оповіді, якій притаманні різноманітні спектри повороту думки, несподівані асоціації й насичєння рєчення, крім суто інформаційних вимірів, суб'єктивними вимірами.

3. Період.

3.1. Поняття про період. Періодом називаєтьєся висловлення у вигляді рєчення, яке характеризуєтьєся тематичною єдністю і відносною завершеністю, з чіткою смисловою й інтонаційною розчленованістю: *Хіба оті, без німбів, без імен, на тій дорозі в Київ із Лубєн, або оті, під лісом, із Волині, - // хіба вони не більшє мучєники нині?! (Л.Костєнко).*

У періоді виділяються як мінімум дві частини. У першій частині розвивається думка за рахунок наявності однорідних (однотипних) елементів. Після цього наявна пауза (злам інтонації) і друга частина, яка містить мету висловлення і вимовляється з помітним пониженням голосу.

Основними поняттями, за допомогою яких можна визначити внутрішню будову періоду, є поняття „член періоду”. Члени періоду – це компоненти речення, які в межах кожної частини можуть виділятися виразними паузами, але ці паузи є менш тривалими, ніж головна – на межі частин періоду.

Період формується на основі послідовного розміщення в першій частині синтаксично однорідних компонентів, які окремо і разом не становлять завершеної думки, у структурному і смисловому планах вони залежать від другої частини, яка протиставлена першій знижувальною інтонацією й відокремлена від неї глибокою паузою: *Птах у небі, весняний вітерець навстріч, простір полів, завітчанних колоссям та квітами, // – оце суттєве, друзі мої, а решта все марнота марнот!..* (О.Гончар).

За своєю природою період – семантико-стилістична категорія. Диференційними ознаками періоду є: 1) періодична побудова – уміщений у межах речення; 2) поділ періоду на дві частини відбувається за інтонаційною ознакою (інтонація є засобом вираження граматичних значень); 3) глибока пауза на межі підвищення і пониження – вираження відношень між ними; 4) ритмомелодійний аспект періоду повністю залежить від кількості однорідних синтаксичних компонентів, згрупованих у першій частині періоду.

У стилістичному плані періодам притаманні: 1) настановна на особистість; 2) урочистість; 3) величавість; 4) вичерпна повнота вираження думок; 5) емоційність; 6) відносна самостійність у розкритті теми.

3.2. Різновиди періоду. Найпоширенішими є два типи періодів – *зачини повіствування і скріплювальні*. Перші наявні в зачинах розділів, частин або творів загалом. Графічно вони збігаються з абзацом

Скріплювальні періоди – зв’язкові ланки твору. Вони становлять перехід від однієї дії до іншої. Перша частина такого періоду пов’язана змістово з попереднім викладом, друга уміщує вказівку на нову дію, що розвивається після періоду: *Мов тур, готуючись до нападу, стане й голову вниз похилить і роги до землі згинає і стишисть ся, щоб опісля разом вирватись із того приниженого положення й кинути ся з цілою силою на противника, // так і непривична до пуг вода тухольського потоку притишилась, а, тимчасом, набирала сили і смілости до нового рішучого нападу”* (І.Франко). За компонентним складом періоди можуть бути:

1) двочленні: *Новий гетьман [Виговський] був цілою головою вищий від Юрася, був чоловік дуже досвідчений, розумний, бувалий, некепський політик, при тому без сумніву – патріот український, завзятий автономіст, одностудець старшини, що разом із нею бажав забезпечити свободу й незайманість України, // але він не мав популярності такої, як Хмельницький: був він український шляхтич із київського Полісся, служив по канцеляріях, до військового діла не мав особливої охоти й до війська попав припадом* (М.Грушевський);

2) тричленні, в яких кожна частина може деколи складатися з кількох рівноцінних членів: *Хто в посестру взяв тяжку долю, що давить серце, як відьма коцава, хто вражій нужді попався в неволю, кому з журбами сон і забава, // тому ніт (= нема) місця, ані супкою, // сам нудить світом, нудить і собою* (М.Шашкевич);

3) чотиричленні: *Коли весна розжева прилетить і землю всю збере і завітчає, коли зелений гай ласкаво зашумить і стомлено заспіває, коли весні зрадіє світ увесь і заблищить в щасливій долі, // і [коли] ти одна в квітках, і травах, в полі десь, серед весни, краси і волі не зможеш більше серця зупинить, // що в грудях буде битись, мов шалене, і скрикнеш, // знай: не доходить уже той скрик тоді до мене* (О.Олесь);

4) п’ятичленні: *В сам час, коли неправда люта найвище голову здійма, в сам час, коли народні пута найдужче тиснуть, і [коли] закута народна мисль мовчить німа,*

[коли] довкола найтемніша тьма, [коли] надії й провітку нема, // в той час якраз ви не теряйте надії й твердо теє знайте, що в груз розсиплеть ся тюрма, // неправді й злу не потурайте, // в зневірі рук не покладайте, // і увільніте ся з ярма (І.Франко).

ЗРАЗОК АНАЛІЗУ БАГАТОКОМПОНЕНТНОГО СКЛАДНОГО РЕЧЕННЯ, СКЛАДНОЇ СИНТАКСИЧНОЇ КОНСТРУКЦІЇ З РІЗНИМИ ВИДАМИ ЗВ'ЯЗКУ

1. Тадей навчив свою молоду дружину грамоти¹, а вона передала синові разом з молоком рідну мову, пісню, той особливий ліризм², що б'є з поезій Рильського чистим українським джерелом (Ю.Лавріненко).

2. Речення розповідне, неокличне.

3. Семантично неелементарне, формально неелементарне.

4. Складається з трьох предикативних частин: 1) Тадей навчив свою молоду дружину грамоти; 2) вона передала синові разом з молоком рідну мову, пісню, той особливий ліризм; 3) що б'є з поезій Рильського чистим українським джерелом.

5. На вищому рівні членування виділяються дві предикативні частини (1 і 2), з'єднані сурядним зв'язком (сурядність протиставна, виражена інтонацією протиставлення, сполучником та порядком розташування предикативних частин).

6. На нижчому (внутрішньому) рівні членування виділяється третя предикативна частина, що пояснює у попередній предикативній іменник ліризм, відповідає на питання який? і приєднується сполучним словом що (його можна замінити словом який), яке виступає підметом у цій частині речення. Це складнопідрядне присубстантивно-атрибутивне (означальне) речення.

7. У реченні поєднується сурядний і підрядний зв'язок. Отже, це багатокompонентне складне речення з сурядним і підрядним зв'язком.

8. Перша предикативна частина (аналізується за схемою простого речення). Друга предикативна частина...

9. Кома ставиться після першої предикативної частини перед сполучником сурядності й після другої – перед сполучним словом що.

Далі подаються графічна і лінійна схеми речення.

ПРЯМА І НЕПРЯМА МОВА. ЗАСОБИ ПЕРЕДАЧІ ЧУЖОГО МОВЛЕННЯ

Близькими до складних синтаксичних конструкцій є конструкції з чужим мовленням, під яким розуміються різні способи передачі мовлення або думок якоїсь особи, що включається в авторський текст. Існують різні способи і форми передачі чужого мовлення. Їх використання залежить від ситуації спілкування, від мети і призначення повідомлення. В одних випадках достатньо лише передати зміст, а в інших – зберегти й форму чужого мовлення з точним його відтворенням. Залежно від цього розрізняють: 1) пряму мову (форму прямої передачі); 2) непряму мову (форму непрямої передачі).

1. Пряма мова. Речення з прямою мовою точно відтворюють чуже мовлення, слова самого автора. Чуже мовлення, як правило, супроводжується словами автора, що вказують на приналежність прямої мови та обставини її висловлення. Авторська мова може включати й окреслення емоційного стану мовця, процеси мислення тощо: *„Нащо ж ти запалив мою душу карими очима?“* - промовила Марина жалибно, обертаючись до Миколи (І.Нечуй-Левицький).

Для виділення прямої мови вживаються лапки або тире. Їх використання залежить від способу включення чужої мови в авторський текст і регламентується спеціальними правилами, а в усному мовленні - інтонацією.

Розділові знаки при прямій мові. Слова автора можуть стояти:

а) перед прямою мовою - тоді після слів автора ставиться двокрапка і відкриваються лапки, після закінчення прямої мови закриваються лапки і ставиться

крапка (пряма мова розпочинається з великої літери): Ой у полі могила з вітром говорила: „Повій, вітре, ти на мене, щоб я не чорніла, щоб я не чорніла, щоб я не марніла, щоб на мені трава росла” (Іст. пісня); або після слів автора ставиться двокрапка, а перед прямою мовою - тире, якщо пряма мова пишеться з нового рядка: І я повторюю своє:

- Спасибі, друзі, що ви є (В.Мелешенко);

б) після прямої мови - тоді пряма мова пишеться в лапках, після слів автора ставиться кома і тире (слова автора пишуться з малої літери): „Мені мати - не рідня, мені батько - не рідня, мені - теща родина: мені жінку родила”, - вистівували на весіллі свашки (Г.Бондаренко);

в) розривати пряму мову - з обох боків виділяються комою і тире (якщо речення закінчене, то після слів ставиться крапка, потім тире. Пряма мова розпочинається з великої літери): „Від грому битви, - воям мовив князь, - Німеччина сьогодні затряслась” (М.Бажан);

- Учителю, я каюся, що не послухав тебе, - промовив князь тихо, з боєм. - Але є каяття, та нема вороття (В.Малик).

Чуже мовлення може передаватися у формі діалога (дві особи) чи полілога (багато осіб). Якщо діалог виділяється в абзац, то перед кожною реплікою ставиться тире (лапки не вживаються), а слова кожної особи пишуться з нового рядка:

Людей зібрали й мовили:

- На розстріл всіх вас привели.

- В людей пощади ми не молимо. Вам відомстять, - *відповіли* (В.Мелешенко).

Якщо ж репліки йдуть одна за одною, не виділяються в абзац (або ж без вказівки на мовців), то кожна з них береться в лапки, а між ними ставиться тире: „*А в тебе земля ще десть є?*” - „*Ні, нема*”. - „*А хата є?*” - „*Є*” (Панас Мирний). Можливий і такий варіант:

- *А в тебе земля ще десть є?* - „*Ні, нема*”. - *А хата є?* - „*Є*”.

Якщо після реплік ідуть слова автора, то тире ставиться тільки після прямої мови перед словами автора: „*Куди ви нас везете?*” - *запитує звільнена бранка*. „*На тихі води, на ясні зорі, у мир хрещений, у край веселий, молодичко*”, - *підморгує Савка* (З.Тулуб).

У драматичних творах пряма мова пишеться після назви дійових осіб і крапки:

Проня. *Рекомендую Вам мого хорошого знакомого.*

Голохвостий. *Свирид Петрович Голохвастов з собстенною персоною. Позвольте до ручки? (Цілує).*

Явдокія Пилипівна. *Дуже раді! Вас уже так хвалили дочка наша, Проня Прокоповна... Дуже раді, просимо!*

Проня. *От кресло: прошу, мусью!* (М.Старицький)

2. Непряма мова. У реченнях з непрямою мовою не зберігаються особливості мовлення мовця, у них лише від особи автора передається зміст висловленого. Непряма мова не є самостійною синтаксичною одиницею. Разом зі словами автора вона становить складнопідрядне речення з підрядним з'ясувальним (головна частина - слова автора, а підрядна - чуже мовлення).

Якщо чуже висловлення передають непрямою мовою, то слова автора роблять головною частиною речення, а пряму мову – підрядною. Засобами зв'язку між ними є сполучники і сполучні слова.

Заміна прямої мови непрямою відбувається так: 1) якщо пряма мова є розповідним реченням, то вона замінюється підрядним зі сполучником *що*: *Мандрівники, які побували в ті часи на Україні, писали:* „Слов'яни гостей шанують...” (Г.Ващенко) → *Мандрівники, які побували в ті часи на Україні, писали, що слов'яни гостей шанують...*; 2) якщо пряма мова – спонукальне речення, то в пряму мову вводять сполучник *щоб*: *Учитель сказав дітям:* „Підготуйте виступ до Дня української писемності і мови” → *Учитель сказав дітям, щоб вони підготували виступ до Дня української писемності і мови*; 3) якщо чуже мовлення – питальне речення, то передача його у формі прямої мови

вимагає сполучника *чи* (якщо відсутнє питальне слово) або відносних займенників і прислівників *хто, де, куди* і под.: „*Ти будеш чекати мене?*” – *запитав козак* → *Козак запитав, чи вона буде його чекати.*

У непрякій мові замінюють особу займенників і дієслів відповідно до особи, від імені якої тепер передається чуже висловлення: „*Я буду вчителем, як мій дідусь і мама!*” – *зізналася сором’язливо Галинк*→*а Галинка сором’язливо зізналася, що вона буде вчителем, як її дідусь і мама.*

У непрякій мові опускаються вигуки, повтори, іноді – вставні слова, частки, а звертання або опускають, або перетворюють на підмет чи додаток. Знак питання після непрямого запитання не ставиться: „*Ну, чого ж тебе понесло в поле? Чого?*” – *допитувалася мати* → *Мати допитувалася, чого його понесло в поле.*

3. Невласне пряма мова. Конструкції з невластиво прямою мовою є особливим стилістичним прийомом художньої літератури. Вони поєднують чуже мовлення з авторським без помітного їхнього розрізнення. Це так звана внутрішня мова, що допомагає автору передати почуття своїх героїв, їхні думки, прагнення. Особливістю невластиво прямої мови, або вільної непрямої мови є те, що вона певною мірою зберігає порядок слів, інтонацію, дослівні вислови, емоційність мовлення персонажів: *Богдан зупинився. Зашкарублюю рукавицею обтер сніг з обличчя...*

Хто ж та завійниця, чи вітер найняли на свої заручини? (М.Стельмах). Пунктуаційно невластиво пряма мова ніяк не виділяється: вона може бути і частиною складного речення, і самостійним реченням.

4. Цитата. Дослівно переданий уривок з якогось твору називається цитатою.

Цитати можуть супроводжуватися словами автора чи наводитися без них. Цитата може оформлятися як пряма мова і у вигляді непрямої мови: *К.Паустовський говорив про розділові знаки: „Вони твердо тримають текст і не дають йому розсипатися” / „Розділові знаки – ноти при читанні”, – таку характеристику пунктуації дав А.Чехов в одному з листів 1888 року (І.Перкатюк) / Звертаючись до своєї туги, Стус каже, що вона „в німоті гримить”* (Ю.Шевельов).

Коли цитата наводиться не повністю, то пропуск у ній позначається крапками. Вони ставляться перед цитатою (якщо вона наводиться не з початку речення), в середині цитати (при пропуску частини тексту), після цитати (коли речення наводиться не до кінця).

Якщо цитата подається у формі вірша, то вона в лапки не береться:

Іван Франко мав повне право устами свого Мойсея сказати українському народові:

Я ж весь вік свій, весь тобі дав

У незламнім завзяттю, –

Підеш ти у мандрівку століть

З мого духу печаттю

(В.Яременко).

Якщо із цитати розпочинається речення, вона завжди пишеться з великої літери. З малої літери цитата починається, якщо вона становить підрядну частину.

ОСНОВИ УКРАЇНСЬКОЇ ПУНКТУАЦІЇ

1. Поняття про пунктуацію. Під пунктуацією переважно мають на увазі систему загальноприйнятих правил уживання додаткових письмових знаків (розділових знаків), які служать для членування тексту відповідно до його синтаксичних, смислових або інтонаційних особливостей.

Здебільшого пунктуацію відносять тільки до правописних норм, залишаючи її розгляд поза сферою граматики. Пунктуацію слід розглядати в трьох аспектах: 1) пунктуація – система загальнообов'язкових графічних позаалфавітних знаків, призначенням яких є графічна організація і членування писемного тексту; 2) пунктуація – сукупність правил, кодифікувальних норм пунктуаційного оформлення писемного тексту; 3) пунктуація – розділ мовознавства, який вивчає закономірності системи пунктуаційних знаків, їхні функції та норми вжитку; досліджує особливості пунктуації як цілісної системи.

У пунктуації слід розрізняти два аспекти: те, що стосується читача, і те, що стосується пишучого. Пунктуація виступає засобом, за допомогою якого пишучий виражає певні значення і відтінки, котрі він вкладає в своє писемне висловлення, а читач, бачучи пунктуаційні знаки в написаному тексті, на їх підставі сприймає виражені ними значення і відтінки. У силу цього вимоги і для читача, і для пишучого повинні бути однакові і мають ґрунтуватися на тотожних теоретичних засадах.

2. Основні принципи української пунктуації. Сучасна українська пунктуація ґрунтується на трьох визначальних принципах: 1) структурному; 2) ритмо-мелодійному; 3) смисловому.

2.1. Структурний принцип. Вихідною позицією *структурного* принципу виступає значущість розділових знаків як показників граматичного членування речення.

Цей принцип забезпечує сучасній пунктуації стійкість, загальноприйнятність і загальнообов'язковість. Структурно-граматичні розділові знаки мають найбільшу соціальну значущість. До їх числа належать: крапка, яка фіксує кінець речення; розділові знаки на межі предикативних частин складного речення; розділові знаки, які виступають показниками різноманітних ускладнювачів простого речення (вставні і вставлені слова, словосполучення і речення; звертання; сегментовані конструкції; вигуки; однорідні члени речення; відокремлені члени речення). Жоден зв'язний текст не може обійтися без структурних розділових знаків, пор.: *В соняшника були роки і ноги. Було тіло шорстке і зелене (І.Драч). Не диво, що ті дуже різнобарвно одягнені люди, повні багатих прикрас, їх м'яка мова, їх звичаї одразу полонили моє дитяче серце (В.Вовк). Сидить у човні посеред води старий Нечуйвітер, жде улову, в свої ятері чи, може, куняє (О.Гончар). Ішли без охоти, працювали ще неохотніше, лопати грузли в беручкій глині, в землі, що відложилася після уночнішнього туману (Г.Косинка) та ін.*

Структурні розділові знаки ділять речення на формально значущі частини поза відношенням до їх конкретного лексичного наповнення: виділення підрядних частин; розмежування частин безсполучникового складного речення; фіксація

синтаксичної однорідності; виділення постпозитивних означень; позначення кінця речення. Структурні розділові знаки – це фундамент всієї пунктуації, поза ними вона втрачає свою цілісність і кодифікованість. Структурні розділові знаки регламентовані у своєму вжитку, їх використання є стійким, максимально співвідносячись з логічним і смисловим членуванням речення.

2.2. Смисловий принцип. *Смислові* розділові знаки своєю значущістю спрямовані

у виокремлювання смислових компонентів. Часто смислова і структурна значущість компонентів збігаються, і в такому разі розділовий знак є подвійно мотивованим: *Лейтенантова шабля ударила гостряком у ліву руку Остюка, якою він тримав повід,*

пробила долоню, пройшла товстий ремінний пояс, кожушок, френч, сорочку – і потрапила в кістку (Ю.Яновський). Це була страшна душевна катастрофа, абсолютне й незрозуміле спустошення його істоти, тим більше дивне, що воєнні обставини загалом не сприяють поглибленню особистих переживань, а зокрема, в справах кохання роблять людей вельми легковажними (В.Підмогильний). У таких реченнях коми вживаються для розмежування смислових компонентів єдиної структури складного або простого ускладненого речення, тобто вони виокремлюють окремі компоненти смислової організації речення.

Подібну функцію можуть виконувати і тире, і двокрапка: *Неначе за вічну провину судилось людині оце: побачити щастя у спині, а горе своє – у лице (Л.Талалай). Бувають дивні на землі діла – Серед зими черешня зацвіла (Д.Павличко). Зацебетав соловейко – пішла луна гаєм (Т.Шевченко).*

2.3. Ритмо-мелодійний принцип. *Ритмо-мелодійні* розділові знаки ґрунтуються на

відображенні пунктуаційними засобами відповідних інтонаційних модифікацій: крапка

ставиться на місці великого зниження голосу і тривалої паузи; відповідно вживаються знак

питання і знак оклику, інтонаційне тире, три крапки і под. Наприклад, звертання можна

виділити комою, але підвищена емоційність зумовлює й інший розділовий знак – знак оклику.

Інколи вибір розділового знака повністю залежить від інтонації. У такому разі інтонаційний

принцип діє як визначальний, як основний.

Домінуючими у пунктуації виступають структурні й смислові закономірності внутрішньореченнєвого членування, пор.: *О пісне! Ти – плескіт рік, ти – переливи мідні... (М.Рильський). Необхідно, щоб виховання дітей, любов і повага до дітей, вимоги до них і дружба з ними, – щоб усе це було самою суттю вашого духовного життя, мій друже (В.Сухомлинський).*

Структурний, смисловий та ритмо-мелодійний принципи пунктуації діють у єдності.

3. Функції розділових знаків. За своїм призначенням у реченні всі розділові знаки можна поділяються на : 1) *відокремлювальні* і 2) *видільні*. Відокремлювальними знаками є майже всі розділові знаки. Видільні знаки є знаками парними: дві коми, два тире, дві дужки.

Розділовим знакам притаманні *спільні і часткові* функції. Спільна функція відображає особливості реального призначення пунктуаційних знаків щодо відчленування / виокремлювання тексту на всіх його рівнях, а *часткова* функція вказує на конкретні граматичні і / або смислові закономірності відчленування / виокремлювання пунктуаційними знаками синтаксичних одиниць або частин тексту.

Водночас кожний розділовий знак може мати спеціалізоване призначення з метою виділення того чи іншого реченнєвого компонента. Актуалізований вжиток розділових знаків окреслює частково-актуалізувальну функцію (переважно спостерігається при парцелюванні, сегментації одиниць).

Пунктуаційні елементи у своїй сукупності охоплюють також функцію поєднання, з'єднування частин. Остання є супровідною щодо вичленування / відчленування (пор. випадки вжитку тире між підметом і присудком). Супровідною є і функція попередження, яка властива тим розділовим знакам, які можуть бути парними і непарними (!; ? тощо). Щодо функції попередження, то слід нагадати специфічне використання знака питання і знака оклику в іспанській пунктуації: вони виступають як парні знаки, ? і !, перший (лівобічний) елемент яких - у перевернутому вигляді - ставиться перед текстом (першим словом) питального або окличного речення як попереджувальний, другий - у звичайному вигляді - як позиція граничного знака, речення. Поряд з функцією попередження розташована також супровідна функція повторного попередження (нагадування). До таких зразків вжитку пунктуаційних знаків слід віднести використання лапок у XIX ст. при цитуванні, коли лапки вживалися щоразу на початку речення або абзацу, інколи навіть на початку кожного друкованого рядка.

Функції з'єднування (поєднання) частин, попередження, нагадування належать до супровідних виявів спільної функції всіх пунктуаційних елементів - вичленування / відчленування. Сюди ж належить функція розподілу, що полягає в такому графічному членуванні тексту, при якому використання різнотипних пунктуаційних засобів -скріплюється спільною схемою, за можливості урізноманітнити використовувані елементи за рахунок друкарських та орфографічних. У такому випадку пунктуаційні елементи зливаються в єдине ціле і набувають стійких ознак відтворюваності - основного елемента ідіоматичності. Окремий розділовий знак у такому разі втрачає свою окремішню семантику і виступає одним із показників загальнопунктуаційної цілісності (пор. пунктуаційні комплекси при оформленні прямої мови; пунктуаційно-орфографічні цілісності при вставлених конструкціях і под.).

Одним із часткових виявів розчленування можна вважати функцію розподілу. Це пунктуаційно-орфографічний комплекс, який уможливорює відокремлення кожної репліки в драмі і введення слів автора як додаткових елементів, що відображають особливості немовленнєвого контексту.

СХЕМА АНАЛІЗУ СКЛАДНОГО РЕЧЕННЯ

- I. Визначити тип речення за метою висловлювання (розповідне / питальне / спонукальне / бажальне / умовне / ймовірне / переповідне).
- II. За емоційно-експресивним забарвленням (окличне / неокличне).
- III. За характером відношення до дійсності (стверджувальне / заперечне / стверджувально-заперечне).
- IV. Встановити тип речення за наявністю / відсутністю сполучникових засобів (сполучникове / безсполучникове).
- V. Якщо сполучникове, то сурядне чи підрядне.
- VI. Послідовність аналізу речень із сурядним типом зв'язку:
 1. Кількість частин (виокремити кожна з них і назвати).
 2. Семантико-синтаксичні відношення між частинами.
 3. Засоби вираження змістових і синтаксичних зв'язків між частинами (сполучники, видо-часові, способові форми дієслів-присудків чи головних членів, лексичні засоби тощо).
 4. Порядок частин.

5. Аналіз кожної предикативної частини за схемою простого речення.
6. Пунктуація.
- VII. Послідовність аналізу речень із підрядним типом зв'язку.
 1. За кількістю частин (двокомпонентне / багатокомпонентне) (виокремити кожну з них і назвати, кваліфікуючи його за значущістю: головна / підрядна).
 2. Тип синтаксичного зв'язку між частинами (прислівний, прислівно-кореляційний, детермінантний, детермінантно-кореляційний).
 3. Позиція підрядної частини щодо головної (до чого стосується підрядна частина: до одного члена речення чи словосполучення чи до всього змісту головної, і визначення на основі цього типу структурної взаємодії – розчленованої / нерозчленованої структури).
 4. На яке питання відповідає підрядна частина.
 5. Вид підрядної частини.
 6. Засоби поєднання підрядної та головної частини.
 7. Місце підрядної частини в складнопідрядному реченні.
 8. Аналіз кожної частини (головної та підрядної) за схемою простого речення.
 9. Пунктуація.
- VIII. Послідовність аналізу речень із сурядністю та підрядністю:
 1. Кількість частин (виокремити кожну з них і назвати).
 2. Частини речення із сурядним типом взаємовідношень, засоби їх поєднання.
 3. Змістові відношення між сурядними частинами.
 4. Кваліфікація підрядних частин і встановлення їх зв'язку з головною.
 5. Місце підрядної частини в складнопідрядному реченні.
 6. Аналіз кожної частини за схемою простого речення.
 7. Пунктуація.
- XI. Послідовність аналізу речень із безсполучниковим типом зв'язку:
 1. Кількість частин (виокремити кожну з них і назвати).
 2. Кваліфікація зв'язку між частинами та їх змістових відношень (однотипні / різнотипні).
 3. Засоби вираження змістових і синтаксичних зв'язків між частинами безсполучникового речення.
 4. Аналіз кожної частини за схемою простого речення.
 5. Пунктуація.
- XI. Послідовність аналізу речень із сполучниковим / безсполучниковим зв'язком:
 1. Кількість частин (виокремити кожну з них і назвати).
 2. Частини речення, поєднані сурядним зв'язком, аналізуються за схемою розбору складносурядного речення: а) змістові відношення між частинами; б) засоби вираження змістових і синтаксичних зв'язків між частинами (сполучники, видо-часові, способові форми дієслів-присудків, лексичні засоби тощо); в) порядок частин (вільний / фіксований); г) аналіз кожної частини за схемою простого речення.
 3. Частини, поєднані підрядним зв'язком, аналізують за схемою розбору складнопідрядного речення: а) тип зв'язку частин; б) позиція підрядної частини щодо головної; в) на яке питання відповідає; г) вид підрядної частини; г) засоби поєднання підрядної і головної частин; д) місце підрядної частини щодо головної в складнопідрядному реченні; е) аналіз кожної частини (головної та підрядної) за схемою простого речення.
 4. Частини, поєднані безсполучниковим типом зв'язку, розглядаються за схемою розбору безсполучникового речення: а) змістові відношення між частинами, б) засоби вираження змістових і синтаксичних зв'язків між частинами (сполучники, видо-часові, способові форми дієслів-присудків, лексичні засоби тощо), в) аналіз кожної частини за схемою простого речення.
 5. Пунктуація.

ГЛОСАРІЙ

Абзац (нім. Absatz — уступ) — відступ у початковому рядку тексту; новий рядок; відносно закінчена і пов'язана єдністю змісту частина тексту від одного відступу до другого.

Актант (лат. ago — дію) — будь-який член речення, який називає особу, предмет чи бере участь у процесі, позначеному дієсловом. У семантичній теорії синтаксису розрізняють семантичні (реальні) А., що відображають елементи ситуації (суб'єкт, об'єкт, адресат та ін.), і синтаксичні А. — члени речення (підмет, додаток та ін.). Актанти, що зумовлюються валентністю предиката, утворюють актантну рамку.

Активні конструкції — речення, в яких підмет виконує семантико-синтаксичну функцію суб'єкта дії, присудок — перехідне дієслово, значення якого реалізується прямим додатком.

Актуалізація — пристосування потенційних мовних засобів до конкретної мовної ситуації, де реалізується модальність речення, увиразнюється індивідуальне, оказіональне та метафоричне використання мовних одиниць; використання мовних засобів, що сприймається як незвичне, напр. поетична метафора.

Актуальне членування речення — поділ речення на дві частини залежно від комунікативного спрямування та інформативної мети висловлення: тему (дане, основа, відоме) і рему (нове, ядро, повідомлюване). Тема — частина речення, що містить відому інформацію, на якій ґрунтується розгортання думки. У ремі зосереджено основний зміст висловлення, його ядро, те нове, що повідомляється у реченні.

Апелятивна (лат. appellare — називати) функція — функція впливу на адресата. Апелятивні конструкції звичайно складаються з предметної частини (звертання) та дієслівного головного члена (присудка).

Апозитивні (лат. appositio — прикладка) відношення — відношення між прикладкою і означуваним словом, що виражаються узгодженням у відмінку.

Асиметрія — можливість у функціональному плані виражати в мовленні той самий зміст різними формами чи використовуючи ту саму мовну одиницю для вираження різного змісту.

Бажальне (оптативне) речення — речення, що виражає модальність бажальності.

Валентність (лат. valentia — сила) — здатність слова визначати кількість і якість залежних від нього словоформ, зумовлена його семантичними і граматичними властивостями.

Висловлення — одиниця мовлення, побудована за законами відповідної мови; речення, що розглядається з погляду його комунікативної організації.

Відокремлення — смислове й інтонаційне виділення у реченні непоширеного чи поширеного другорядного члена, який унаслідок цього набуває більшої самостійності.

Внутрішньорядні відношення — відношення, властиві реченням з однорідними членами.

Внутрішньосинтаксичні відношення — відношення між членами простого речення та між предикативними одиницями (їх блоками) у складному реченні.

Вставлені компоненти (слова, словосполучення, речення) — мовні одиниці, що передають додаткові, побіжні повідомлення, перериваючи основне висловлення за допомогою інтонації вставленості.

Вставні компоненти (слова, словосполучення, речення) — мовні одиниці, що виявляють ставлення мовця до висловлюваної ним думки і виражають різні модальні значення (можливості, сумніву та ін.).

Вторинні предикатні і субстанціальні синтаксеми — синтаксеми, утворені внаслідок об'єднання елементарних простих речень у просте ускладнене речення.

Головні члени речення — повнозначні лексичні компоненти речення (підмет і присудок), що становлять його синтаксичний центр.

Граматична категорія — властиве словам узагальнювальне значення, що відмежоване від конкретних, лексичних значень слів, напр.: граматична категорія роду, граматична категорія відмінка, граматична категорія виду тощо. Синтаксичні категорії встановлюються з урахуванням формально-синтаксичного, семантико-синтаксичного і комунікативного аспектів синтаксису.

Двоскладне речення — речення з двома головними членами (підметом і присудком).

Денотат (лат. *denotatum* — **позначуване**) — позначуваний предмет (явище). Вживається як синонім до слова «референт», тобто значення відповідного мовного відрізка.

Деривація (лат. *derivatio*, від *demo* — **відводжу, утворюю**) **синтаксична** — процес перетворення синтаксичної функції мовної одиниці (дерево — дерев'яний, синій — синьо), а також різних синтаксичних конструкцій трансформацією певної базової основи (робітники будують будинок — будинок будується робітниками — будівництво будинку робітниками).

Детермінант (лат. *determinans* — **той, що визначає**) — автономний семантичний поширювач речення, зумовлений комунікативними потребами висловлення.

Диктум — об'єктивний зміст речення, що найвиразніше виявляється в підрядних частинах складнопідрядних речень з підрядними з'ясувальними. Головна частина таких речень становить модус (відображення позиції суб'єкта щодо об'єктивного змісту), напр.: Ми вважаємо, що весна настане рано.

Додаток — другорядний член речення, що позначає предмет, на який спрямовані чи якого стосуються дія, процес, стан, ознака.

Другорядні члени речення — повнозначні лексичні компоненти речення, синтаксично залежні від головних членів речення (підмета і присудка) чи головного члена односкладного речення.

Еквіваленти (лат. *aequivalentis* — **рівнозначний, рівноцінний**) **речення** — синтаксично неподільні окремі вислови, що виражають почуття, волевиявлення мовця, ствердження, заперечення чи запитання. До Е. р. звичайно відносять нечленовані речення (слова-речення), перервані структури, а також звертання-речення.

Еліптичне (ст.-грец. *ellepsis* — **нестача, пропуск**) **речення** — структура, в якій неназваний член не встановлюється з контексту та обстановки мовлення, а зумовлюється будовою та семантикою самого речення.

Заперечне речення — речення, в якому заперечується якась ознака чи явище дійсності.

Звертання — інтонаційно виділений компонент речення, що називає істоти чи персоніфіковані предмети, яким адресоване мовлення.

Звертання-речення (вокативне речення) — однослівне (переважно) речення, виражене кличним відмінком іменника, що самостійно передає нерозчленовані думки, почуття, волевиявлення Імператив (лат. *imperativus* — **владний**) — наказовий спосіб дієслова.

Керування — спосіб підрядного зв'язку, за якого головне слово вимагає від залежного певної відмінкової або прийменниково-відмінкової форми.

Координація (лат. *co(n) razom i ordinatio* — **погодження, узгодження**) — форма предикативного зв'язку, специфіку якого становить взаємозв'язок головних членів речення — підмета і присудка.

Лексичний актуалізатор (конкретизатор) — компонент (прислівник, частка, модальне слово), що безпосередньо вживається після сполучного засобу в другій частині складного речення для відтворення значеннєвих відтінків.

Міжрівневі відношення — дериваційні відношення різнорівневих синтаксичних одиниць — речень, словосполучень, син-таксем, напр.: Ми збирали льон — збирання льону — льонозбирання.

Модальність (середньолат. *modalis* — **модальний, від лат. *modus* — спосіб, міра**) — семантична категорія, що виражає відношення змісту висловлення до дійсності або суб'єктивну оцінку висловлюваного. Виділяють об'єктивну М., що властива будь-якому реченню, і суб'єктивну М., яка не є обов'язковим елементом кожного висловлення, а може

нашаровуватися на основну модальну кваліфікацію, що звичайно передається способом дієслова.

Модифікація — перетворення вихідного речення шляхом додавання до нього семантичного модифікатора, що звичайно стосується предикатної чи суб'єктної синтаксеми, напр.: Науковець пише підручник -* Науковець має написати підручник.

Модус — відображення позиції суб'єкта думки щодо об'єктивного змісту. М. найвиразніше виявляється у головній частині складнопідрядних речень з присудками-дієсловами типу гадати, думати, міркувати, напр.: Я думаю, що літо буде теплим.

Надфразна єдність (складне синтаксичне ціле) — відрізок мовлення, що складається з двох і більше речень, об'єднаних спільністю теми в композиційно-синтаксичну конструкцію, якій властива певна змістова завершеність і структурна єдність, що досягається лексичними, граматичними та інтонаційними засобами.

Напівпредикативність — синтаксична категорія простого ускладненого речення, що вказує на додаткове повідомлення і передається, як правило, дієприслівниковими, дієприкметниковими і прикметниковими зворотами у поєднанні з їх змістовим та інтонаційним вирізненням — відокремленням.

Невласне пряма мова — своєрідне поєднання непрямой мови з елементами прямої, що зберігає лексико-фразеологічні, синтаксичні, емоційно-оцінні особливості мови того, хто говорить; особливий стилістичний прийом, що дає авторові змогу глибоко розкривати внутрішні почуття героїв.

Незакінчене речення — структура, в якій не виражені ознаки внутрішньої структурної організації і комунікативно-інформативної завершеності.

Неповне речення — речення, в якому одна з ланок його будови не вимовляється, однак фіксується свідомістю.

Непоширене речення — речення, в якому наявні лише головні члени.

Непряма мова — чужа мова, уведена в авторський текст як мова автора.

Нечленоване речення (слово-речення) — структурно нечленована синтаксична одиниця, що виражається частками, модальними словами, вигуками.

Обставина — другорядний член речення, що характеризує дію, процес, стан, ознаку чи вказує на умови, за яких вони відбуваються.

Однорідні члени речення — члени речення, що перебувають в однакових синтаксичних відношеннях з одним із членів речення і поєднуються між собою сурядним зв'язком.

Односкладне безособове речення — речення, головний член якого називає дію чи стан, незалежні від активного діяча.

Односкладне інфінітивне речення — речення, головний член якого виражений синтаксично незалежним інфінітивом.

Односкладне неозначено-особове речення — речення, головний член якого виражений дієсловом третьої особи множини теперішнього чи майбутнього часу або ж формою множини минулого часу і називає дію, здійснювану неозначеними особами.

Односкладне номінативне речення — речення, головний член якого виражений іменником у формі називного відмінка.

Односкладне означено-особове речення — речення, головний член якого виражений дієсловом дійсного способу першої або другої особи однини чи множини теперішнього або майбутнього часу, а також наказового способу і вказує особовим закінченням на означену особу.

Односкладне речення — речення з одним наявним головним членом, що не потребує поповнення другим головним членом.

Односкладне узагальнено-особове речення — речення, головний член якого виражений дієсловом другої особи теперішнього чи майбутнього часу (рідше — іншими особовими формами) і вказує на узагальнену особу.

Означення — другорядний член речення, що вказує на ознаку предмета і синтаксично залежить від іменника.

Окличне речення — розповідне, питальне, спонукальне або оптативне (бажальне) речення, вимовлене з підсиленою, напруженою інтонацією. **Парадигма (грец. paradeigma — приклад, зразок) речення** — система форм структурної схеми речення, у якій вихідною формою є ядерне речення, а похідними — його трансформації.

Парцеляція (франц. parcelle — частинка) — спосіб мовленнєвого оформлення синтаксичної структури (речення) кількома комунікативними одиницями (фразами).

Пасивні конструкції — речення, в яких суб'єкт дії, виражений формою орудного відмінка, виконує синтаксичну роль додатка, а об'єкт дії, виражений формою називного відмінка, виступає підметом. П. к. є похідними від активних, компонентами дериваційної парадигми, напр.: Робітники будують будинок- Будинок будується робітниками.

Період (грец. periodos — кружний шлях, обертання) — складне, переважно багатокomпонентне, чи просте ускладнене речення, якому властива цілісність теми, повнота й динамізм змісту і яке характеризується чітким поділом на дві частини, поєднувані відповідним синтаксичним зв'язком.

Питальне речення — речення, що містить запитання, яке вимагає відповіді від співрозмовника.

Підмет (лат. subjectum — підкладене) — головний член двоскладного речення, який, указуючи на носія ознаки, перебуває в предикативному зв'язку з іншим головним членом (присудком).

Підрядний зв'язок — синтаксичний зв'язок, що вказує на граматичну залежність одного компонента від іншого в реченні чи словосполученні.

Підрядність — синтаксичний зв'язок, який вказує на граматичне підпорядкування одного компонента іншому в реченні чи словосполученні.

Підтекст — внутрішній зміст висловлювання, що не виражається словами і передається додатковими, стилістичними значеннями мовних одиниць, їхньою конотацією.

Повне речення — речення, в якому наявні всі необхідні члени речення.

Порядок слів — властиве даній мові розташування слів у реченні, зумовлене змістом і граматичною будовою самого речення.

Поширене речення — речення, в якому, крім головних, наявні другорядні члени.

Предикат — центральна синтаксема у семантично простому елементарному реченні, що формує його семантико-синтаксичну структуру. За семантикою виділяють П. дії, П. процесу, П. стану, П. якості, локативні П., П. кількості.

Предикативний зв'язок — зв'язок між підметом і присудком, що формує структурну основу простого двоскладного речення.

Предикативність — комплексна синтаксична категорія, що виражає співвіднесеність повідомлення з дійсністю і формує речення як комунікативну одиницю.

Предикатна синтаксема — синтаксема, яка своєю семантико-синтаксичною валентністю зумовлює кількісно-якісний склад субстанціальних синтаксем (що передають значення реальної предметності) і окреслює семантичну структуру простих елементарних речень, в т. ч. і в складі неелементарних конструкцій.

Приєднувальна конструкція — речення, що становить додаткове повідомлення до опорного речення, виділяючись при цьому в окреме самостійне речення.

Прикладка — означення, виражене іменником, узгоджуваним з опорним словом у відмінку.

Прилягання — спосіб підрядного зв'язку, за якого головне слово не вимагає від залежного певних граматичних форм.

Присудок — головний член двоскладного речення, який, указуючи на модально-часову характеристику носія предикативної ознаки, перебуває в предикативному зв'язку з підметом.

Пропозиція (лат. propositio — основне положення) — відображувана в реченні подія, ситуація, об'єктивний зміст речення, семантичний інваріант, спільний для всіх членів парадигми речення і похідних від речення конструкцій (словосполучень, зворотів тощо).

Просте семантично елементарне (неускладнене) речення — речення, що складається тільки з одного предиката та однієї чи кількох іменникових синтаксем, зумовлених його семантико-синтаксичною валентністю.

Просте семантично неелементарне (ускладнене) речення — речення, що складається з семантично елементарного простого речення і одного чи кількох вторинних членів речення, утворених з вихідних елементарних простих речень.

Просте формально неускладнене речення — речення з усіма другорядними членами, що не є однорідними або відокремленими.

Просте формально ускладнене речення — речення, у якому наявні однорідні або відокремлені члени речення, а також вставні і вставлені компоненти, звертання.

Пряма мова — дослівно відтворений чужий вислів, у якому збережено його лексичні, синтаксичні та інтонаційні особливості.

Пунктуація (лат. *punctuatio, punctum* — крапка) — система правил про вживання на письмі розділових знаків; розділ мовознавчої науки про використання розділових знаків.

Речення — мінімальна комунікативна одиниця, яка оформлена за законами певної мови і є відносно завершеною одиницею спілкування і вираження думки.

Розповідне речення — речення, яке містить повідомлення і опис певних явищ і фактів дійсності.

Семантико-синтаксичні відношення — відношення, що відображають стосунки предметів і явищ дійсності, вказують на значеннєві стосунки поєднаних певним синтаксичним зв'язком синтаксичних одиниць.

Семантична структура речення — мовне значення речення, що створюється взаємодією семантики структурної схеми речення і лексичних значень слів, які її заповнюють.

Синтаксема — мінімальна семантико-синтаксична одиниця, що є компонентом семантичної структури речення.

Синтаксис (грец. *syntaxis* — побудова, поєднання, порядок) — розділ граматики, що вивчає систему синтаксичних одиниць і правила їх функціонування.

Синтаксичний зв'язок — формальний зв'язок між компонентами синтаксичної одиниці (словосполучення, простого речення, складного речення), виражений відповідними мовними засобами.

Синтаксичні одиниці — одиниці синтаксичного рівня мови, що виділяються на основі синтаксичних зв'язків і синтаксичних відношень. Серед С. о. виділяють мінімальні, що функціонують як компоненти речення (члени речення), і синтаксичні одиниці-конструкції — речення і словосполучення, у межах яких визначаються мінімальні С. о.

Складне багатокомпонентне (неелементарне, ускладнене, поліпредикативне) речення — речення з трьох і більше предикативних одиниць: складносурядні, складнопідрядні, безсполучникові. Завжди багатокомпонентними є складні речення з різними видами зв'язку — сурядним і підрядним, сполучниковим і безсполучниковим.

Складне безсполучникове речення — речення, частини якого об'єднуються в єдине структурно-семантичне ціле інтонаційно, без сполучників і сполучних слів. З урахуванням змістових відношень між складовими частинами виділяють речення з однорідними частинами та речення з неоднорідними частинами.

Складне елементарне речення — речення, що складається з двох предикативних одиниць (простих речень).

Складне речення — синтаксична конструкція, що складається з двох і більше предикативних одиниць, пов'язаних відповідним синтаксичним зв'язком, і являє собою семантичну та комунікативну єдність.

Складне синкретичне речення — речення, що поєднує в собі ознаки сурядності і підрядності чи може бути кваліфіковане як конструкція з різними видами підрядності.

Складне синтаксичне ціле (надфразна єдність) — відрізок мовлення з двох і більше речень, об'єднаних спільністю теми в композиційно-синтаксичну конструкцію.

Складнопідрядне елементарне речення — речення, в якому частини поєднуються підрядним зв'язком і одна частина синтаксично підпорядкована іншій.

Складнопідрядне речення — складне речення, частини якого нерівноправні за змістом та граматично і з'єднані підрядним сполучником чи сполучним словом.

Складнопідрядне речення з неоднорідною супідрядністю — конструкція, у якій підрядні речення різного типу пояснюють один і той самий член або ж усе головне речення чи підрядні речення будь-яких типів пояснюють різні члени головної частини.

Складнопідрядне речення з однорідною супідрядністю — конструкція, в якій усі підрядні частини однаково пояснюють головну частину в цілому або якийсь один член головної частини.

Складнопідрядне речення з послідовною підрядністю — конструкція, у якій лише перша підрядна частина перебуває в прямому, безпосередньому зв'язку з абсолютно незалежною у синтаксичному плані головною частиною, а кожне наступне підрядне синтаксично залежить від попереднього.

Складносурядне речення — речення, частини якого поєднуються сурядним зв'язком і є синтаксично рівноправними.

Слова-речення — структурно нечленовані синтаксичні одиниці, що виражаються частками, модальними словами і вигуками.

Словосполучення — синтаксична конструкція, утворена з двох чи більше повнозначних слів, поєднаних підрядним або сурядним зв'язком.

Спонукальне речення — речення, що виражає волевиявлення: наказ, заклик, прохання, вимогу, побажання тощо.

Стверджувальне речення — речення, в якому стверджується те, що висловлюється про предмет мовлення (думки).

Структурна схема речення — синтаксичний зразок, що має свою формальну організацію, за якою може бути побудоване речення.

Судження — головна одиниця мислення, що складається із суб'єкта, предиката і зв'язки, виражається реченням і буває стверджувальним або заперечним.

Супідрядність — формально-синтаксичні відношення між двома або кількома другорядними членами речення чи компонентами складного словосполучення, а також між підрядними реченнями в межах складнопідрядного, що підпорядковуються тому самому головному реченню.

Сурядний зв'язок — синтаксичний зв'язок, що поєднує граматично рівноправні компоненти в словосполученні, простому та складному реченні.

Сурядність — синтаксичний зв'язок між граматично рівноправними компонентами — членами простого або частинами складного речення.

Текст (лат. *textum* — зв'язок, поєднання, тканина) — об'єднаний за змістом і граматично писемний чи усний мовленнєвий масив, основними властивостями якого є зв'язність і цілісність.

Транспозиція (середньолат. *transpositio* — перестановка, від лат. *transponere* — переставляти) — використання однієї мовної форми у функції іншої, напр.: перехід слів з однієї частини мови в іншу (субстантивація, ад'єктивація, вербалізація, адвербіалізація, прономіналізація), функціонування одного часу в значенні іншого, використання розповідних речень у значенні спонукальних тощо.

Узагальнювальне слово — слово, що вживається при однорідних членах речення, виражає загальне значення і є родовим поняттям до них як видових понять.

Узгодження — спосіб підрядного зв'язку, за якого форми залежного компонента зумовлюються граматичними формами головного слова.

Цитата (лат. *citare* — приводити, викликати, проголошувати) — дослівний уривок з якогось твору, що наводиться іншим автором для підтвердження чи пояснення своєї думки.

Член речення — мінімальна синтаксична одиниця, що виконує в реченні формально-синтаксичні функції і виражається повнозначними словами або сполуками слів. Виділяють головні (підмет і присудок) і другорядні Ч. р. (додаток, означення, обставина).

Чужа мова — уведена до авторської мови чи тексту мова іншої особи. Вона може мати характер прямої цитації (пряма мова), а також оформлятись як непряма чи невласне-пряма мова.